

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
ІНСТИТУТ ПРАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ
КАФЕДРА МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Кваліфікаційна робота на тему:

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В
КНИЖКОВІЙ ІЛЮСТРАЦІЇ
УКРАЇНИ РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

на здобуття освітнього ступеня «Магістр» зі спеціальності
023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»

Виконала:

студентка II курсу, групи ММЕ-21-22з
спеціальності 023 «Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація»

Сінченко Анастасія Юріївна

Науковий керівник:

кандидатка мистецтвознавства, доцентка

Міщенко Ірина Іванівна

Рецензент:

кандидатка мистецтвознавства, завідувачка
кафедри теоретичних дисциплін і професійної
освіти Київської державної академії
декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука

Гончар Катерина Романівна

Дипломна робота допущена до захисту перед ЕК рішенням кафедри

Протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи,

кандидат філософських наук, доцент _____ В. І. Бойко

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Сінченко А. Ю. Репрезентація української національної ідентичності в книжковій ілюстрації України років незалежності – Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» – Київ, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2023. Магістерська робота на правах рукопису.

Вибір теми дослідження зумовлений тим, що, попри детальне дослідження вітчизняними мистецтвознавцями розвитку української книжкової ілюстрації останніх десятиліть, у працях науковців не проаналізовано різноманіття способів репрезентації національної ідентичності в книжковій ілюстрації доби незалежності. Крім того, у публікаціях не було приділено достатньої уваги трансформаціям, які відбувались в царині дитячої ілюстрації зазначеного періоду, як і обумовленості цих змін історичними, соціальними та політичними факторами, що впливали на рівень і якість подання національної складової у книжковій ілюстрації країни.

З початком російсько-української війни питання національної ідентифікації гостро постало у всіх сферах життя українців, і тим виразніше виявилось в царині культури, мистецтва і зокрема – у сфері книговидання. Обличчя української книги змінюється, реагуючи на ці запити, з'являються нові символи, якими художники маркують українську ідентичність, і які мають бути зафіксовані та описані для подальшого їхнього аналізу.

Під час роботи над дослідженням було опрацьовано значну кількість джерел. Серед них: теоретичні праці, присвячені питанням формування національної ідентичності, історії та особливостям становлення української нації, а також роботи, в яких висвітлено питання репрезентації національної ідентичності в книжковій графіці різних періодів, зокрема, в оформленні книжок для дітей.

Окремою частиною візуальних джерел слугували різноманітні альбоми, каталоги виставок етнографічних музеїв, видання зі зразками виробів українських традиційних ремесел, народного та декоративно-ужиткового мистецтва, монографії, присвячені українській традиційній символіці та орнаментиці. Речову базу джерел для даного дослідження склали ілюстровані книжки для дітей, видані на території сучасної України в період незалежності, які містять національну складову в ілюстраціях та оформленні, а також – сучасні воєнні плакати, марки й листівки, видані після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

У кваліфікаційній роботі за допомогою історичного, візуального та компаративного методів визначено основні етапи розвитку проявів української національної ідентичності після проголошення незалежності, проаналізовано способи репрезентації національної складової в ілюстраціях до дитячих книжок цих періодів. У роботі визначено і розподілено на категорії візуальні символи, що ними послуговуються сучасні українські художники-ілюстратори для позначення в своїх роботах української ідентичності. Окремим етапом роботи було вивчення та опис новітніх символів української ідентичності, які з'явилися чи набули нового значення після початку російсько-української війни.

Ключові слова: *графіка України ХХ–ХХІ ст., ілюстрована книга для дітей, символи української ідентичності.*

ANNOTATION

Sinchenko A. Representation of the Ukrainian national identity in the book illustration of Ukraine during the years of independence – Master's Thesis for Master's Degree in Specialty 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration" – Kyiv, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, 2023. Master's Thesis manuscript copyright.

The choice of the topic for research was determined by the fact that, even though Ukrainian book illustration was studied in detail by Ukrainian art historians and art experts, no analysis was made of the variety of ways of representing Ukrainian identity in book illustrations of the era of independence. Furthermore, the changes that took place in the field of children's illustration during the period of independence, and the ways those changes depended on historical, social, and political factors that affected the level and quality of the national component in Ukrainian book illustration were not researched and described in full.

With the beginning of the Russian-Ukrainian war, the issue of national identification became acute in all parts of Ukrainian life, and even more acutely in the realm of culture, art, and book publishing. The face of the Ukrainian book is changing in response to these requests. In Ukrainian visual art appear new symbols with which artists mark the Ukrainian identity, they should be recorded and described for further analysis.

During the work on the research, a significant number of sources were processed. Among them are theoretical works devoted to the formation of national identities, history, and features of the Ukrainian nation formation, as well as works that highlight the issue of representation of national identity in book graphics of different periods, in particular, in the design of children's books.

Ethnographic albums, exhibition catalogs of ethnographic museums, art catalogs with samples of works of Ukrainian traditional crafts and folk decorative and applied art, and monographs devoted to Ukrainian traditional symbolism and ornamentation

served as a second group of the base of visual sources. The material base of sources for this research consisted of children's illustrated books, which contain a national component in the illustrations, published in the territory of modern Ukraine during the period of independence, as well as modern military posters, stamps, and postcards, published after the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine.

In the work, with the help of historical, visual, and comparative methods, were determined the main stages of the formation of the Ukrainian national identity after the Declaration of Independence, and the ways of representing the national component in children's book illustrations of these periods. Visual symbols used by modern Ukrainian illustrators to mark Ukrainian identity in their works were also defined and categorized. Another part of the work was the study and description of the latest symbols of Ukrainian identity that appeared or acquired a new meaning after the beginning of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *Ukrainian graphics of the 20th–21st centuries, illustrated book for children, symbols of Ukrainian identity.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія і джерельна база дослідження.....	13
1.2. Методологічні засади та поняттєвий апарат дослідження.....	20
Висновки до розділу 1.....	23
Розділ 2. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УМОВИ ФОРМУВАННЯ	
2.1. Розгляд поняття національної ідентичності.....	25
2.2. Визначення ключових особливостей формування української національної ідентичності.....	28
Висновки до розділу 2.....	33
Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖКОВІЙ ІЛЮСТРАЦІЇ 1990– 2023 РОКІВ	
3.1. Ілюстрація та особливості її розвитку у світі й Україні.....	35
3.2. Розвиток української книжкової ілюстрації в умовах існування вільного ринку.....	44
3.3. Візуалізація національної ідентичності у книжковій ілюстрації, як засіб відображення культурних та національних цінностей.....	50
3.4. Аналіз візуальних символів української національної ідентичності в українській книжці для дітей періоду незалежності.....	60
Висновки до розділу 3.....	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	
Додаток А. Список ілюстрацій.....	98
Додаток В. Ілюстрації.....	104

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після того, як Україна здобула незалежність у 1991 р., для українського народу гостро постало питання вибору власного шляху розвитку поза межами імперії, в умовах глобалізації та вільного ринку. Як ніколи актуальним було питання «національної ідеї», яка б згуртувала українців, допомогла їм віднайти свою національну ідентифікацію, розвинути громадянську свідомість і посприяла б створенню справді могутньої нації. Ідея пошуку національної ідентичності захопила не тільки науковців та політичних діячів, але й людей творчих професій. Звільнені від тиску і контролю з боку авторитарної держави, митці та літератори шукали нові способи художньої виразності, використовували стилі та прийоми для вираження творчих задумів, які були заборонені в Радянському Союзі.

Рефлексії на тему власної ідентичності, віднадження свого коріння, порівняння з іншими націями, пошук унікальних символів, що могли б репрезентувати українську ідентичність в новій пострадянській якості – це ті питання, які хвилювали багатьох творчих людей в ранні роки незалежності. «Національна ідея» стала для представників мистецького кола періоду 1990-х рр. провідною ідеєю для самовираження. Оскільки саме художники є не тільки носіями, але й творцями культурного коду нації, для них було особливо важливим переосмислити та репрезентувати її у новій мистецькій формі. Можна прослідкувати, що ці процеси мають циклічний характер, актуалізуючись на хвилі загального піднесення і цікавості після таких подій, як проголошення незалежності України, першої та другої революцій, Майдану, і зрештою свого максимального прояву вони набули після початку збройної агресії Росії проти України.

Характер репрезентації національної ідентичності в мистецьких творах стає віддзеркаленням трансформацій у суспільстві. В книжковій графіці у перехідний період 1990-х рр. спостерігається піднесення національної ідеї,

збільшується кількісна складова патріотично забарвлених ілюстрацій, з'являється дух вільної творчості, пошуку, але й відчувається брак знань про українське етнічне коріння, помітною є уніфікованість образів і відсутність розмаїття в засобах репрезентації, якими користуються художники.

У 2000-2010-х рр. вже відчувається вплив інтернаціонального крос-культурного середовища, пошук можливостей міжнародної взаємодії, спроби використання універсального стилю, який міг би зацікавити світову спільноту. Ринок наповнюється іноземними виданнями, що привносять нову естетику західного світу, яка поступово заповнює собою майже все поле української книжкової ілюстрації. Це створює конкурентні умови для розвитку складнішої, цікавої та багатошарової ілюстрації з національною складовою.

Після 2014 р. знову можна відчути, як книжкова ілюстрація в Україні переживає нову хвилю пошуку своєї культурної та етнічної приналежності та особливих засобів її репрезентації. Зростає цікавість до всього питома українського, з'являється потреба у глибокому дослідженні свого коріння, пошуку витоків нашої ідентичності, відповіді на важливі екзистенційні питання про місце України й українців у сучасному світі. Характер репрезентації національної ідентичності в книжковій ілюстрації змінюється, стає більш сенсовним, обгрунтованим, автентично правдоподібним. Пошук нових сенсів у традиційних символах національної ідентичності, а також віднайдення нових національних образів є великим полем для розвідки сучасних художників-графіків, чутливих до трансформаційних націєтворчих процесів останніх років. Дослідження присвячене аналізу цих пошуків та ідентифікації різних способів репрезентації української національної ідентичності в книжковій ілюстрації країни років незалежності.

Актуальність дослідження полягає в тому, що репрезентація національної ідентичності в українській ілюстрації книжок для дітей набуває все більшого поширення з кожним роком після отримання Україною незалежності. Розвиток книжкової ілюстрації в умовах вільного ринку відрізняється від того, яким він був за радянських часів, коли наявність національної складової в книжкових

ілюстраціях суворо контролювалася партійним апаратом. Окрім ринкових умов, на процес формування української ілюстрації також впливають інші історичні, політичні та культурні фактори. Змінюється не тільки кількісна, але також і якісна складова української ідентичності в літературі, тож ці зміни теж проаналізовано у роботі.

Об'єктом дослідження є ілюстрація у виданнях України 1990–2020-х рр. як джерело відображення національної ідентичності.

Предметом дослідження є способи та варіації проявів української національної ідентичності в ілюстраціях до книг для дітей, виданих в Україні в період незалежності.

Мета роботи полягає у виявленні художніх засобів для репрезентації української національної ідентичності, які використовують художники-графіки в книжковій ілюстрації України для дітей 1991–2023 років.

Досягнення зазначеної мети роботи передбачає постановку та вирішення таких завдань:

- дослідити різноманітні теорії історичних і культурологічних витоків національної ідентичності та визначити етапи формування української національної ідентичності;
- проаналізувати візуальні символи української національної ідентичності та систематизувати їх для подальшої ідентифікації в книжковій ілюстрації зазначеного періоду;
- спираючись на аналіз художніх ілюстрацій у книгах, виданих в Україні в період 1991–2023 рр., сформулювати загальне уявлення про рівень репрезентації української національної ідентичності в роботах художників-ілюстраторів даного періоду та виявити основні засоби, якими користуються митці, щоби маркувати українську ідентичність.
- прослідкувати, як змінюється образ України та національна забарвленість ілюстрацій під впливом історичних чинників та проаналізувати образно-стилістичний розвиток української книжкової графіки в контексті розвитку уявлень про українську національну ідентичність;

- дослідити виникнення новітніх художніх символів національної ідентичності в період 2014–2023 рр.;
- на підставі аналізу опрацьованого візуального матеріалу зробити висновок щодо того, чи можна вважати період після 2014 р. окремим етапом утвердження української національної ідентичності в українській книжковій графіці.

Хронологічні рамки дослідження: період незалежності України (1991–2023 рр.).

Географічні межі: територія сучасної України в межах державного кордону. Під час дослідження не аналізувалися роботи українських ілюстраторів, виконані для іноземних замовників, а також книжки, видані поза межами України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до плану підготовки здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Дослідження є частиною комплексної науково-дослідної роботи кафедри «Мистецтвознавчі та експертні дослідження національної культурної спадщини» (державний реєстраційний номер: 0118U001513). Дипломну роботу допущено до захисту рішенням кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (протокол від 14.11.2023 р.).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що було уточнено класифікацію візуальних образів репрезентації української ідентичності в книжковій ілюстрації та вперше здійснено комплексний порівняльний аналіз символів української ідентичності в книжковій графіці та візуальних символів, запозичених з народного декоративно-ужиткового мистецтва і виробів традиційних ремесел. Також вперше було запропоновано перелік символів, що виникли в період російсько-української війни, і за допомогою яких сучасні художники репрезентують модерну українську національну ідентичність.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у виявленні та класифікації візуальних маркерів національної ідентичності в ілюстраціях книжок для дітей, а також виявленні новітніх символів української ідентичності, що з'явилися у вітчизняній книжковій графіці після початку російсько-української війни. Подані у роботі матеріали досліджень можуть сприяти кращому розумінню спектра засобів репрезентації національної складової в ілюстраціях для дітей і слугувати базою для подальших розвідок мистецтвознавців, етнологів, а також студентів та аспірантів вищих навчальних закладів відповідного профілю у цій галузі.

Практичне значення дослідження. За результатами роботи можуть бути розроблені навчально-методичні матеріали на тему «Національні символи в українській книжковій графіці», які стануть корисними для подальших досліджень або для підготовки лекцій чи навчальних курсів з сучасної графіки в системі профільних навчальних закладів України.

Особистий внесок автора. Пошук та аналіз літературних джерел за тематикою кваліфікаційної роботи виконані авторкою особисто. Опис результатів та всі теоретичні узагальнення результатів, отриманих під час аналізу книжкових ілюстрацій, а також трактування і розпізнавання символів, взятих із речових джерел, авторка роботи виконала самостійно. Щодо історії книжкової ілюстрації та творчості окремих художників, а також мистецтвознавчих аспектів дослідження ілюстрацій (стилістичний аналіз, співставлення ілюстрацій різних художників), а також вибору літературних джерел за темою магістерської роботи, було проведено консультації з науковим керівником кваліфікаційної роботи І. Міщенко.

Висновки сформульовані авторкою роботи самостійно й одноосібно.

Апробація результатів роботи відбулася під час IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство» (доповідь «Новітні візуальні символи української національної ідентичності, що виникли під час повномасштабної війни Росії проти України 2022–2023 рр.»), яка проходила 9 листопада 2023 р.

у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв у Києві (опубліковано тези виступу).

Основні результати дослідження викладено в одноосібній публікації:

Сінченко А. Ю. Новітні візуальні символи української національної ідентичності, що виникли під час повномасштабної війни Росії проти України 2022–2023 рр. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство» (Київ, 9 листопада 2023 р.). Київ : НАКККиМ, 2023.

Структура. Структура роботи обумовлена визначеними завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (186 позицій), анотації та додатків. Додатки включають список ілюстрацій та ілюстрації (94 репродукції). Загальний обсяг праці 157 сторінок, основний текст – 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія і джерельна база дослідження

Під час роботи над даним дослідженням було опрацьовано джерельну базу, яку умовно можна розділити на три основні групи, відповідно до мети використання цих джерел.

Перша група джерел стосувалась визначення поняття національної ідентичності, різноманітних теорій її становлення, історії розвитку української національної ідеї та історії України після проголошення Акту про незалежність. Ця група писемних джерел включає ґрунтовні наукові праці й монографії (Е. Сміт «Національна ідентичність» [133], Б. Андерсон «Уявлені спільноти. Рефлексії щодо походження та поширення націоналізму» [2], Я. Грицак «Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад» [31], Л. Донченко «Художні моделі національної ідентичності» [38] тощо), дисертаційні роботи (О. Титар [142]) та статті (О. Кравченко-Дзондза [67], Н. Макаренко [80], Д. Воронік [21], С. Шевчук [165], М. Рябчук [125]), присвячені різним аспектам формування і репрезентації національної ідентичності. Також до цієї групи джерел можна віднести Інтернет-ресурси, на яких подано статистичні дані та думки експертів щодо національного самовизначення українців [113; 25; 69; 108; 140] і статті про розвиток книжкового ринку й книжкової ілюстрації за часів української незалежності [4; 158; 106; 12; 13; 17; 30; 74; 91; 128; 161; 172; 177; 182]. Опрацювання цієї групи джерел створило теоретичне підґрунття для кращого розуміння історичного контексту дослідження.

До другої групи слід віднести візуальні джерела, що містять інформацію, необхідну для вивчення, аналізу та ідентифікації візуальних символів української ідентичності, які можуть бути використані в книжковій ілюстрації. До цієї групи належать художні та етнографічні альбоми (В. Зайченко «Вишивка козацької старшини XVII–XVIII століть» [46] та «Вишивка Чернігівщини.

Рушники» [47], А. Гречило «Наш Герб. Українські символи від княжих часів до сьогодні» [29], Є. Причепій та Т. Причепій «Вишивка Східного Поділля» [115], Т. Лозинський «Рушники Наддніпрянської України» [124], С. Таранушенко «Квіти і птахи в дизайні українських килимів» [138]), каталоги музейних збірок та виставок (Л. Лихач «Кольори і мелодії українського свята» [77], О. Никорак «Гуцульська вишивка з колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття» [96], І. Пасічник «Звір війни. Наївне мистецтво з України» [110], Н. Самрук і Г. Борисова «Марія Примаченко. Дарую вам сонце» [127]), а також вторинні писемні джерела – монографії, дисертації та наукові статті, присвячені репрезентації української національної ідентичності в графічному дизайні різних часів (М. Токар [146; 147; 148; 149; 150], М. Юр [173]). Сюди слід віднести й роботи, присвячені українській орнаментиці. Зокрема праці М. Селівачова. Це, перш за все, його монографія «Лексикон української орнаментики» [130], та стаття в «Енциклопедії історії України», присвячена візуальному фольклору [129]. Завдяки роботі з цією групою джерел вдалося ідентифікувати різні візуальні символи, орнаменти, техніки, запозичені з традиційних українських технік декоративно-ужиткових виробів, що їх використовують художники-графіки у своїх роботах для репрезентації української ідентичності.

До третьої групи джерельної бази віднесено речові джерела. А саме – базу ілюстрованих книг для дітей, що були видані в часовому проміжку 1991–2023 рр. Ці видання умовно можна розділити на такі підгрупи: українські народні казки й перекази («Ріпка» [155], «Рукавичка» [121; 122], «100 казок» [174; 175; 176] тощо); перевидання українських літературних класиків («Кобзар» Т. Шевченка [163; 164], «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського [66] тощо); книжки, присвячені історії та культурі України [118; 159; 85], навчальні посібники та енциклопедії [40; 144; 58]; абетки [82], а також – сучасні книги воєнного часу (2014–2023 рр. видання), присвячені теперішнім подіям і відмінностям української культури та історії від російських [86; 95], до яких

також належать соціальні листівки й воєнні плакати [83; 65], та Інтернет-ресурси, на яких містяться оцифровані видання дитячих книжок [160].

Щодо історіографії дослідження питання, яке є предметом розвідки, то можна сказати, що формування, розвиток і репрезентація національної ідентичності досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед них праці таких теоретиків національної ідентичності, як Е. Д. Сміт [133], що є найбільшим авторитетом в цій галузі, та Б. Андерсон [2]; котрий ввів в науковий обіг поняття «уявних спільнот» як основи нації; а також праці Я. Грицака [31] та І. Козловського [108], що вивчали витoki української національної ідентичності. Вчені М. Козловець [61] та О. Титар [142] присвятили свої праці особливостям формування національних ідентичностей в умовах глобалізації. А дослідниці М. Шевчук [165] та Н. Макаренко [80] вивчали особливості національної ідентичності в регіональному вимірі. Розробки цих вчених допомогли в усвідомленні ключових моментів, що вплинули на процес формування української ідентичності, а також тих принципових особливостей, які притаманні українській національній ідентичності та виділяють її серед інших.

Окремо серед опрацьованих наукових творів стоїть фундаментальна праця М. Селівачова «Лексикон української орнаментики» [130], що є дослідженням походження, історії та еволюції символів та елементів орнаментів у візерунках та зображеннях українського традиційного текстилю, гончарства, кераміки, деревного різьблення, розписів та інших видів декоративно-ужиткового мистецтва. А також його стаття в «Енциклопедії історії України», присвячена візуальному фольклору [129]. Вивчення словника символів української орнаментики М. Селівачова дало інформацію про образи та символи, що використовуються у традиційних народних промислах і декоративному мистецтві й можуть бути інтерпретовані художниками-ілюстраторами для репрезентації української ідентичності у своїх роботах.

Теоретичні основи ілюстрування видань для дітей були і є предметом досліджень багатьох вчених в галузях мистецтвознавства, культурології,

психології, поліграфічної справи тощо. Зокрема, Є. Огар всебічно проаналізувала проблематику підготовки дитячої книги до друку [102; 101], а також визначила функціонально-комунікативні особливості мови книги для дітей [100], наголосила на важливій ролі ілюстративного компонента в дитячих книжках: «Ілюстрація у виданні для дітей повинна виступати образотворчим втіленням персонажа, явища, події, описаних автором за допомогою слів; іншими словами – виконувати інтерпретаційну функцію» [100, 43]. Також Ю. Федіна у своїй статті «Освітньо-виховний потенціал ілюстрації дитячої книги» [154] розглядає значення «знаків ілюстрацій», художні вимоги до ілюстрування дитячої літератури та підкреслює, що вибір ілюстрацій для дітей потребує ретельної підготовки та уважного врахування особливостей самого юного читача. Також торкаються питання важливості ролі й функціональних задач ілюстрацій Н. Шулська та А. Манюхіна у праці, присвяченій сучасним вимогам в царині ілюстрування книжок для дітей [168]. Дослідниця О. Недзельська подає аналіз тенденції ілюстрації казок світової дитячої літератури у контексті прояву естетики сьогодення [93]. А мистецтвознавиця М. Токар досліджувала, як формується «естетика образу літературного героя в художньому просторі книжкової ілюстрації» для дітей [148].

Для широкого загалу було видано цілий ряд науково-популярних та мотиваційних видань, присвячених історії та теорії ілюстрації, що покликані допомогти ілюстраторам-початківцям в освоєнні професії. Це, як правило, перекладені видання: Д. Зільбер «Розмова про ілюстрацію в піжамі та з філіжанкою кави» [51], Д. Бразелл і Д. Девіс «Як зрозуміти, ілюстрацію» та «Як стати успішним ілюстратором» [10; 11].

Українська книжкова графіка також є об'єктом уваги численних культурологів та мистецтвознавців. Важливий внесок у вивчення тенденцій розвитку і стилістики української книжкової графіки здійснила О. Лагутенко. У її монографії «Українська графіка першої третини ХХ ст.» [70] описано історію розвитку української графіки в цей період як мистецького явища, що охоплює різноманітні стилі та напрями. Дисертація та наукові статті

мистецтвознавиці О. Ламонової присвячені тенденціям розвитку, стилістиці й майстрам київської книжкової графіки кінця 1950-х – початку 1970-х рр. [71; 72]. Також дослідженню української графіки цього періоду присвятила свою працю Н. Белічко [4]. Мистецтвознавиці В. Зайцева, А. Бугайшева, А. Стрельцова зробили деякі узагальнення на основі праць своїх попередників у статті, присвяченій основним засадам образотворчої своєрідності української книжкової графіки ХХ ст. і її місцю у загальноєвропейському культурному просторі [43]. Розвідка Л. Давиденка присвячена засобам художньої виразності в українській книжковій графіці [35].

Під час дослідження даного питання багато уваги було приділено вивченню наукових праць, які стосувались проявів української національної ідентичності в ілюстраціях тих чи інших художників різних періодів. Так, дослідники О. Мельник та Ю. Штець [84] вивчали практику застосування українських народних мотивів в ілюстрації для дітей ХХ ст., професорка Л. Соколюк досліджувала проблеми національної форми в українському мистецтві ХХ ст. [134], мистецтвознавиця І. Міщенко – різні варіанти використання національного костюма в художніх образах на прикладах творів митців Буковини [87], дослідниця О. Кравченко-Дзондза написала працю, присвячену репрезентації української ідентичності в дитячій літературі діаспори [67].

У роботі Т. Овдiєнко «Використання ілюстрації до українських народних казок як засіб збагачення художньої виразності дитячого сюжетно-тематичного малювання» [92, 18] відзначений позитивний вплив ілюстрацій до українських народних казок на художнє сприйняття дітей і формування змісту та методів виразності в малюнку, створеному цільовою аудиторією – маленькими читачами. Професорка В. Семенюк вивчала творчість окремих художників-ілюстраторів та присутність у ній фольклорних мотивів [131]. М. Токар також присвятила свою дисертацію і цілий ряд статей дослідженню дитячої ілюстрації й зокрема – українській етнічній складовій в ній [146; 147; 148; 149; 150].

Окремо слід згадати праці, що стосувались питань розвитку та стилістичних особливостей сучасної української ілюстрації. О. Харченко вивчав особливості дизайну оформлення української дитячої книги [156], Ю. Кадоркіна та А. Майовець досліджували ілюстрування дитячих книг художниками-випускниками Української академії друкарства останньої чверті ХХ ст. [54]. Праця Г. Новік та П. Земцової присвячена особливостям сучасної ілюстрації на прикладі ілюстрованих книжок видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [98]. В. Олійник вивчала творчість художника-ілюстратора Костя Лавра [103; 104].

Аналіз сучасних наукових статей, присвячених українському графічному мистецтву, показує, що дослідники в основному розглядають проблематику української графіки через вивчення біографії художників та аналіз їх творів з точки зору мистецтвознавчого підходу. Важливою темою цих статей є також книжкова ілюстрація сучасних художників-графіків, особливо тих, що представлені у видавництвах «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» у Центральній Україні та «Видавництво Старого Лева» у Західній Україні (В. Єрко, Є. Гапчинська, К. Лавро, К. Штанко, І. Баранько).

Також, крім дослідження книжкової графіки, велику увагу в наукових розробках останнього часу було приділено дослідженню розвитку графічного мистецтва в царині українського плаката. Для дослідження вони також становлять цінність, оскільки розвиток мистецтва плаката теж є частиною глобального розвитку українського графічного мистецтва, поряд з мистецтвом книжкової графіки. Однією з найбільш фундаментальних праць про український плакат є монографія В. Косіва, присвячена дослідженню репрезентації української ідентичності в українському дизайні ХХ ст. [64]. Крім публікацій В. Косіва, що охоплюють проблематику українського дизайну повоєнних років [63], також варто згадати публікації О. Гладун, присвячені українському плакату [23; 24], в яких вона приділяє основну увагу розвитку національних мотивів в мистецтві українського плаката Харківської школи, та статті О. Залевської про етнічні та народнокультурні мотиви в українському плакаті та загальну проблематику українського графічного дизайну [48; 49; 50].

Нещодавно була опублікована монографія-дослідження Н. Удріс-Бородавко [151], присвячена репрезентації української ідентичності в українському дизайні. І хоч в цій праці детально досліджуються українські національні символи, що використовуються в графічному дизайні для репрезентації української ідентичності, вона, втім, оминає книжкову ілюстрацію.

Також варто зазначити, що у 2022 р. вийшла книга «Ілюстрація в Україні» від видавництва «СР» під редакцією Л. Боднар [9], що містить інформацію про понад 20 сучасних українських ілюстраторів. Втім, ця праця лише побіжно торкається питання української ідентичності в книжковій ілюстрації й здебільшого має енциклопедичний і довідковий характер.

Отже, наукових праць, присвячених українській книжковій ілюстрації, справді існує багато, але більшість з них або стосуються української ілюстрації радянського часу, або присвячені вивченню художнього спадку конкретних художників-графіків, без дослідження загальних особливостей української ілюстрації сучасного періоду та виявлення спільних ознак репрезентації національної ідентичності. Враховуючи все перелічене вище, можна сказати, що не вдалось знайти фундаментальних досліджень, присвячених питанню репрезентації української ідентичності в українській книжковій ілюстрації періоду незалежності (з 1991 р. і до сьогодні). Не була також опрацьована книжкова ілюстрація останніх років після початку російського вторгнення в Україну, котра безперечно є носієм багатьох ознак репрезентації української національної ідентичності, що доводить актуальність даної роботи.

1.2. Методологічні засади та поняттєвий апарат дослідження

Міждисциплінарний характер дослідження передбачає використання термінів, що потребують пояснення. Отже, найважливішими поняттями для роботи є «нація», «національна ідентичність», «символ», «художній образ» та «ілюстрація».

Термін «ідентичність» сьогодні широко використовується в етнології, психології, культурній та соціальній антропології, а також у політичних науках. У загальному розумінні – це усвідомлення особою власної належності до певної групи, що дозволяє визначити своє місце в соціокультурному просторі та легко орієнтуватися в навколишньому світі. Таким чином, «національна ідентичність» є свідомим сприйняттям особистістю себе як людини, що належить до конкретної нації та держави. Е. Сміт, визнаючи складність визначення поняття «національної ідентичності», окреслює її як «багатовимірну» [133, 23], «складну конструкцію» [133, 24], «гнучку» і «багатогранну» [133, 25]. В наступному розділі буде докладно розглянуто різні теорії національної ідентичності, а також ті їхні спільні ознаки, що є важливими для дослідження.

Щодо трактування терміну «нація» можна звернутися до визначення, що його надає теоретик націоналізму Б. Андерсон. «Нація» за Б. Андерсоном – це «уявлена спільнота» [2], яка базується на політичній та культурній спільності. Б. Андерсон розглядає націю як конструкт, що створюється уявленнями, які поєднують людей, котрі ніколи не зустрічаються особисто, але всі усвідомлюють себе як частину такої спільноти. Андерсон вважає, що нації можна розуміти як виокремлені й об'єднані спільними ідеями та символами, які формують почуття приналежності у їхніх членів, сукупності людей.

У цьому дослідженні термін «символ» використовується у широкому розумінні як знак, що позначає певну ідею, і використання якого передбачає державні, етнічні та інші символи, котрі визначають українську ідентичність. Ч. Пірс характеризує ці символи як «абстрактні» та ті, щодо яких існує загальна згода, а їхні значення формуються разом із їхнім поширенням у суспільстві [9].

Поняття «образ» у роботі використане як спосіб відтворення складної ідеї. У дослідженні зроблений акцент на образах людей – українських жінок, чоловіків, дітей, а також образі дому та України як персоніфікованої сутності.

Термін «ілюстрація» використовується в дослідженні в контексті зображення у книзі (у формі графіки, живопису чи інших медіумів), що супроводжує художні літературні твори. Ілюстрація – зображення у книжці або журналі, іншому друкованому виданні, що пояснює, відтворює зміст тексту; малюнок [132, 17]. Переважну кількість ілюстративних джерел для дослідження було взято з дитячих книжок, виданих на території України після проголошення незалежності у 1991 р.

Дане дослідження ґрунтувалося на принципах об'єктивності та системного підходу, що визначило його методологічну основу. Принцип об'єктивності передбачає нейтральність та відсутність упередженості в процесі аналізу та інтерпретації даних. Застосований системний підхід вимагав комплексного розглядання проблеми з урахуванням взаємозв'язків її складових елементів. Для досягнення мети й розв'язання поставлених задач було використано такі методи дослідження:

загальнонаукові методи:

- теоретичного узагальнення: використовувався для систематизації та аналізу теоретичних праць з теорії національної ідентичності. Цей метод надав змогу узагальнити наявні концепції та теорії національної ідентичності, розширити їхнє розуміння та застосувати у конкретному контексті;
- історичний метод: використовувався для вивчення історичних подій, які вплинули на формування української національної ідентичності. Цей метод дозволив ретроспективно дослідити ключові етапи розвитку національного самоусвідомлення крізь призму історії та визначити вплив історичних факторів на формування української національної ідеї;
- хронологічний метод: використовувався для аналізу та порівняння хронологічних рядів подій, зокрема розвитку книжкового сектору в Україні та зосібна – книжкової ілюстрації періоду незалежності. Це дало можливість

виявити зміни в культурному ландшафті та їхній вплив на репрезентацію національної ідентичності в українській книжковій графіці.

Мистецтвознавчі методи:

- візуальний метод: використовувався для аналізу об'єктів української культурної й мистецької спадщини, представлених у мистецьких альбомах, артбуках та музейних каталогах. Цей метод дозволив ретельно дослідити візуальний аспект національної ідентичності та визначити його елементи;
- компаративний метод: використовувався для аналізу та порівняння різних аспектів візуальної репрезентації національної ідентичності в художніх творах. Зосереджений на виявленні спільних та відмінних рис між різними періодами, жанрами чи художниками, цей метод сприяв визначенню еволюції та варіацій образів, що репрезентують національну ідентичність, розширив спектр розуміння художньої рецепції та культурного контексту;
- семіотичний метод: використовувався для розкриття семантики символів та знаків, що використовуються у візуальному мистецтві, зокрема в ілюстраціях. Завдяки цьому методу проаналізований спосіб, яким конкретні зображення впливають на сприйняття національної ідентичності. Цей метод допоміг визначити, як символи та знаки відтворюють певні культурні концепції та взаємодіють з глядачем, розкриваючи їхню роль у конструюванні образу нації;
- описовий метод: застосовувався для детального опису візуальних елементів мистецьких творів, зокрема книжкових ілюстрацій. Цей метод дозволяє виявити й розкрити ключові аспекти візуальних компонентів, такі як кольори, форми, композиція, деталі, а також їхній вплив на формування образу національної ідентичності. Аналізуючи деталі та особливості зображень, можна розкрити їхню роль у створенні візуального наративу ілюстрацій та усвідомити вагомість у репрезентації національної ідентичності.

Застосування вищевказаних методів надало можливість глибше дослідити та розрізнити різні аспекти національної ідентичності, здійснити аналіз історіографії досліджуваної теми, вивчити провідні теорії виникнення національних ідентичностей та виокремити їхні спільні ознаки. Також завдяки

застосованій методології вивчено історію становлення модерної української ідентичності та хронологію розвитку української книжкової ілюстрації в період незалежності.

Завдяки системному підходу виокремлено основні етапи розвитку української ілюстрації, визначено їхні характерні ознаки та часові межі. А також було досліджено рівень репрезентації української ідентичності в книжковій ілюстрації кожного з періодів та описано характерні її риси у різний час.

Завдяки використанню візуального, компаративного та семіотичного методів вдалося здійснити комплексний аналіз об'єктів культурної та мистецької спадщини, а також виокремити, вивчити, розділити на категорії та описати групи візуальних символів, що використовуються для репрезентації національної ідентичності у книжкових ілюстраціях. Обраний комплекс підходів і методів сприяв повному та глибокому розумінню досліджуваної теми, дозволив досягти поставленої мети дослідження та виконати визначені на початку роботи завдання.

Висновки до розділу 1

Внаслідок здійсненого аналізу джерельної бази дослідження та історіографії, а також завдяки застосуванню необхідної методології було зроблено декілька висновків, що стосуються теоретичного підґрунтя дослідження.

Для ґрунтовного вивчення проблематики, відповідно до поставлених мети й завдань роботи, критичним є розуміння процесів формування національних ідентичностей, а також виокремлення та аналіз специфічних особливостей витоків української національної ідентичності. Для вивчення цього питання на засадах принципу об'єктивності та системного підходу і з використанням методів літературного аналізу та теоретичного узагальнення було опрацьовано декілька наукових праць, присвячених теоріям національних ідентичностей, виокремлено основні етапи розвитку та важливі складники національних ідентичностей.

Також, використовуючи історичний та хронологічний методи, ретроспективно було досліджено ключові етапи становлення української нації, періоди зміцнення національного самоусвідомлення українців крізь призму впливу на формування української національної ідеї історичних та політичних факторів. А також, використовуючи хронологічний метод, було простежено історію та описано етапи розвитку української книжкової ілюстрації в період незалежності.

Окрім того, було здійснено літературний аналіз ряду наукових праць, присвячених становленню і розвитку книжкової ілюстрації в Україні. На основі даного аналізу визначено ті напрямки в дослідженні цієї теми, які вже достатньо добре вивчені, й виокремлено ті аспекти, які досліджені мало, або недостатньо різнобічно. Що і вплинуло на визначення актуальності дослідження, а також допомогло сформулювати наукову новизну роботи та завдання, на вирішення яких спрямоване дане дослідження.

Для другого етапу роботи, відповідно до поставлених завдань, здійснено аналіз джерел, що містять інформацію про візуальні символи української національної ідентичності. Використовуючи візуальний мистецтвознавчий метод, вдалося ретельно дослідити та виокремити певні компоненти – символи, що можуть використовуватись для маркування національної ідентичності. Ця робота проводилась на базі аналізу об'єктів української культурної спадщини, представлених у друкованих етнографічних та мистецьких альбомах, музейних каталогах, артбуках, монографіях, присвячених дослідженню українського традиційного народного мистецтва та вивченню предметів приватних колекцій. Особливу увагу під час цієї роботи було приділено малюнкам орнаментів, кольорам, символам, іншим елементам композиції, присутнім у предметах декоративно-ужиткового мистецтва, виробках народного промислу, речах традиційного побуту, вбранні, прикрасах тощо. Важливо було напрацювати достатню візуальну базу даних для подальшого впізнавання і виокремлення цих символів в ілюстраціях.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УМОВИ ФОРМУВАННЯ

2.1. Розгляд поняття національної ідентичності

Перш ніж аналізувати українську книжкову ілюстрацію і репрезентацію в ній української національної ідентичності, слід визначитись з ключовими поняттями дослідження. Вчені ХХ–ХХІ ст. пропонують різні інтерпретації терміну «національна ідентичність». Одним з найавторитетніших дослідників феномену національної ідентичності є професор Оксфордського університету та експерт у галузі націоналізму й етнічності Лондонської школи економіки Ентоні Девід Сміт. За Е. Смітом, термін «ідентичність» вказує на самоототожнення індивіда, не лише розумове, а й емоційне, зі «своєю» спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [133, 26]. В його монографії «Національна ідентичність» вчений визначає такі її характерні риси:

- 1) історична територія або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів спільноти;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [133, 23].

Професор Е. Сміт наголошує, що, хоча й існує тісний зв'язок між «нацією», «етносом» та «державою», ці поняття не тотожні одне одному. Нація, за Е. Смітом, не обов'язково пов'язана з конкретною територією чи державою. Це спільнота людей, які відчують свою єдність через спільну історію, культуру, мову та ідентичність. Етнос у теорії Сміта може розглядатися як група людей зі спільними культурними характеристиками, такими як мова, релігія, звичаї тощо. Це не обов'язково пов'язано з політичною організацією. Держава при цьому

залишається політичним утворенням з конкретною територією, кордонами, формою правління та громадянами. Вона може містити різноманітні національні та етнічні групи. Основна ідея полягає в тому, що нація та етнос можуть існувати незалежно від держави, і національна ідентичність не обов'язково пов'язана з політичною організацією чи територією. У своїй роботі «Національна ідентичність», враховуючи ці критерії, Е. Сміт дійшов висновку, що нація – це «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, спільну економіку та єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» [133, 77].

Професор Е. Сміт також звертає увагу на важливість ролі «етнічного ядра», яке є об'єднувальним механізмом у процесі націєтворення. Етнічні ядра – це самосвідомі, добре впорядковані етнічні групи, які визначають основу нації та її культуру, впливаючи на культурний розвиток. Етнічне ядро є початком етнічного родоводу, який є фундаментальним для майбутньої нації. Е. Сміт зазначає, що певні культурні та історичні традиції, міфи, події та герої, а також символи та обряди й навіть краєвиди – це ті джерела, з яких формується унікальна скарбниця етнічної культури, що нею користуються спільноти від покоління до покоління. У світлі цих ідей, одним зі шляхів віддавати належне етнічній ідентичності та культурній спадщині, є створення якісних художніх творів, які сприяють розвитку та закріпленню національної ідеї.

Однак питання національної ідентичності можна розглядати з різних точок зору. Для дослідження актуальним буде також погляд на визначення національної ідентичності американського теоретика Бенедикта Андерсона.

Б. Андерсон у своєму розумінні нації виходить з концепції «уявних спільнот» (Imagined Community). Він вважає, що національні ідентичності формуються завдяки спільному «уявленому» почуттю єдності серед членів нації, попри їх фізичну віддаленість та обмежену взаємодію один з одним [2, 6-7]. Основними складовими рисами поняття національної ідентичності, за теорією Б. Андерсона, є:

- Уявлена спільнота. Б. Андерсон стверджує, що національні спільноти є «уявними» у тому сенсі, що багато з їхніх членів ніколи не зустрічались особисто, але вони відчувають свою приналежність до однієї й тієї ж спільноти завдяки спільним символам, ідеям, історії та культурним елементам.

- Символи та образи. У формуванні національної ідентичності важливу роль відіграють символи, такі як прапори, герби, національні герої, та образи, що уособлюють національну ідентичність. Ці символи й образи створюють спільний мовний та візуальний код для членів нації.

- Медіа та друковані видання. Б. Андерсон відзначає важливу роль масових медіа, зокрема друкованих видань, у формуванні національних ідентичностей. Видання, які дозволяють громадянам «читати про себе», сприяють утворенню у них спільного уявлення про націю.

- Мова відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. Б. Андерсон підкреслює, що оскільки національні мови часто служать засобом спілкування та розповсюдження ідей, це сприяє підтримці й поширенню національної ідентичності.

- Спільна історія та час. Національні спільноти часто спільно конструюють свою історію та переживають певні події як ключові моменти у формуванні власної ідентичності. Ця спільна історична свідомість сприяє посиленню почуття єдності.

- Загрози та вороги. Згідно з теорією Б. Андерсона, існування спільних загроз чи ворогів підсилює почуття національної ідентичності, оскільки воно об'єднує спільноту у боротьбі за свої права чи визнання [2].

Теорія Б. Андерсона дає уявлення про те, як формуються національні ідентичності через спільний ментальний та інформаційний простір, спільні символи та культурні цінності попри віддаленість членів нації один від одного. Вона розкриває складний процес створення національних ідентитетів, які стають основою для розуміння сучасних національних ідентичностей.

Таким чином, вчені відзначають роль символів у формуванні національної ідентичності. Вона полягає в тому, що символи сприяють створенню спільного

національного образу і спільного змісту. Вони дозволяють людям відчувати себе частиною нації, розуміти свою роль у її історії й культурі, ідентифікувати себе з іншими членами спільноти. Символи також можуть бути використані для мобілізації спільноти в часи кризи або конфлікту.

Попри те, що питання творення національної ідеї та формування національної ідентичності досить добре досліджено світовою науковою спільнотою, формування і розвиток української національної ідентичності є предметом багатьох дискусій в наукових колах, адже має певні особливості. Цьому сприяв цілий ряд факторів: від довгої боротьби за незалежність та значний вплив інших загарбницьких культур та колоніальної історії – до формування кількісно чималої діаспори по всьому світу з автономним, часто відірваним від реальності, та ідеалізованим уявленням про українськість і українську національну ідею. Це призвело до того, що національна ідея розвивалась і формувалась одночасно у двох, або і в трьох, майже незалежних площинах, і, як наслідок, має багатогранний, суперечливий характер.

2.2. Визначення ключових особливостей формування української національної ідентичності

Питання української національної ідентичності почало активно цікавити вітчизняних науковців приблизно 20–30 років тому. За цей час було проведено величезну кількість досліджень національної ідентичності в різних сферах нашого життя. До того часу більш уживаним було поняття «національна ідея», «менталітет» чи «національний характер» [125]. Торкаючись питання національної ідентичності в українському контексті, варто відзначити роботи українського історика, професора Українського католицького університету Я. Грицака. Він є автором численних праць, присвячених українській історичній пам'яті, ідентичності та націоналізму. Однією з його праць є монографія «Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад» [31], де Я. Грицак розглядає процес формування української національної ідентичності. У розділі «Україна між

Сходом і Заходом: стара історія на новий лад» [31, 279] він вказує на те, що Україна може бути віднесена до трьох категорій країн: східнохристиянських, посткомуністичних і постсоветських. Це говорить про те, що українська ідентичність розвивалася у різних контекстах і вимірах і не може вивчатись окремо від жодного з них. Якщо розглядати цей процес у релігійному контексті, то, як відзначає автор, ключову роль відіграв той факт, що у минулому територія України становила значуще релігійне пограниччя між східним і західним християнством. На думку Я. Грицака, «Українська національна ідентичність постала якраз унаслідок конфронтації між католицькою і православною культурами: православна культура, щоб витримати тиск і конкуренцію з католицькою, мусила вестернізуватися. Конкретно в українському випадку вестернізація означала прийняття і наслідування певних зразків польської культури» [31]. З чого можна зробити висновок, що територія України, яка зазнала найбільшого впливу Заходу, водночас була середовищем найсильнішої націоналізації.

Українське козацтво автор вважає центральним символом української ідентичності. Його трансформація відіграла найвизначнішу роль для формування української ідентичності. З Я. Грицаком погоджується і професор І. Козловський. У своїй лекції, присвяченій українській національній ідентичності [108], він зазначає, що першим поштовхом до її формування було віднайдення українським козацтвом своїх історичних коренів як вільних людей і воїнів. Зрозуміло, що ранніх козаків не можна однозначно вважати видатними представниками української нації, адже вони здебільшого репрезентували бунтівну частину українського суспільства. Проте Я. Грицак підкреслює, що згодом саме поєднання козацької військової структури з реформованим православ'ям стало основою для формування нової української ідентичності [31]. Метою цієї ідентичності було створення незалежної козацької держави, яка відображала ідеї європейської моделі монокультурної держави. На думку Я. Грицака, «... козацьке повстання XVII ст. мало вирішальне значення для утвердження української ідентичності, але в жоден спосіб не визначило наперед

її остаточну перемогу, ...вона (перемога) стала радше результатом багатьох, часом випадкових, історичних обставин» [31, 10].

Проблема визначення ідентичності українців у сучасному розумінні виникла у ХІХ ст. внаслідок складних і багаторівневих процесів національного відродження. Цей період завершився на початку ХХ ст. створенням першої Української Народної Республіки, проголошеної М. Грушевським, як відновленої форми української державності.

Національно-визвольний рух, який виник у цей період, ставив за мету відновити українську національну ідентичність та закріпити використання терміну «Україна» як синоніму давнього історичного імені «Русь», яке неправомірно «в часи політичного і культурного упадку було присвоєне великоросійським народом» [32, 11], став важливим елементом відновлення національної самосвідомості українців та їхнього прагнення до незалежності.

У ХХ ст. серед представників української нації стала актуальною модель «подвійної ідентичності»: українська радянська ідентичність і «гібридна» ідентичність українців діаспори [64, 27]. Ці дві ідентичності по-різному впливали на розвиток української нації. Українська радянська ідентичність, характерна для громадян української національності в СРСР, сформувалася протягом 1920-х – 1980-х рр. Її витoki лежать в точці трансформації Української Народної Республіки в Українську радянську соціалістичну республіку. Соціокультурною основою для цієї ідентичності стали процеси урбанізації та створення особливої міської культури в період з 1930 до 1950 рр. Значна частина нової інтелігенції стала носіями цієї ідентичності та сприяла її поширенню як провідного ідентифікаційного знака. Але водночас ідея українськості представлялася як менш розвинена, іноді навіть як «малоросійство» або «шароварництво» [80].

Подвійна «гібридна» ідентичність українців діаспори з'явилась з першою хвилею народжених в еміграції українців і стала особливо актуальною в останньому десятилітті ХХ ст. Під цією моделлю розуміється ситуація, коли особи, народжені за кордоном, відчують брак власної ідентичності.

Ідентичність їхніх батьків не є для них органічною, але і повноцінної своєї ідентичності вони ще не мають в новій країні, новій культурі. Для них країна народження стає «фізичною батьківщиною», з якою вони мають емоційний зв'язок. Однак Україна для таких людей залишається «духовною батьківщиною», з якою вони відчують зв'язок за походженням, долею і духовним спорідненням [64, 27].

Проголошення незалежності України 1991 р. стало лише першим кроком на довгому шляху формування української нації. Цей процес можна назвати складним і болючим для всього українського народу, який мусив не тільки відновити свою історичну пам'ять, згадати власних героїв, а й відновити мову, традиції, звичаї та позбутися комплексу меншовартості, що роками нав'язувався імперською владою Росії. З кожною революцією українці ставали сильнішими та впевненішими у своїй національній ідентичності.

Війна 2014–2023 рр. стала вирішальною у питанні остаточного формування власної національної ідентичності для багатьох українців. По-перше, стала очевидною наша відмінність від росіян. З'явилося і вкорінилося необхідне типове розділення на «ми» і «вони», «свої» і «чужі». Українці відчули необхідність у формуванні, розвитку та збереженні української національної ідентичності, яка є ключовою для національної стійкості у світі, де культури й традиції постійно еволюціонують, і де, на жаль, існує загроза конфліктів і війн між націями та навмисного знищення корінних культур. Внаслідок подій останніх років різні умовні типи «ідентичностей», що існували в Україні, такі як «пострадянська», «антиукраїнська» (головним чином – проросійська, іноді проугорська тощо), «українська етнічна» (переважно звернена у минуле), «проевропейська», «айдентичність» (відсутність ідентичності), і, нарешті, «українська національна» (громадянська) ідентичність (для якої етнічна приналежність не є обмеженням для ідентифікації себе як українців), почали взаємодіяти та об'єднуватися, утворюючи новий, свідомий і виразний тип ідентичності – «українську національну ідентичність» [22].

Російсько-українська війна стала причиною тектонічних змін у свідомості більшості українців. Деякі з цих змін – безперечно позитивні й мають глобальне історичне значення. Йдеться, зокрема, про небувалий підйом солідарності та дуже високий рівень зростання національної свідомості й самоідентичності. Відсоток українців та українок, які самоідентифікують себе передусім як громадян України, становить разючі 85% чи 72%, залежно від методології та конкретного періоду проведення опитування (відповідно до висновків Київського міжнародного інституту соціології [113]). Ці числа – історичний максимум для України.

Загалом, в еволюції української ідентичності можна виділити кілька етапів, де ключовими моментами стали революції та війна. В період від 1992 до 2004 рр. менше половини населення вважало себе в першу чергу громадянами України. Після Помаранчевої революції це число дещо зросло. Наступне значуще зростання національної ідентичності припало на час Революції гідності та початок російсько-української війни, коли було подолано поріг у 60%. Після початку широкомасштабної агресії Росії проти України українське суспільство подолало поріг у 70% національно-свідомих громадян [113]. Зовнішні межі української ідентичності також стали значно чіткішими. Європейська ідентичність відчутно підсилилась, зростаючи із 3,6 до 6,4 пункту (де 0 означає, що особа не відчуває себе європейцем, а 10 – відчуває абсолютно). З іншого боку, ідентифікація з «радянськими людьми» послабилась, знижуючись із 2,9 до 1,1 за аналогічною шкалою. За даними останніх досліджень, тільки 11% громадян зараз сумують через розпад Радянського Союзу, хоча у 2021 р. таких було 32% (з 2014 р. і цей відсоток майже не змінювався). Щодо ставлення українців до росіян і ототожнення себе з ними як із братнім народом, то якщо у 2021 р. тільки 55% опитаних вважали, що українці та росіяни не є одним народом, то за даними від березня 2022 р., цей показник зріс до 77%, а у квітні – до 91% [25]. Наведені дані – результати опитувань Київського міжнародного інституту соціології [113].

Підсумовуючи, можна сказати, що процес формування української національної ідентичності є предметом зацікавлення багатьох вітчизняних вчених вже протягом декількох століть (М. Грушевський, Ю. Міхновський, Я. Грицак, І. Козловський). Проте особливо популярним цей напрям досліджень став за останні 20 років. Не дивлячись на певні відмінності у поглядах на формування засад творення української національної ідеї, вчені все ж сходяться у думці, що українська ідентичність, як ідея вільної сильної нації, бере свій початок у період козацтва [108; 31]. Проблема ідентичності українців у сучасному розумінні постала у ХІХ ст. внаслідок складних і багаторівневих процесів національного відродження. Цей період завершився на початку ХХ ст. створенням першої Української республіки.

У ХХ ст. актуальною стала модель подвійної ідентичності, яка існувала у двох варіантах: українська радянська ідентичність і подвійна ідентичність українців діаспори. Події 2014–2023 рр. стали вирішальними у питанні остаточного формування власної національної ідентичності у багатьох українців. Почалося впевнене зростання української національної свідомості, відмова від російських імперських наративів, пошук власних національних символів. Після початку повномасштабного російського вторгнення українське суспільство перейшло поріг у 70% громадян, що визначають свою національну ідентичність як українську. Ця цифра є історичним максимумом для української держави, що свідчить про унікальний з історичної точки зору рівень зростання національної самосвідомості, який призводить до тектонічних змін в самих основах української нації та будівництві нової української держави.

Висновки до розділу 2

Поняття національної ідентичності розглядається сучасними вченими крізь призму різних теоретичних підходів, які допомагають розкрити складність і розмаїття цього явища. Теорія Е. Сміта виділяє основні риси національної ідентичності, такі як історична територія, спільні міфи, культура, юридичні

права й обов'язки, економіка, вказуючи на тісний зв'язок між «нацією», «етносом» та «державою». Теорія Б. Андерсона додає новий аспект, вказуючи на важливість так званих «уявних спільнот» у формуванні національної ідентичності, де спільні символи та почуття причетності відіграють важливу роль, попри географічну віддаленість. Всі зазначені теорії акцентують на важливості мови, символіки, історії та спільної культурної спадщини як фундаментальних складових національної ідентичності.

Роль символів у формуванні національної ідентичності полягає у створенні спільного національного образу та спільних сенсів, що сприяє виникненню почуття приналежності до певної нації. Вивчення національної ідентичності через символи та культурні атрибути допомагає краще зрозуміти шляхи її формування та розвитку у різних культурних та історичних контекстах.

Попри відмінності у поглядах на формування української національної ідеї, більшість вітчизняних вчених вважають, що українська ідентичність бере свій початок у період козацтва. У ХХ ст., під час радянського періоду історії України, актуальною була модель подвійної ідентичності, яка існувала у двох варіантах: українська радянська ідентичність і подвійна ідентичність українців діаспори. Проголошення Україною незалежності в 1991 р., Помаранчева революція та Революція Гідності, а особливо – події російсько-української війни – стали вирішальними у питанні остаточного формування власної ідентичності значної частини українців.

Отже, на процес формування національної ідентичності впливає багато чинників, що охоплюють історичні, культурні та політичні аспекти. Історичні фактори, зокрема такі, як складна багатовікова історія, боротьба за незалежність, колоніальне минуле та війни, сформували почуття групової належності та усвідомлення особливостей та цінності культурного спадку. Схильність українців до цінування, збереження та передачі таких важливих націєтворчих компонентів, як мова, література, традиції, міфи та обряди, сприяли збереженню та відродженню ідентичності, попри нерівномірність розподілу і наявність кількох варіантів ідентичностей всередині українського суспільства.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖКОВІЙ ІЛЮСТРАЦІЇ 1990–2023 РОКІВ

3.1. Ілюстрація та особливості її розвитку у світі й Україні

Одним із завдань дослідження є спроба зрозуміти, в який спосіб в умовах універсалізації світу та диктатури «вільного ринку», з його попитом на нейтрально забарвлені та універсально зрозумілі образи, формувалася і знаходила своє вираження українська національна та культурна ідентичності, зокрема в царині книжкової ілюстрації. З цією метою розглянуто основні етапи розвитку української ілюстрації, починаючи з повоєнного періоду 1950-х рр. і до сьогоднішнього дня. Це дозволило виокремити ті ключові зовнішні фактори, що найбільше впливали на присутність в ілюстраціях національного компонента.

Але перш ніж почати говорити про етапи розвитку книжкової ілюстрації, варто визначитись зі змістом поняття «ілюстрація». Адже, якщо керуватися тезами з «Великого тлумачного словника сучасної української мови», то ілюстрація – це «зображення в книжці або журналі, що пояснює, відтворює зміст тексту; малюнок» [16]. У «Словнику іншомовних слів» О. Мельничука наведене визначення «ілюстрація (лат. *illustratio*, від *illustro* – освітлюю, пояснюю) 1. Зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст (напр., малюнок, фотографія, репродукція, карта, схема). 2. Наочне пояснення чого-небудь; наведення прикладів у статті, промові тощо» [16].

Тож ілюстрація може бути:

- науково-пізнавальною, що використовується для навчальної, наукової, виробничої літератури. До таких ілюстрацій належать креслення, графіки, схеми чи плани;
- художньо-образною, яка використовується для ілюстрування художніх творів. Мета таких ілюстрацій полягає у розкритті літературного

змісту через образотворче мистецтво, а не лише в його поясненні. Художник-ілюстратор перетворює словесний образ на візуальний, інтерпретуючи його у власній манері, але залишаючи основний зміст твору недоторканим. Саме про подібні ілюстрації йдеться у даному дослідженні.

Оскільки переважна більшість ілюстративних джерел для дослідження була взята з книжок для дітей, варто зупинитися на важливих особливостях дитячої ілюстрованої книги та її принципових відмінностях від видань для дорослої аудиторії. Особливостями ілюстрування книжок для дітей переймалися багато вітчизняних вчених. Так, Е. Огар, професорка кафедри видавничої справи та редагування Української академії друкарства, зробила комплексний аналіз проблеми підготовки дитячої книги до друку [100; 102], та описала «функціонально-комунікативні аспекти мови дитячого літературного дискурсу» [101]. Дослідниця вважає, що «Ілюстрація у виданні для дітей повинна виступати образотворчим втіленням персонажа, явища, події, описаних автором за допомогою слів; іншими словами – виконувати інтерпретаційну функцію» [100, 43]. Ілюстрація у виданні для дітей не просто є його «обличчям», але являє собою спеціальний художній комплекс, що вирізняє цей тип книжок серед іншої літературної продукції. Важливо правильно обрати стиль ілюстрацій, чітко визначити, як вони допомагатимуть у розкритті суті тексту, а також збалансувати присутність основних та вторинних деталей, включаючи формат і колірне вирішення [168]. Книжкова ілюстрація розвиває художній смак та фантазію. При створенні зображень для дитячих книжок важливо враховувати вік дитини, щоби забезпечити належне сприйняття ілюстрацій. Малюнки мусять бути привабливими для дитячої аудиторії, але водночас естетичними та гармонійними.

Одну з головних ролей у дитячій ілюстрації відіграє колірна гама, адже «колір є потужним художньо-образним, естетичним та комунікативним засобом впливу» [100]. Для формування у дитини почуття патріотизму та національної ідентичності художники часто користуються кольорами, що асоціюються з Україною: поєднання жовтого і блакитного та червоного з чорним. Е. Огар

наголошує, що «окремі предмети в образотворчому оформленні художньої книжки для дітей повинні «до дрібничок» відповідати їхньому словесному опису. Маленькі глядачі абсолютно серйозно ставляться до створеного фантазією художника умовного світу, перевіряють його на справжність» [100, 142]. Але важливо, щоб підхід до ілюстрування дитячого видання був не тільки добре продуманим, а перш за все – оригінальним і цікавим. Перевагою є, коли малюнки не лише відображають зміст написаного, але й передають характери головних героїв, розвивають спостережливість, змушують розмірковувати, виконують пояснювальну функцію та допомагають дитині сформувати власне ставлення до того, що описано в тексті.

Важливо зазначити, що в умовах сучасного світу, сповненого яскравих візуальних образів, ілюстрація як художнє явище набула ширшого вжитку і значення, а художні засоби, якими користуються художники-ілюстратори, теж вийшли за межі графіки й тепер охоплюють різні художні медіуми. Якщо задачею книжкової ілюстрації за її витоків було зробити зміст тексту, викладеного в книзі, більш наочним, доповнити його, а також – прикрасити книгу чи додати написаному урочистості, то приблизно з середини ХХ ст. одним з основних завдань книжкової ілюстрації став продаж продукту (книги, журналу тощо). Це твердження справедливе в першу чергу для зміни ілюстрації в Америці та Західній Європі, де вона розвивалась в умовах вільного ринку.

Отже, з розвитком технічного прогресу та кольорового книгодрукування, книга мала створити конкуренцію телевізійному екрану чи відеогрі, а ілюстрація – розказати історію не гірше за анімаційний фільм. Вплив економічних чинників привніс кардинальні зміни в мистецтво ілюстрації. Візуальний ряд ставав все насиченішим та більш наративним. Змінилась яскравість та колірна гамма ілюстрованих книжок, більш вигадливими стали візуальні прийоми, якими користуються художники. У ХХІ ст. цифрова революція значно змінила спосіб створення і розповсюдження ілюстрацій. Віртуальні інструменти та програмне забезпечення надали художникам нові можливості для творчості. Багато ілюстраторів використовують цифрові

технології для створення своїх робіт, що забезпечує більшу гнучкість у реалізації ідей. Всі ці зміни значно розширили презентацію ілюстрованих видань на книжкових полицях. З'явилися такі види книжок, як «книжки-картинки», «графічні романи» та «мальовиси».

Всі ці процеси, хоч і описують загальні тенденції, проте все ж стосуються переважно розвитку ілюстрації у США, Великій Британії та Західній Європі загалом. Українська ілюстрація ХХ ст. розвивалась своїм шляхом. В той час, як західним світом керували закони вільного ринку, радянське (і українське зокрема) книговидавництво розвивалося переважно в умовах тотального авторитарного контролю з боку держави. Сучасні українські ілюстратори нині несамовитими темпами наздоганяють своїх західних колег, і українська ілюстрація вже встигла заявити про себе на світовому ринку, проте її шлях до цього значно відрізнявся від західного, що не могло не залишити відбиток на стилістиці, притаманній українській мистецькій ілюстрації.

Говорячи про особливості ілюстрації в Україні, слід визначити основні етапи її розвитку. Свій початок вона бере ще з часів Київської Русі, виникаючи з появою перших рукописних книг після хрещення Русі. Переважно це були невеликі мініатюри у переписаних вручну книжках, що містять зображення релігійного або історичного змісту. Ці ілюстрації виконані в стилістиці інших жанрів образотворчого мистецтва, поширених у ті часи: іконопису та фресок. До прикладів ілюстрації тих часів відносять «Остромирове Євангеліє» (1056–1057) та «Ізборник Святослава» (1073).

Пізніше, у XVI–XVIII ст., з винайденням і розповсюдженням книгодрукування, популярними стають друковані ілюстрації, виконані у різноманітних техніках гравюри. Тематика ілюстрацій також змінюється. З'являються побутові, історичні та жанрові сцени. Популярності набувають гравюри із зображенням діячів українського козацтва. Серед провідних майстрів гравюри цього періоду можна назвати І. Федорова, О. Тарасевича, Г. Левицького, Н. Зубрицького та інших авторів, які працювали в техніках

мідьориту, ксилографії та офорту, зокрема і в популярному на той час стилі бароко.

У XIX–XX ст. так само популярною на території України залишається гравюра. Але з'являються й інші техніки ілюстрування книжок: акварелі, рисунки. Найвідомішим українським ілюстратором цього періоду є Т. Шевченко. Крім автоілюстрацій (ілюстрацій власних творів) Т. Шевченко ілюстрував твори Г. Квітки-Основ'яненка, У. Шекспіра, О. Пушкіна, М. Гоголя тощо. Його ілюстрації мали значний вплив на розвиток книжкового оформлення в Україні.

До видатних ілюстраторів першої половини XX ст. можна віднести І. Їжакевича, О. Сластіона, В. Кричевського. Але особливий вплив на розвиток ілюстрації в цей період зробили художники Г. Нарбут і М. Бойчук. Їхня творчість є новим етапом у розвитку книжкової графіки України.

Г. Нарбута вважають основоположником українського стилю в ілюстрації. Він творив у традиціях української ілюстрації XVII ст., використовуючи елементи бароко та вдало інтерпретуючи їх у свій авторський спосіб. Г. Нарбут є автором багатьох ілюстрацій до українських народних пісень і казок, а також – української абетки, яка й досі вважається вершиною ілюстраторської майстерності. М. Бойчук та його послідовники, зокрема В. Седляр, також працювали над створенням унікального українського стилю в мистецтві. Вони черпали натхнення у візантійському мистецтві, уміло переплітаючи його з українськими народними традиційними образами.

Після революції, у 1920-х рр., почався новий етап росту популярності книжкової ілюстрації. Це пов'язано з тим, що почало з'являтися багато шкіл і зріс попит на ілюстровані книжки для дітей. Серед майстрів даного періоду можна виділити О. Маренкова, М. Алексєєва, Л. Каплана та інших. Проте вже в 1930-х рр. діяльність художників-ілюстраторів почала жорстко обмежувати радянська влада. Багато з них були заарештовані та пізніше знищені. Через репресії та жорсткий державний контроль подальший розвиток книжкової ілюстрації, аж до 1960-х рр. був суворо обмежений рамками соціалістичного

реалізму, як провідного методу тогочасного мистецтва. Ілюстрація мала бути «народною» та «ідейною», мати реалістичний та оповідний характер.

В 1950–1970-х рр. відбулося певне послаблення цензури. Ця «відлига» одразу ж дала поштовх розвитку цілій плеяді нових талантів. Особливо це було помітно у дитячій ілюстрації. Пошуки нових образів, форм, відмова від реалізму і черпання натхнення в українській народній культурі – це ті якості, які притаманні новій стилістиці української ілюстрації 1950–1970-х рр. В цей час працюють Г. Гавриленко, О. Данченко, Г. Малаков, С. Адамович, А. Базилевич, О. Яблонська. Їхню творчість можна назвати новою сторінкою в історії української книжкової графіки. Продовжили їхні традиції такі відомі художники-ілюстратори покоління 1970–1980-х рр., як В. Голозубів, В. Легкобит, Г. Якутович, О. Губарєв, В. Мельниченко, В. Ковальчук, К. Штанко, С. Караффа-Корбут та інші.

Оскільки дослідження стосується української книжкової ілюстрації періоду незалежності, для кращого розуміння витоків її формування слід докладніше зупинитися на творчості найвидатніших художників-ілюстраторів, які творили у період 1970–1980-х рр. і чийми учнями (прямо та опосередковано через роботи) були ілюстратори вже незалежної України.

Велику увагу дослідженню розвитку української книжкової графіки тих часів приділила мистецтвознавиця О. Ламонова у дисертації «Київська книжкова графіка кінця 50-х – початку 70-х рр. ХХ ст. Тенденції розвитку, стилістика, майстри» [71], а також ряді наукових статей, присвячених творчості найвидатніших художників-ілюстраторів 1960-х–1980-х рр. Так, на думку дослідниці, «Київська графіка кінця 50-х – початку 70-х рр. створювалася яскравими індивідуальностями, але першим серед них слід назвати Георгія В'ячеславовича Якутовича (1930–2000)» [71, 17]. Творчість Г. Якутовича стала початком нової школи української книжкової графіки. Саме його лінорити до повісті М. Коцюбинського «Fata morgana» можна назвати новою сторінкою в історії української книжкової ілюстрації. Ілюстрації до «Fata morgana», виконані в грубуватій і новаторській для тих часів техніці лінориту вражали своєю

майстерністю, емоційною виразністю та оригінальністю. «Більше того – можна сказати, що шість гравюр, показаних на Республіканській ювілейній художній виставці, знаменували перелом в усій українській післявоєнній графіці. Напружена, досягнута гранично контрастним зіставленням чорного і білого гострота ліноритів першого великого циклу Г. Якутовича, захопила і вразила всіх. З «Fata morgana» в українській графіці починається період загального захоплення ліноритом» [71, 18] (Іл. 1).

В подальших своїх роботах Г. Якутович продовжує використовувати техніку лінориту. Після успіху «Fata morgana» художник проілюстрував численні книжки для дітей: «Як Довбуш карав панів» авторства М. Білого і В. Грабовецького, а також – народні казки «Казка про липку і зажерливу бабу» і «Про бідного парубка і Марка багатого» (Іл. 2). В цих ілюстраціях відчувається любов автора до Карпат і народних ремесел. В ілюстраціях до казки «Про бідного парубка і Марка багатого» помітний вплив народних розписів по кераміці, штрихи стають плавнішими та спокійнішими, проте загальне враження від цих робіт залишається незмінним: емоційно насичені, оригінальні, з яскравим характером. Художник проілюстрував ще цілий ряд робіт: п'єси І. Кочерги «Ярослав Мудрий», «Свіччине весілля», збірку оповідань «Козак Голота» М. Пригари, але, на думку О. Ламонової, «Особливе місце в графіці Г. Якутовича займають ілюстрації до «Тіней забутих предків». Іноді їх навіть вважають вершиною всього творчого шляху українського митця» [71, 36] (Іл. 3). Ці ілюстрації були виконані вже в техніці деревориту, і на відміну від попередніх його робіт, відрізняються навіть певною аскетичністю, але і більшою виразністю. Безсумнівно – дереворити до «Тіней забутих предків» переважають за майстерністю і виразністю попередні роботи майстра. Можна сказати, що цією працею художник підводить певну риску під всіма своїми роботами, що були створені ним від «Fata Morgana» і задає нову планку для всіх художників, що творитимуть після нього.

В той самий час в техніці лінориту працює ціла плеяда яскравих художників: С. Адамович, І. Селіванов, О. Губарев, Г. Малаков, Г. Зубковський.

Техніку лінориту використовували також О. Данченко і Н. Лопухова (Іл. 4). Ці художники виявили певну єдність у стилі виконання своїх робіт, хоча кожен з них унікальний у своєму розумінні розвитку української графіки та реалізації власних задумів. Вони акцентували на «графічності» зображення та його вираженій декоративності, відмовляючись від тональних переходів та спираючись на чорні або кольорові плями, з'єднані видимими, іноді грубими штрихами. Це надавало зображенням особливу виразність та лаконічність, а також підкреслювало їхню відмінність від живопису. Колір використовувався переважно декоративно, підкреслюючи умовність зображення та прикрашаючи його. Часто джерелом натхнення для графіків слугувало народне мистецтво. Пізніше можна побачити наслідування цих прийомів у таких сучасних художників-ілюстраторів, як А. Лесів і Д. Луцишина. Син Г. Якутовича, С. Якутович (1952–2017) також працював як художник-ілюстратор (переважно у техніці офорта) і зробив вагомий внесок у розвиток української графіки вже сучасного періоду (Іл. 5). Його ілюстрації до роману Л. Костенко «Берестечко» було визнано найкращим оформленням ілюстрованої книги, з тих, що були представлені на виставці в Ашгабаті у 2011 р.

Після 1965 р. популярність лінориту у графіці України поступово спадає, відкриваючи дорогу формуванню нових графічних систем, в тому числі – у книжковій графіці. Стилїстика виконання робіт найяскравіших майстрів графіки цього періоду, таких як С. Адамович і Г. Якутович, зазнає кардинальних змін. Роботи інших митців теж стають ще більш індивідуалізованими, як у випадку ілюстрацій до «Декамерону» Дж. Боккаччо (1967) та «Енеїди» І. Котляревського (1969) від О. Данченка (Іл. 6) чи «Енеїди» І. Котляревського з ілюстраціями А. Базилевича (1968) (Іл. 7).

Хоча О. Губарєв, І. Селіванов та Г. Зубковський залишаються вірними стилїстиці попереднього періоду, їхні роботи є певним винятком і даниною традиціям. Ілюстрації О. Губарева до ювілейного «Кобзаря» Т. Шевченка, виконані в техніці лінориту, здаються навмисне «архаїзованими» і підкреслено аскетичними. Проте вже наступні роботи митця – ілюстрації до творів

Л. Українки (1971) та цикл «Знаки війни» (1971–1995) демонструють розвиток і пошуки митцем нових форм і засобів виразності (кольорова пляма, дисгармонійний ритм) [71] (Іл. 8).

Загалом можна сказати, що на початку 1970-х рр. починається новий етап розвитку української книжкової графіки, для якого характерне сміливе експериментаторство з авторськими техніками. До яскравих представників митців цього часу належить Г. Галинська (1947 р. н.). А саме – її витончені ілюстрації до казки Ш. Перро «Попелюшка». Також варто згадати таких художників, як М. Компанець, В. Чебаник, В. Руденко, М. Грох та С. Якутович. Натхненні своїми учителями з попередньої генерації художників-графіків, ці митці, однак, тяжіють до повернення «станковості» книжковій графіці, відмови від загальної гармонізації книжкового ансамблю, за яку вболівали їхні попередники та розуміння книжкового мистецтва як синтетичного явища, в якому всі компоненти тісно пов'язані загальною ідеєю. О. Ламонова називає їх «неслухняними нащадками» [72]. Графіка цього періоду стає більш асоціативно-метафоричною. Художники нової генерації були схильні творити станкові серії, що мали з текстом, який ілюстрували, тонкі та складні зв'язки. Ілюстрації Г. Галинської до «Попелюшки» більше схожі за настроєм на малюнок-коментар, «начерк на полях» [72], хоч і виконаний в доволі кропіткій техніці офорта.

Починаючи з другої половини 1970-х рр. відчувається вплив на книжкову графіку телебачення та кіно. З'являється певна синематичність у рисунках, ефект стоп-кадру або репортажу. Втім на цьому етапі можна сказати, що графіка починає втрачати свої позиції в мистецтві ілюстрування, поступово поступаючись живопису.

Важливими постатями на тлі української ілюстрації 1970–1990-х рр. є В. Голозубів, В. Легкобит, В. Мельниченко, М. Примаченко, Т. Коломієць, А. Мільковицький, П. Гудин, Н. Кирилова, В. Ковальчук та інші. Саме в ілюстрації цього періоду для дітей помітний значний вплив української народної картини та українського декоративного живопису. По суті, часто це мальовані полотна, перенесені до дитячої книги. Крім яскравої та чистої колірної гами, та

контрастного зіставлення колірних площин, притаманних українському народному мистецтву (М. Примаченко (Іл. 9), В. Легкобит (Іл. 10), митці також використовують композицію, побудовану за принципами симетрії, замкнутості простору та контрастності. Всі ці риси притаманні також народній картині та ілюстраціям В. Ковальчук, С. Караффи-Корбут, В. Легкобита, В. Голозубіва (Іл. 11). Також зустрічається імітація народних технік естампа і розпису та зображення мотивів народного мистецтва (ілюстрації Ю. Криги, В. Мельниченко, А. Базилевича, С. Караффи-Корбут, О. Мартинця (Іл. 12).

У творчості художників-ілюстраторів останнього десятиліття радянського періоду відчувається значний вплив народного мистецтва і пошук шляхів репрезентації українського мистецтва в дитячій книзі, що виражається у декоративності, площинності, яскравості колірної гами та симетричності й закритості композиції. Ці риси безперечно є атрибутами репрезентації національної ідентичності в українській ілюстрації.

3.2. Розвиток української книжкової ілюстрації в умовах існування вільного ринку

У 1991 р. художники отримали не лише незалежність і творчу свободу, але й багатий та різноманітний спадок. Подальший процес переосмислення старих і пошуку нових символів національної ідентичності в культурі й мистецтві активно відбувається в Україні протягом всього періоду її незалежності, починаючи від «Акту проголошення Незалежності України» і дотепер. На початку 1990-х рр. видавництва, письменники, художники та інші діячі, причетні до книготворення, остаточно звільнилися від тиску держави, замовлень і цензури та отримали шанс на нове народження в «реаліях вільного ринку» [3].

Говорячи про ретроспекцію історії становлення українського книжкового ринку загалом і дитячої ілюстрованої літератури, зокрема, варто згадати, що у 2021 р., до тридцятирічного ювілею проголошення незалежності України, було опубліковано дослідницький проєкт-опитування про становлення національного

ринку від Інтернет-порталу «Читомо» спільно з «Book Forum», авторками якого стали О. Хмельовська та І. Батуревич [3]. Двома роками пізніше вийшло ще одне дослідження О. Хмельовської, але вже присвячене розвитку книжкового дизайну в Україні за роки незалежності. Воно теж було опубліковане на Інтернет-сторінці «Читомо» [158]. Завдяки цим двом працям можна наочно уявити хронологію розвитку незалежного українського книжкового ринку та книжкової ілюстрації, що дає необхідне історичне підґрунтя для аналізу. Адже українська книжкова графіка – це мистецтво, що постійно змінюється. І розвивається вона не лінійно, а часто під впливом переламних історичних подій.

Отже, «Розпад Союзу став рушієм розвитку українського книжкового ринку. До цього все, що видавалося, по-перше, було контрольоване державою, а, по-друге, – піддане цензурі» [3], – писала С. Челяк, кураторка культурних проєктів, програмна директорка BookForum [3]. Початок 1990-х рр. став для українського книговидання періодом тотальної руйнації попередньої радянської системи та перших спроб побудови нової структури. Було ліквідовано «Укркнигу», як головний контрольний орган, зачинилися великі державні книжкові крамниці та книговидавництва, яким критично не вистачало фінансування. Проте відбувалися і позитивні зміни. Починають виходити літературні часописи «Перевал», «Кур'єр Кривбасу», «Кальміус», «Сучасність», а також більш авангардні «Четвер», «Є» та «Гігієна». Там друкують твори сучасних авторів, дуже відмінних від того, що пропонувала радянська система – Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Т. Прохаська, а згодом С. Жадана, Л. Дереша та інших. З'являються перші незалежні літературні конкурси, які теж поживляють цей процес. Саме «У цей час поволі засновуються приватні видавництва нового типу, штибу «Кальварія», «Букрек», «Фоліо», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» тощо... І ситуацію (розгубленості й втрати орієнтирів) врятувала поява «Форуму видавців» 1994 року» [3], – писала О. Хмельовська, кураторка програм із професійного розвитку «Книжкового Арсеналу 2021», співзасновниця та редакторка культурно-видавничого проєкту «Читомо».

З одного боку, поява «Форуму видавців» замінила знищену систему книжкових ярмарків і мережі дистрибуції, з іншого боку – він став майданчиком для формування фахової спільноти видавців, їхнього гуртування і заяв про певні свої права й відстоювання інтересів сектору. «Коли я дивлюся зараз на суцвіття десятків літературних фестивалів, книжкових ярмарків, імпрез, то розумію, що без ґрунту, який надав спільноті «Форум видавців», цього б не сталося, просто не було б й аудиторії, і звички, і моди, принаймні в колі читачів» [3], – вважає О. Хмельовська. У 1994 р. також була створена Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів, що теж стало підтримкою для молодого українського книжкового ринку.

Якщо говорити про дитячу книгу (а саме переважно сучасна дитяча книга є носієм репрезентації української ідентичності в ілюстраціях), то крім видавництв, які залишилися Україні у спадок від попереднього часу («Веселка», «Освіта»), передусім необхідно згадати видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», засноване у 1992 р. І. Малковичем. Сам І. Малкович розповідає, що створення видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» розпочалося з ідеї видати власну абетку. Для нього було принципово, аби вона починалася не з автобуса чи акули, а з ангела. Тоді ще були радянські часи, тож видати таку абетку було неможливо. Ідею вдалося реалізувати вже 1992 р. у власному видавництві [52]. «Українська Абетка» видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1] є вкрай важливою, оскільки вона є першою книгою, виданою після проголошення незалежності України, виданою приватним коштом, з яскраво вираженою українською ідентичністю у змісті та в ілюстраціях авторства В. Харченка (пізніше перевидана з ілюстраціями художника К. Лавра [82]) (Іл. 13). На сьогодні «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» – одне з провідних видавництв Східної Європи, що має чіткі національні патріотичні позиції, а митці, що з ним співпрацюють, використовують у своїх ілюстраціях народні мотиви та багато образів, що мають відбиток національної ідентичності, яка формується саме в дитинстві [98].

До кола художників-ілюстраторів, що співпрацюють з видавництвом, належать такі відомі графіки, як К. Лавро, В. Єрко, К. Штанко та інші. Творчість кожного з них була відзначена багатьма художніми преміями, а їхні роботи – визнані шедеврами ілюстраторського мистецтва. Також варто зазначити, що «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» стало першим видавництвом незалежної України, що продало авторські права за кордон. Це були права на книгу «Котик та півник» 1995 р. [81], яка також є яскравим прикладом репрезентації української ідентичності в дитячій ілюстрованій літературі.

Продовжуючи огляд історії розвитку книжкового ринку, варто згадати видавництво «Смолоскип», що було засноване в 1967 р. в США, але на початку 1990-х рр. почало працювати в Україні. В Америці «Смолоскип» видавав дисидентську літературу, а також твори українських письменників, яких переслідував сталінський режим. В Україні вони продовжили працювати в цьому напрямку, додавши до свого доробку дебютні книги наймолодших авторів, переслідуючи благородну місію створювати та розширювати середовище української творчої молоді [158].

У 2001 р. у Львові з'явилося «Видавництво Старого Лева», засноване М. Савкою та Ю. Чопиком. З самого початку воно спеціалізувалось на виданні дитячих книжок, які теж становлять для нашого дослідження великий інтерес, оскільки часто носять яскраво виражений національний характер і є прикладами репрезентації української ідентичності в дитячій ілюстрованій літературі. Першою книгою, яку видало видавництво у 2002 р., стала кулінарна книга від відомої галицької господині Д. Цвек «Малятам і батькам» [53]. Після неї, завдяки зусиллям М. Савки і Ю. Чопика, у доробку видавництва з'явилося дуже багато книжок з яскравою національною ідентичністю. У подальшому буде детально розглянуто такі видання, як «Шептицький від А до Я» (2015), «Зайці в полі варять борщ» (2014), «Зірки і макові зернята» (2014), «Казка про Старого Лева» (2011) та інші, оскільки вони цікаві з точки зору репрезентації в них української ідентичності.

У 2006 р. з'явилося видавництво «Грані-Т», що спеціалізується на виданні дитячих та культурологічних книжок. Завдяки йому світ побачило багато творів українських авторів книжок для дітей [3].

У 2007 р. про книговидання вперше серйозно заговорили на державному рівні. Зокрема, уряд В. Ющенка здійснював заходи для стимулювання культурних ініціатив, сприяння культурному розвитку та збільшення доступності книжок для громадян. Варто зазначити також вплив Помаранчевої революції, а пізніше – і Революції Гідності на розвиток національної свідомості громадян і як результат – на зростання національного книжкового ринку [3; 158].

Особливо виразним є розвиток української книги, та зокрема – української ілюстрації, після подій на Майдані 2013–2014 рр. Майдан приніс українцям небувале піднесення національного духу і бажання проявити свою національну ідентичність, відродити стерту історичну пам'ять. Як наслідок, відбулось зростання попиту на все українське, а художники жваво відгукнулись на події цих років. Мистецтво Майдану має статус окремого мистецького напрямку незалежної України. Можна сказати, що Майдан розбудив національну ідентичність митців, дав їм відчуття сили своєї творчості. Вперше роботи українських художників-графіків промовляли до всього світу мовою українського революційного плаката та ілюстраціями, що були опубліковані в безлічі світових видань. 2014 р. був створений Український інститут національної пам'яті. Основним його завданням стало відновлення та збереження національної культурної та історичної пам'яті. Його значення для підтримки української ідентичності в усіх сферах культури важко переоцінити завдяки активній популяризації історії України, традиційної культури, фольклору, пам'яті про видатні особистості [158].

У 2016 р. було створено Український інститут книги – державну установу, що діє в рамках Міністерства культури та інформаційної політики України. Основною метою його створення є формування державної політики у книжковій сфері, сприяння розвитку культури читання в Україні, підтримка видавничої справи, поштовх до активізації перекладацької діяльності та просування

української літератури [3]. Пізніше відбулась ще одна важлива подія, яка зміцнила статус української книговидавництва – обмеження ввезення книжок з Росії у 2017 р. Ці кроки створили умови для розвитку книжкової системи та популяризації читання в Україні, а також для просування української книги та української ілюстрації за кордоном. Цьому продовжили сприяти історичні та політичні чинники.

Початок повномасштабного вторгнення Росії на територію України поставив всі сфери українського культурного життя під загрозу. Проте, всупереч очікуванням, український книжковий ринок швидко «оговтався» і навіть почав набирати обертів. З початком пандемії 2020 р. в Україні з'явилося більше електронних та аудіокнижок. З того часу їх кількість постійно росте.

Отже, позиції українських книговидавців зміцнювались разом з розвитком книжкового ринку. Цей процес не був легким, в ньому були й періоди стагнації та повернення назад, але щоразу за ними йшов пік зростання зацікавлення українською книгою, як для дорослих, так і для дітей. Ці події тісно пов'язані з розвитком національної свідомості громадян, відмовою від усього російського та зростанням попиту зокрема на якісно ілюстровану та національно забарвлену книгу для молодого покоління українців.

Саме тому в дослідженні важливо зважати на такі важливі і націєтворчі події, як дві українські революції зазначеного періоду і, тим більше – російсько-українську війну, які сприяють створенню нових символів національної ідентичності, що знаходять своє відображення у творчості художників-сучасників. Україна як держава з початком війни стала міжнародним символом боротьби за свободу і рівність. Але і всередині країни війна привносить нові візуальні образи, що асоціюються з ідеєю боротьби за свободу, національної стійкості і волі до перемоги. Можна припустити, що деякі з них вже встигли закарбуватися як потужні самостійні символи української ідентичності, семантика яких не менш зрозуміла пересічному українцеві, ніж значення традиційних українських атрибутів. Не останню роль в цьому зіграли художники-ілюстратори, графіки та живописці, що ввели ці образи в ілюстрації

до нововиданих дитячих і дорослих книжок, плакатів, поштових марок і листівок, тим самим закріпивши їх місце в семантичному полі української ідентичності. Тож можна стверджувати, що на даному історичному етапі українська ілюстрація переживає справжнє піднесення та національно-культурне відродження, а актуальність якісної ілюстрації, що репрезентує українську ідентичність, у сучасній Україні напевне вища, ніж будь-коли в історії. Адже засобами ілюстрації для дітей створюється образ тієї держави, якою ми хочемо її бачити в майбутньому. «Найчастіше ми шукаємо свою ідентичність у літературі – і часто в дитячій, тому що національні літератури не лише віддзеркалюють національну особливість, а й відіграють визначальну роль в її формуванні» [179, 21].

Отже, репрезентація української національної ідентичності в книжковій графіці є одночасно і яскравим віддзеркаленням історії нашої держави та націєтворчих процесів, які відбулися за період незалежності, і одним з найпотужніших чинників їх творення, оскільки книжкова ілюстрація, особливо – дитяча, є засобом впливу на формування національної свідомості громадян. Тому аналіз засобів візуального втілення національної ідентичності, що їх застосовують майстри книжкової графіки, є необхідним та важливим напрямком досліджень. А розуміння історії формування книжкового ринку незалежної України дає необхідний для цього дослідження контекст.

3.3. Візуалізація національної ідентичності у книжковій ілюстрації, як засіб відображення культурних та національних цінностей

Як видно з попередніх розділів, дії загарбників зі знищення української ідентичності врешті решт призводили до протилежних результатів. Попри спроби асиміляції, українська нація не тільки вижила, але й зберегла свою життєздатність та здатність до розквіту. Одним з чинників, що сприяли таким результатам, є хист українців до символічної креативності. В українському

контексті вона стала ключовим елементом національної резистенції та відображенням її здатності до виживання в складних історичних умовах.

П. Вілліс [186] розглядає символічну креативність як процес активного створення хвилюючих сенсів, закодованих у символах, що виступають як емоційно-образна основа світогляду українців. Ці образи, що виникли у процесі символотворчості, є носіями потужного емоційного заряду, проявом життєвої енергії, що протидіє деструктивним тенденціям, спрямованим на символічний світ національної культури. Символ, на відміну від вербальної пам'яті, є певним «генератором національної енергії та спонукальним мотивом опору всьому тому, що робить замах на національну ідентичність» [56]. Оскільки робота фокусується на художніх образах, які репрезентують національну ідентичність, доцільним буде використовувати метод імагології, яку Д. Наливайко, український літературознавець, фахівець з порівняльного дослідження світової та української літератури, інтерпретує як «не лише процеси сприйняття життєвого стилю, менталітету, культури інших народів, а також процес створення їх "національних образів" у свідомості людей, структуру цих "образів" та їх функціонування в інтелектуальній, культурній, громадській та інших сферах» [90, 6]. Іншими словами, робота спрямована на вивчення «національних образів» і символів, зокрема тих, що використовуються у візуальній мові, їх порівняння та інтерпретацію різними художниками-графіками.

Велику увагу значенню символів у передачі культурної пам'яті приділяв у своїх роботах доктор мистецтвознавства та етнолог М. Селівачов. У своїй праці «Лексикон української орнаментики» [130] він досліджує генезу, історію, еволюцію форм і стилістики в символах і орнаментиці текстилю, кераміки, різьблення, декоративних малювань, інших видів декоративного мистецтва України. Традиційні орнаменти він розглядає як «особливу систему художньої інформації: зіставлення графіки візуальних знаків і їх лексичних позначень у народних назвах візерунків допомагає з'ясувати зміст орнаменту, розкриває етнічні особливості асоціативного мислення та визначає, які компоненти мотиву є головними, а які – другорядними» [130]. Ця праця є надзвичайно важливою для

дослідження, оскільки дозволяє відшукати традиційні символи українських розписів та орнаментів у сучасних роботах художників-ілюстраторів, а також побачити їх інтерпретацію, переосмислення та зрозуміти їх нове семантичне навантаження.

Ректор Львівської академії мистецтв, професор В. Косів у своїй монографії, присвяченій питанню української ідентичності в графічному дизайні 1946–1989 рр. [64], доходить висновку, що «...більшість візуальних символів, які її (ідентичність) позначали в графічному дизайні, були спільними» [64, 404]. Він наголошує на тому, що «і символи, і образи, і стилістика у проектах цього періоду походили від історичних традицій і кристалізувалися у стереотипах і комплексах» [64, 408]. Інший вчений-етнолог, культуролог і філософ Ю. Легенький у своїй праці «Естетика українського етнодизайну» розглядає етнічну складову національної культури, яка лягла в основу графічних творів художників, як «глибинну культуру, яка зберігає міфи, ландшафт, епос, прадавні обряди» [73, 78].

Отже, перш за все, слід зосередити увагу на символах і образах, запозичених з традиційних українських народних ремесел та художніх промислів (ткацтво, гончарство, кераміка, різьбярство тощо), а також традиційного українського декоративно-ужиткового мистецтва (вишивка, килимарство, народна іграшка, витинанка, вибійка тощо). Крім символів і орнаментів, запозичених із зазначених джерел, варто віднести до символів національної ідентичності українські державні та геральдичні символи; український традиційний ландшафт та природні образи; кольори, які заведено вважати українськими, а саме – поєднання жовтого з блакитним і червоного з чорним; деякі традиційні релігійні та міфічні образи; а також – образи видатних українців.

Значною за обсягом джерельною базою для нашого дослідження є етнографічні альбоми, фотоальбоми та каталоги музейних колекцій, з творами українського декоративно-прикладного мистецтва, які регулярно видаються на теренах незалежної України. Особливо корисними для розвідок були каталоги

видавництв «Родовід» [29; 46; 47; 77; 96; 110; 115; 127; 138; 141]. Масиви візуальних образів, що містяться в перелічених вище джерелах, забезпечують необхідну базу для пошуку та більш точної інтерпретації символів національної ідентичності, що їх використовують художники-графіки у своїх роботах.

Важливо зазначити особливості речових джерел, які використані для дослідження. Як вже було зазначено у вступі до цієї роботи, для аналізу було обрано дитячі книги українських видавництв, видані на території України в період від 1991 до 2023 рр. Але варто додати, що зважаючи на специфічність обраної теми, слід наголосити, що обрані для дослідження видання є носіями української ідентичності не тільки в ілюстраціях, що є візуальною складовою твору, а й у змісті тексту та ідеї, яку вони несуть. Ці три складові (форма (візуальна складова), зміст та ідея) міцно пов'язані концептуальними особливостями видання. До цієї категорії книг відносяться, перш за все, українські народні казки й перекази; перевидання українських літературних класиків; книжки, присвячені історії та культурі України, навчальні посібники, енциклопедії; а також – сучасні видання воєнного часу, присвячені відмінностям української культури, мови та історії від російських.

Враховуючи, що щороку в Україні видається близько 10–20 тисяч нових назв книжок (у 2021 р. – 17 248, у 2022 цей показник значно зменшився через воєнні дії, але все одно становив 9 724 загальним накладом 9 728 одиниць, і у 2023 році за перші пів року було видано 5 641 книгу) [36], закономірно, що є необхідність звузити рамки пошуку матеріалу для опрацювання і зосередитись на книжках декількох видавництв, продукція яких видається цікавою з огляду на тему дослідження. А саме – це переважно дитячі, якісно ілюстровані видання, створені у співпраці з українськими художниками, з яскраво вираженим українським колоритом.

До таких видавництв віднесено: «Видавництво Старого Лева», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Книголав», «Грані-Т», «Ранок», «Веселка», «Навчальна книга Богдан», «Discursus». А також – об'єднання ілюстраторів, які співпрацюють з різними видавництвами, але мають спільні риси. Це «Аграфка» і «Pictoric».

Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» – це перше приватне видавництво, засноване в незалежній Україні, що випускає книжки для дітей. Засновник та ідейний натхненник видавництва І. Малкович згадує, що ідея створення видавництва з'явилась разом з ідеєю створення дитячої абетки. І. Малковичу хотілося створити абетку, яка б починалася з ангела. «Абетка» стала першою ілюстрованою дитячою книгою, виданою в період незалежності приватним видавництвом. «Я придумав цю абетку десь восени 1990-го чи навесні 1991 року, їдучи в поїзді з Києва до Франківська. Вона починалася принципово не так, як усі тодішні радянські абетки – не з акули, не з акваріума, не з автобуса, а з АНГЕЛА. Уявляєте, з першої сторінки першої книжки першого приватного дитячого видавництва незалежної України до вас усміхався Ангел! Це було неймовірно... Вірю, що саме цей Ангел став нашим ангелом-охоронцем...» [52], – писав І. Малкович, директор видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». Ця книжка повинна була мати яскраво виражений національний характер. За радянських часів це було неможливим, тож після проголошення незалежності України у липні 1992 р. «Абетка» стала першою книгою приватного видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Наступною книгою видавництва стала казка «Котик і Півник» з ілюстраціями художника К. Лавра, який є головним художником видавництва. З 2008 р. «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» почали видавати також книжки для дорослої аудиторії. До найважливіших ознак, що вирізняють видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», серед іншого варто віднести їхню прискіпливу увагу до підбору авторів та ілюстраторів для своїх видань. З видавництвом співпрацюють такі відомі автори, як Ю. Андрухович, Л. Костенко, С. Жадан, М. та С. Дяченки, С. Дерманський, В. Нестайко та багато інших сучасних відомих авторів. А ілюстрації для них створюють найкращі ілюстратори України: В. Єрко, В. Харченко, К. Штанко, М. Паленко, Є. Гапчинська, Р. Попський та інші. В. Голозубів останні роки життя також працював у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». Загалом про це видавництво можна сказати, що воно зосереджене, перш за все, на якості своїх видань, яка є

безкомпромісною. А також на ідеї репрезентації української книги у світі на найвищому рівні. Права на книжки видавництва придбали понад 20 країн світу. Ілюстрації до видань були відзначені багатьма нагородами [52]. А саме видавництво неодноразово було визнане найкращим видавництвом України за версіями різноманітних конкурсів, фестивалів та форумів.

Ще одним визначним гравцем у царині книговидавництва України є львівське «Видавництво Старого Лева». Засноване у 2001 р. поетесою М. Савкою та гітаристом Ю. Чопиком, зараз воно є чи не найвідомішим видавництвом України. До портфеля «Видавництва Старого Лева» входить широкий спектр жанрів: дитячі ілюстровані книжки, книжки-картонки, підліткова література, енциклопедичні видання, нон-фікшн для дітей, поезія, мотиваційна література, художня література для дорослої аудиторії тощо. Видання відрізняються винятковою якістю ілюстрацій та смислового наповнення. Так, серед ілюстраторів, з якими співпрацює видавництво, є такі всесвітньовідомі художники як О. Була, Р. Романишин, А. Лесів та інші. Репрезентація української ідентичності та самобутності в книжках цього видавництва відбувається в комплексній манері, що виражається в змістовому компоненті, українському авторстві та завдяки багатозаровості сенсів, закладених у малюнках художників, прихованих традиційних українських символів, увиразнення національної приналежності в образах героїв історій. До таких слід віднести також книги, видані у співпраці «Видавництва Старого Лева» і творчої майстерні «Аграфка».

Творча майстерня «Аграфка» є чи не найвідомішим ілюстраторським тандемом в Україні. Подружжя художників Р. Романишиної та А. Лесіва заснували творче об'єднання «Аграфка» ще на початку 2000-х рр. у Львові. Працюють вони у галузі книжкової ілюстрації та художнього оформлення книги, спеціалізуються на графіці, живописі й дизайні. У своїх роботах вони часто змішують різні техніки та прийоми, звертаються до мотивів народного мистецтва, інтерпретують традиційні техніки та орнаменти й стилізують їх на сучасний манер. Ілюстрації «Аграфки» завжди багатозарові, несуть в собі

закодовані сенси, які маленькому читачеві треба розгадати. Про свої книжки для дітей вони кажуть: «ми малюємо книжки для себе маленьких... Може, й вважається, що дітям треба все розжовувати, але найчастіше дитині якраз і подобається щось «доросле», де вона сама знаходить усе потрібне і цікаве для себе і часом робить дуже несподівані відкриття. Діти – це ж маленькі особистості, вони різні, кожен має свій характер, смак, розуміння, зрештою, фантазії. І якщо одному подобається, наприклад, книга про білих кроликів, то іншому до вподоби історія про монстрів. Тож ми робимо книжки, цікаві нам, нашим друзям і загалом, для людей, які люблять сучасні гарні речі, та хотіли б мати на власних книжкових полицях щось оригінальне, ні на що не схоже, та ще й до того ж українське» [117]. Серед сучасних українських ілюстраторів вони є рекордсменами за кількістю нагород і премій як всередині країни, так і за кордоном (понад 20) за книжки, видані у співпраці з різними видавництвами (зокрема, з «Видавництвом Старого Лева» та «Навчальна книга – Богдан»), та самостійно власним коштом. У дослідженні буде розглянуто деякі з них, які містять найяскравіше виражену національну складову.

Видавництво «Веселка» є найстарішим дитячим видавництвом України. Засноване в Києві у березні 1934 р., воно продовжує свою діяльність і дотепер. Першою назвою видавництва була «Дитвидав УРСР». Після Другої світової війни, під час якої видавництво не функціонувало, воно відновило свою роботу 1956 р. на базі видавництва «Молодь», а у 1964 р. отримало сучасну назву – «Веселка».

В лютому 2010 р. Указом Президента України № 197/2010 видавництву було надано статус національного. Крім того, що «Веселка» є найстарішим видавництвом, воно також є рекордсменом за кількістю виданих книжок: за всі роки своєї діяльності «Веселка» подарувала світові понад 10 тисяч назв видань загальним накладом 1 мільярд 131 мільйон примірників. Переважно це казки, фольклор та художня література. У видавництві «Веселка» були видані твори практично всіх класиків української літератури, ціла когорта ілюстраторів, чию творчість розглянуто у дослідженні, співпрацювала з «Веселкою». Ілюстровані

книжки видавництва «Веселка» – це справжня класика української дитячої літератури та об'єкти колекціонування поціновувачів. На книжках видавництва «Веселка» вирости сучасні дорослі українці.

Ще одним видавництвом, книжки якого проаналізовано у дослідженні, є «Навчальна книга – Богдан». Засноване в Тернополі у 1997 р. викладачем Тернопільського педагогічного університету, професором Б. Будним, воно видає навчально-методичну, довідникову та художню літературу. «Навчальна книга – Богдан» зараз є одним з трьох найбільших видавництв України. У видавничому портфелі переважають довідники і підручники для шкільного навчання. Що ж стосується художньої літератури, то крім української світової літературної класики прози та поезії, «Навчальна книга – Богдан» випускає серії народних та авторських казок для дітей, а також видані окремими книжками історії сучасних авторів для дитячої аудиторії. Серед художників, з якими співпрацює видавництво, Р. Крамар, А. Ребрик, С. Радчук та інші. Крім того, у доробку видавництва є книжки, видані у співпраці з такими видатними художниками, як С. Якутович, О. Кіналь, Я. Гавриш, Т. Проць, А. Говда, творча майстерня «Аграфка» та інші. Книжки видавництва, видані у співпраці з творчою майстернею «Аграфка» – «Рукавичка» (2011) [122] та «Ріпка» (2013) [155] – увійшли до щорічного каталогу найкращих дитячих видань світу «Білі круки».

В 1997 р. у Харкові було засновано видавництво «Ранок». Зараз це найбільше за кількістю назв дитячих книжок видавництво в Україні. Спочатку видавництво займалося виданням збірників тем для вивчення англійської мови у школі. Згодом ця серія набула популярності, що посприяло подальшому розвитку компанії. Нині видавництво спеціалізується на друці перш за все дитячої, навчальної та методичної літератури, в тому числі – підручників і навчальних посібників. Підручники видавництва «Ранок» мають яскраво виражену національну ідентичність та рекомендовані Міністерством освіти і науки України до використання під час навчального процесу у державних школах.

На сьогодні видавництво «Ранок» щороку випускає близько 600 нових найменувань книжок, загальним накладом 1,5–2 млн примірників. У видавництві виходить понад 40 серій книжок для дітей. Видавництво швидко реагує на запити ринку і друкує актуальні видання, що є віддзеркаленням сучасного попиту у сфері дитячої ілюстрованої книги. Особливо актуальним цей запит є під час російсько-української війни, бо дозволяє прослідкувати появу і вкорінення в дитячій ілюстрованій літературі новітніх символів української ідентичності.

Видавництвом, продукція якого є надзвичайно цікавою для дослідження, є «Книголав» (#книголав). Спочатку видавництво було створено в складі холдингу «1+1 Media». Перші ініціативи проєкту #Книголав виконувалися спільно з видавництвом «Основи» та іншими українськими видавництвами. У 2016 р. воно стало самостійним. З того часу видавництво спеціалізується на випуску дитячої літератури (60% від загального обсягу продукції), художньої літератури (20%) та книжок з розділу нон-фікшн (20%). У 2019 р., з допомогою креативної агенції Green Penguin Media, видавництво #книголав випустило ілюстративне видання про Україну англійською мовою, що відкриває історичні факти, описує видатних особистостей та розповідає про інвестиційний потенціал країни. За словами співзасновниці видавництва, С. Павелецької, випуск книги на англійськомовний ринок є важливим кроком у стратегії розвитку бренду України та ефективним способом показати іноземній аудиторії унікальні аспекти країни, виходячи за межі традиційних образів вишиванок та Тараса Шевченка. Книга включає 30 авторських карт і 1200 цікавих фактів про Україну. Після початку російського вторгнення у цій співпраці вийшло ще декілька книг, присвячених особливостям української культури, основним етапам нашої історії, традиціям, книжки, які також пояснюють причини конфлікту між Росією та Україною. Над презентацією української ідентичності в ілюстраціях до цих проєктів працювала ціла команда сучасних художників-ілюстраторів: А. Плотка, І. Жук, М. Філіпчук, І. Король, М. Гнатюк, М. Романченко, Ю. Москот, М. Бубняк, Р. Гречило, О. Ковтик. Їхні ілюстрації до видань проаналізовано у наступній частині роботи.

Видавництво «Discursus» – українське видавництво, яке було створене у 2013 р. в Івано-Франківську. Засновниками видавництва є В. Карп'юк та Я. Голодюк. Вся продукція видавництва Discursus має яскраво виражений український національний характер і просякнута любов'ю до України, її класики, культури, природи й особливо – до Карпат і гуцульської культури. Увагу привертають ілюстрації Д. Луцишиної, виконані для деяких книжок цього видавництва.

Крім зазначених видавництв, у роботі також проаналізовано книжки, випущені поза видавництвами. Зокрема, артбук «Казка про Юрка», «Казка про Олесю» (2011) авторства художниці О. Пилипенко (1985), та книгу «Про молоко» від творчої майстерні «Аграфка», оскільки дані роботи цікаві з точки зору репрезентації в них української ідентичності засобами ілюстрації.

Отже, підсумовуючи, можна зробити певний список категорій візуальних символів національної ідентичності, які будуть проаналізовані у наступній частині. До них належать:

- українська традиційна орнаментика та елементи традиційних ремесел та народного декоративно-ужиткового мистецтва (символи та орнаменти, запозичені з таких традиційних українських технік, як вишивка, ткацтво, вибійка, різьблення, витинанка, розпис по кераміці, настінний розпис тощо);

- український традиційний ландшафт та природні символи;

- українська державна символіка та кольори.

Виокремлення цих груп дозволяє звужити коло для пошуку ілюстративного матеріалу для опрацювання і докладного аналізу під час дослідження. Це переважно якісно ілюстровані видання для дітей, створені в співпраці з українськими художниками-ілюстраторами, з репрезентацією в них української національної складової. До списку цих видавництв віднесено: «Видавництво Старого Лева», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Книголав», «Ранок», «Веселка», «Навчальна книга – Богдан» та «Discursus». А також – об'єднання ілюстраторів «Аграфка» і «Pictoric», та книжки, видані поза межами видавництв.

3.4. Аналіз візуальних символів української національної ідентичності в українській книжці для дітей періоду незалежності

Використання візуально впізнаваних та традиційних елементів українського декоративно-прикладного мистецтва – поширений прийом, яким користуються художники-графіки для позначення української ідентичності у своїх творах. Традиційні символи та образи в народному мистецтві історично виконували ритуальну та оберегову функції. Попри те, що зараз своє семантичне навантаження більшість з них втратило, народне мистецтво залишається засобом зв'язку з культурою наших попередників. У сучасному багатокультурному світі, де спостерігається космополітизм та уніфікація матеріальних аспектів суспільства, художники прагнуть відновити національний стиль у мистецтві. Вони вдаються до пошуків сучасних інтерпретацій традиційних форм. Стилiстичні риси, орнаменти, колiрна складова та технічні особливості, характерні для культури конкретного народу, сприяють створенню унікального образу національного мистецтва, виділяючи його серед інших. Останнім часом можна помітити активну роботу українських художників-ілюстраторів в цьому напрямку. Від включення фрагментів орнаменту та їх розміщення в формі фотоколажу до графічної стилізації первісних форм і створення нових візерунків, базованих на відомих прототипах – ці та інші методи використовуються художниками у численних інтерпретаціях. Але використання деяких запозичених елементів є більш поширеним, ніж інші.

Одним з найпоширеніших способів репрезентації української ідентичності в художній ілюстрації є використання мотивів української національної вишивки та традиційного ткацтва. Зокрема, часто зустрічаються орнаменти стилізованих мотивів наддніпрянської та борщівської вишивки, гуцульських та подільських килимів, крoлевецьких рушників, а також геометричні орнаменти жіночих тканих плахт. Крім традиційних текстильних виробів, джерелами натхнення для художників слугують також мотиви розписів по кераміці (особливо – унікальний

колорит та лінії косівського і бубнівського або опішнянського розписів), хатнього розпису, традиційного різьблення по дереву і каменю тощо.

Окрему категорію представляє петриківський розпис, який особливо часто використовувався як питомо український національний ідентитет в радянській традиції книгоілюстрування і ще довгий час застосовувався художниками вже незалежної України, хоча останнім часом його популярність помітно знизилася. Традиційні художні мотиви вибійки, витинанки, різьблення по дереву та розпису по кераміці використовуються в ілюстрації не так часто, оскільки носять більш специфічний регіональний чи галузевий характер і не є такими впізнаваними, як загальновідомі традиційно українські мотиви вишиванок чи ткацтва. Проте використання таких символів та стильових прийомів надає твору глибшого, автентичнішого звучання. Це той випадок, коли пошук фактури стає виразним художнім засобом. Безперечно, книжки, ілюстровані з використанням цих традиційних символів української ідентичності, є також носіями національно ідентифікованого змісту, а не тільки форми, але тут піддано аналізу саме візуальну складову, без занурення у характер текстів.

Мотиви з українських вишиванок, традиційних тканих килимів, жіночих плахт та інших текстильних виробів художники-ілюстратори використовують і як самостійні елементи ілюстрації, для зображення українського традиційного одягу чи елементів побуту. Їх вони запозичують і як певні елементи або частини орнаменту для дизайну книги: для оформлення обкладинок, форзаців, зрізів, чи як вставки між текстовими фрагментами. Часто ці два прийоми поєднуються в одній книжці.

Означення української ідентичності за допомогою народного орнаменту в книжковій ілюстрації змушує одразу пригадати цілісний семантичний ряд, тому що орнамент як першоджерело графічного мотиву, в народній традиції не є самодостатнім. Вишивка, ткацтво, вибійка – це елементи одягу чи тканин для інтер'єру. Квіткові розписи – вкривали піч чи стіни хати, або ж вироби домашнього вжитку. Тому, коли рапорти кольорових квадратів, букети квітів, смужки вишивки хрестиком з'являються в ілюстраціях чи обкладинках, читачі

розпізнають плахту жіночого костюма, вишиту сорочку або ж святковий рушник тощо. За принципами синекдохи (звуження, використання частини замість цілого) та метонімії (усталений зв'язок) частина декору асоціюється з його носієм – твором народного мистецтва, чи традицією, пов'язаною з ним. Глядач впізнає символ та в результаті асоціативно-семантичного ряду сприймає твір як український.

Використання елементів традиційного українського ужитково-декоративного мистецтва в оформленні книг – давній прийом для позначення української ідентичності, яким користувалися художники-ілюстратори. Часто в радянській ілюстрації, і навіть – вже після проголошення незалежності України, в ілюстраціях до сучасних книжок, використання цього прийому є занадто буквальним. Це відбувається, коли ігноруються унікальність і регіональні особливості культурного елемента, що зображується. Українська ідентичність в таких випадках часто асоціюється з архаїкою і простотою. Проте більшість українських ілюстраторів перебували й продовжують перебувати в пошуку засобів виразності та стильових прийомів, які б дозволили максимально проявити українську ідентичність твору через використання елементів національної орнаментики та відтворення технік народного ужитково-декоративного мистецтва, не скочуючись у банальність і кітч.

Якщо говорити про українську ілюстровану книгу для дітей, з яскраво вираженим українським характером, сенсово багатозарову і реалізовану як художньо та ідейно цілісний мистецький проєкт, перш за все згадуються книжки, створені мистецьким колективом «Аграфка». Цей творчий тандем, що складається з ілюстраторів Романи Романишиної (1984 р.н.) та Андрія Лесіва (1984 р. н.). Роботи цього дуєту відзначаються якістю ілюстрацій, багатозаровістю та продуманістю сенсів і візуальних складників. Їхню творчість було відзначено багатьма міжнародними нагородами. У своїх роботах колектив «Аграфка» використовує різні техніки, часто їх змішуючи. Так, в енциклопедіях-артбуках «Франко від А до Я» [144] і «Шептицький від А до Я» [40] вони відтворили техніку вишивки на полотні, що імітує взір Кролевецької сорочки, з

її подальшим оцифруванням (Іл. 14), та колаж з використанням фото подільського килима. За словами Р. Романишиної та А. Лесіва, жоден з елементів у їхніх ілюстраціях не є випадковим. Перед роботою над кожною зі своїх книжок вони проводять ретельне дослідження і використовують тільки ті візуальні символи, які несуть в собі закодовані сенси, що доповнюють тексти, які вони ілюструють [15]. Їхні роботи часто мають складну візуальну мову, сповнені яскравих кольорів і виразних фактур, мають багатокомпонентну композицію і зашифровані сенси, як в ребусах. Вони часто працюють у змішаній техніці (Іл. 15), колажі. Часто в їхніх ілюстраціях можна зустріти мотив традиційної вибійки на полотні, такі елементи, як квіти, традиційні геометричні узорі та мотив ялинки.

Наприклад в ілюстраціях до казок «Рукавичка» (Іл. 16) [120] та «Ріпка» в переказі І. Франка [155] (Іл. 17), де також було використано мотив орнаменту з наддніпрянського рушника (Іл. 18). А в ілюстраціях до книжки «Про молоко» [120, яка була видана творчим об'єднанням «Аграфка» поза видавництвами власним коштом, можна побачити вибійку (Іл. 19) і доволі рідкісний елемент національного традиційного декоративного мистецтва – мотив української витинанки, що є яскравим візуальним символом української ідентичності [119] (Іл. 20).

Також в контексті публікації книг поза межами видавництв варто згадати артбук художниці О. Пилипенко (1985 р. н.) «Казка про Юрка. Казка про Олесю» [112]. Цей артбук виконаний в оригінальній манері: він може експонуватися у звичний спосіб, як книга зі сторінками, а також – в об'ємному варіанті, коли вона символічно нагадує пташку, що є лейтмотивом ілюстрацій художниці. Хвіст цієї пташки – і є сама книга, яку можна перегортати та читати. Ілюстрації до книги виконані у техніці лінориту і перегукуються з традиційними техніками карпатського різьблення по дереву (Іл. 21).

В контексті дослідження використання в книжковій ілюстрації візуальних образів, запозичених з українського традиційного мистецтва, також варто зупинити увагу на творчості ілюстраторки Д. Луцишиної (1994 р. н.).

Ця художниця у своїх проєктах використовує мотиви таких традиційних декоративно-прикладних технік, як гуцульське різьблення, вишивка, розпис та ткацтво. Кожна робота цієї авторки – результат глибоких досліджень культури й побуту регіону, відповідно до змісту твору, який вона розкриває у своїх ілюстраціях.

Так, при розробці образу Повітрулі для проєкту «Український Гелловін» вона використала мотив традиційної української вишиванки з села Вербовець Закарпатської області ((Іл. 22, 23). А в ілюстраціях до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» для видавництва «Discursus» [66] нею було проведено ґрунтовну дослідницьку роботу з вивчення особливостей гуцульського традиційного вбрання та прикрас. Так, у вирішенні образу Марічки (Іл. 24), було використано стилізований взір з кролевецької вишиванки [14, 14], а в образі Палагни бачимо цілий комплекс дорогого святкового вбрання з цього регіону (Іл. 25, 26). Для оформлення обкладинки цього видання було використано мотиви, притаманні традиційній українській вибійці.

До доробку Д. Луцишиної також належать ілюстрації до книг «Дідо Иванчік» (2023) [166] та «Опришки» (2023) [167] П. Шекеріка-Добниківа. Обидві книги описують життя і побут гуцулів ХІХ ст. і написані автентичною «гуцульською говіркою»: «одним з архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, поширених у східній частині Закарпаття, західній частині Чернівецької області, південно-західних районах Івано-Франківської області, у північних районах Сучавського повіту Румунії» [33]. Звісно, таких непересічний проєкт потребував автентичних, етнологічно вивірених ілюстрацій. І Д. Луцишина впоралася з цією задачею. У виконанні ілюстрацій та дизайні обкладинок для цих видань вона не тільки використала традиційні зображення українських Карпат, хат, елементів побуту та традиційного гуцульського вбрання, а й виконала ілюстрації, використовуючи прийом стилізації роботи під дереворит (Іл. 27), як свого часу класик української ілюстрації Г. Якутович для своєї роботи над тим же твором (Іл. 8). Її герої ніби самі висічені з дерева, як пам'ятники традиційній гуцульській культурі, що зараз

майже зникла. Ілюстрації хоч і лаконічні, проте сповнені емоційного заряду та руху.

Продовжуючи вивчати доробок видавництва Discursus, варто зупинитися на одному з видань, цільовою аудиторією якого є діти від 2 до 4 років. Книга «Мені це смакує» К. Луцишина з ілюстраціями А. Сервіри [85], розповідає в доступній дітям інтерактивній формі про гастрономічну культуру України. Ілюстрації наповнені символами української ідентичності, які хоч і є дещо спрощеними, що виправдано віком читачів, проте ясно читаються і формують у дітей відчуття патріотизму і любові до рідного краю та української кухні. Серед зображень є й традиційний західноукраїнський пейзаж (Іл. 28), настінні розписи, характерні для Карпатського регіону (Іл. 29), косівська мальована кераміка (Іл. 30) та елементи традиційного одягу гуцулів (Іл. 31, 32).

Крім художньої дитячої літератури з вираженою національною ідентичністю, український книжковий ринок продовжує наповнюватись навчальними, довідковими та нон-фікшн виданнями про Україну для дорослих і дітей. Кількість таких книг особливо зросла в період російсько-української війни. Їхня мета – показати унікальність та особливість української культури, історії, території не тільки українцям, а й часто – закордонним читачам. Такі видання, як правило, яскраво ілюструються з використанням максимальної кількості українських етнічних та національних маркерів – від національних кольорів, традиційного ландшафту та орнаменту до геральдики та релігійних символів. Нижче розглянуто декілька з них.

Книга «Розповідь про українців. Гімн Слави та свободи» видавництва «ВСЛ» авторів О. Харченко та М. Семпсона [157] розповідає про походження української культури, життя та досягнення видатних українців, а також про історичні події та важливі моменти в боротьбі за українську незалежність. Художниця П. Дорошенко в ілюстраціях до цього видання використала багато впізнаваних символів української ідентичності: кольори, карпатський ландшафт, пшеничне поле тощо. Серед елементів традиційного мистецтва – стилізовані зображення розпису кераміки Бубнівського (Вінницька) та Опішнянського

(Полтавська) районів (Іл. 33). А на розвороті, присвяченому українському народному костюму, зображено квіти, характерні для вишиванок з Яворівського району Львівщини (Іл. 34). Форзац книги прикрашений стилізованим орнаментом полтавського рушника (Іл. 35).

Ще одним яскравим прикладом використання різноманітних символів української національної ідентичності в ілюстраціях є робота А. Шостко для книги «Ці дивовижні українці» видавництва «Книголав» (Іл. 36) [159]. Це видання структуроване за розділами, що присвячені українській історії, культурі, науці, стереотипам, революціям, святкам та народам-сусідам. Кожен розділ художниця проілюструвала, використовуючи найвідоміші українські візуальні ідентитети (жовто-блакитні кольори, традиційний настінний розпис, вишивку, символи української державності, портрети відомих особистостей тощо). Риси її героїв узагальнені, спрощені, вони ніби рухаються в танці, переміщаючись зі сторінки на сторінку. Це яскраві, кольорові «площинні» картинки, які утворюють святковий настрій. А. Шостко отримала золоту медаль європейського конкурсу Jungle Illustration Awards у 2020 р. за ілюстрації до цього видання. Що стосується елементів традиційного народного мистецтва – у своїй роботі художниця використала мотиви вишивки рушників Кролевецького району, Наддніпрянщини, Черкащини, Полтавщини (Іл. 37) та стилізацію петриківського розпису (Іл. 38).

Окремо варто зупинитися на роботах художників, які використовують техніку «витинанки» у своїх роботах. Витинанка – доволі екзотична техніка, підвладна далеко не кожному митцю. Одним з таких майстрів є художник В. Корчинський, який досконало освоїв цей вид мистецтва, і у 2010 р. створив серію з 12 ілюстрацій до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (Іл. 39). На жаль, книгу з цими ілюстраціями так і не було видано [26]. Ще однією художницею, яка робить ілюстрації у техніці витинанки, є І. Корчук. Вона у 2023 р. створила серію ілюстрацій до відомих колядок (Іл. 40) [109].

Продовжуючи тему використання мотивів традиційного національного ткацтва і вишивки в ілюстраціях, окремо хочеться зупинитись на зображенні

українського національного костюма. В. Косів у монографії «Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років» стверджує, що «Подібно до того, як полтавський діалект став основою літературної мови, полтавський варіант народного костюма став національним для всієї України і, відповідно, для її візуальної репрезентації» [64, 140]. Традиційний центральноукраїнський костюм став найпоширенішим образом національної ідентичності в художній графіці: хлопець в шароварах, дівчина у вишитій хрестиком сорочці і вінку, стрічки від якого розвиваються, підкреслюючи динаміку сюжету – саме такий образ найчастіше зустрічається в ілюстраціях радянських часів та виданнях 1990-х рр. Зображення традиційного одягу були дещо усередненими, без акцентів на традиційних регіональних відмінностях. Це пояснюється багаторічною радянською політикою зі спрощення і «стирання» унікальності і багатогранності української культури, і як результат – відсутністю більш-менш глибоких знань про етнічні особливості традиційних культур в різних регіонах України серед художників і серед читачів також. Той образ, який використовувався найчастіше – дівчина у вінку (доросла жінка – у хустці) і хлопець в шароварах, був звичним, легко читався і помилково впізнавався як «питомо український», і тому часто використовувався художниками для позначення української ідентичності. Цей шаблон активно використовувався і в перших книжках видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»: «Абетка» [1; 82] і «Котик і Півник» [78], а також в роботах інших ілюстраторів того періоду [164; 121]. Над ілюстраціями до першого видання «Абетки» працював художник В. Харченко [1], друге видання малював К. Лавро [82]. І в першому, і в другому виданнях можна зустріти багато прикладів репрезентації української ідентичності у різноманітних візуальних символах. Наприклад, починається абетка з уже згаданого традиційного релігійного символу, близького всім українцям – ангела. У виконанні В. Харченка (Іл. 41) ангел одягнений у традиційну українську сорочку, а у версії К. Лавра (Іл. 42) він зображений на тлі обрисів території сучасної України. Всі персонажі – і у виконанні В. Харченка, і

у К. Лавра, вдягнені в українські костюми (Іл. 43, 44). Тут присутні й такі символи, як традиційна українська хата (Іл. 45), образ козака (Іл. 46) та інші.

Повертаючись до теми національного костюма в ілюстрації, не можна не згадати творчість відомої української художниці-ілюстраторки Катерини Штанко (1951 р.н.). К. Штанко є однією з найбільш відомих ілюстраторок України як часів незалежності, так і більш раннього періоду. Вона працювала у видавництві «Веселка», ілюструвала журнал «Соняшник», нині книжки для дітей із малюнками К. Штанко випускають видавництва «Грані-Т», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» та «Видавництво Старого Лева». У своїх роботах художниця використовує багату палітру українських національних символів, і її роботи завжди мають впізнаваний український характер. В ілюстраціях К. Штанко можна побачити українські рушники, костюми, розписи на стінах, традиційне різьблення, гаптування та інші символи української ідентичності. Що стосується мотивів українського традиційного вбрання, то на прикладі творчості художниці можна прослідкувати, як змінювалось її уявлення про традиційне українське вбрання. Так, в ілюстраціях до видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1989 р. всі герої хоч і вдягнені в українське народне вбрання, проте воно не має впізнаваних регіональних ознак, виглядає узагальненим і доволі схематичним (Іл. 47), а вже в ілюстраціях художниці до видання «100 казок» від видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [175] зображення українського костюма набувають регіональних рис. Так, у казці «Кобиляча голова» головна героїня вдягнена у традиційну святкову сорочку Покуття [175, 11] (Іл. 48). А в казці «Івасик Телесик» з тої ж збірки Змія Оленка вдягнена в ошатний традиційний костюм, що нагадує жіноче вбрання Східного Полісся: жакардова керсетка, літник, вишитий фартух, а також – прикраси (коралі і згарди), та традиційний для цього регіону головний дівочий убір – вінок-стрічка (Іл. 49). Також на малюнку помітний розпис на печі із зображенням традиційного орнаменту «курячий брід» [130, 301] (Іл. 50).

Однією з провідних художниць «Видавництва Старого Лева» Художниця є Анастасія Стефурак (1990 р. н.). Вона працює в техніці цифрової ілюстрації, часто з імітацією техніки вирізування по дереву чи вибійки, і у своїх роботах

використовує традиційні символи й орнаменти, щоб надати їм більшої глибини та складності. Так, її ілюстрації до двох артбуків авторства Гроновиці Бердник, присвячені Карпатам та мольфарській магії, – «Заповіт мольфара» (2022) та «Знаки карпатської магії» (2022) наповнені зашифрованими символами, запозиченими з давніх традиційних карпатських ремесел: вишивки, ткацтва, різьблення, розпису по кераміці (Іл. 51). Тут присутні мотиви оленів [130, 306] (Іл. 52), орлів [130, 307], зірок та ін. Крім того, в книгах є багато зображень традиційних предметів побуту гуцулів, одягу, елементів карпатської природи та гірського ландшафту (Іл. 53), що безперечно надає цим артбукам вираженого українського характеру.

Крім вищезазначених артбуків, присвячених життю і побуту гуцулів, та карпатській магії, А. Стефурак також ілюструвала для «Видавництва Старого Лева» абетку-енциклопедію «Шевченко від А до Я» (2017) [153], яка є продовженням серії про видатних українців. Крім того, що постать Т. Шевченка безпосередньо є яскравим символом української ідентичності сама по собі, А. Стефурак використала в ілюстраціях до книги про нього ще цілий ряд образів, що асоціюються з Україною та творчістю поета. Тут є зображення традиційної хати-мазанки (Іл. 54), тополі (Іл. 55), вишні.

Продовжуючи розмову про Т. Шевченка, не можна не згадати «Дитячий Кобзар» [163], видрукований у «Видавництві Старого Лева» з ілюстраціями М. Михайлишиної. Виконані в живописній манері, її роботи містять цілий спектр візуальних образів, що асоціюються з Україною: типовий український пейзаж і природні елементи (Іл. 56), український одяг та предмети побуту (Іл. 57), якими оточені герої, образ міфічного козака Мамай (Іл. 58).

Щодо міфічних постатей, таких як «козак Мамай», «Юрій Змієборець», «Святий Миколай», «Мавка», «ангел», «чорт» і т. д., то ці символи є дуже типовими для українського культурного і мистецького дискурсу і часто використовуються у літературі та образотворчому мистецтві для позначення української духовної ідентичності. В сучасних ілюстраціях вони також зустрічаються доволі часто. Наприклад, вже згадана творча майстерня

«Аграфка» використала образ козака Мамає для підкреслення української ідентичності в оформленні збірки поезій О. Гусейнової «Супергерої» від «Видавництва Старого Лева» [34] (Іл. 59). Для оформлення образів інших героїв були також використані українські мотиви: стилізований традиційний орнамент тканих виробів Полісся «орлами» [130, 307] (Іл. 60) та візерунок військової форми Збройних сил України (Іл. 61). Також образ козака Мамає, у виконанні художника В. Харченка, прикрашав обкладинку першого видання вже згаданої «Абетки» І. Малковича від видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Такі традиційні українські релігійні символи, як ангели й св. Миколай, найчастіше використовуються для ілюстрування книжок, присвячених різдвяним та новорічним святкам, поруч із такими традиційними символами, як «різдвяна зірка» (Іл. 62), «дідух» (Іл. 63), «коляда» (Іл. 64) тощо [18; 19]. Інший релігійний образ Юрія Змієборця у книжковій ілюстрації набув популярності останнім часом. Він асоціюється в українців з перемогою і часто використовується в зображеннях на військових плакатах та листівках (Іл. 65) [68]. Стосовно інших міфічних істот, що їх ідентифікують як українські, то без сумніву, треба виділити образ Мавки, який останнім часом є дуже популярним. Це сталось через вихід на кіноекрани однойменного мультиплікаційного фільму, знятого за мотивами п'єси Л. Українки «Лісова пісня». Образ Мавки зараз знайомий не лише всім українцям і безперечно є українським маркером. Загалом, можна зазначити, що українцям притаманне магичне мислення і різного роду обрядовість у звичаях та побуті. Це сприяє популярності релігійних та міфологічних символів у мистецтві та книгодрукуванні.

Поширеним способом репрезентації української ідентичності в художніх творах, і зокрема в книжковій ілюстрації, є використання державної символіки. Національний герб, прапор та його кольори – дуже поширені символи української ідентичності. Перш за все, варто зазначити, що використання державної символіки як ілюстрації мусить бути виправдане змістом твору. Такі символи, як герб і прапор, здебільшого використовують для позначення української території, українського громадянства героя, або у книжках на воєнну

тематику для підсилення протиставлення «свій» – «чужий». Останнім часом таких ілюстрацій значно побільшало.

Зокрема, зображення державного герба-тризуба, а також жовто-блакитного та червоно-чорного прапорів, що позначають Українську державу, часто можна побачити у книжках, присвячених історії України. Наприклад, в книзі «Розповідь про Україну. Гімн слави та свободи» «Видавництва Старого Лева», яку проілюструвала художниця П. Дорошенко [157] один розворот присвячено державному гербу України (Іл. 66), інший – кольорам національного прапора (Іл. 67). Загалом вся колірна гама, в якій оформлено дизайн цього видання – це гармонійне поєднання блакитного і жовтого, з додаванням акцентних кольорів (Іл. 68).

Також варто знову згадати видання «Ці дивовижні українці» від видавництва «Книголав» [150], ілюстрації до якого виконала художниця А. Шостко. В цій книзі оформлення виконане у жовто-блакитній гамі кольорів національного прапора, а стилізоване зображення тризуба виступає як символ відродження української нації (зерно, що проросло) (Іл. 69). Сторінку, присвячену українському духу свободи, вирішено як зображення українських прапорів, що розвиваються на барикадах (Іл. 70). Ця книга просякнута патріотизмом і символами української національної ідентичності і покликана виховувати в дітях, які є її цільовою аудиторією, українську національну самосвідомість.

Крім національних кольорів, художники також часто стилізують зображення державного герба України, додають йому пластичної виразності та додаткових сенсів. Наприклад, ілюстратори А. Гусев, М. Кінович, Н. Мікеладзе, В. Грудаков, Л. Яблонська-Міхайлусь, О. Семак й А. Гаврилук під час роботи над серією листівок «З любов'ю до ЗСУ» не раз вдавалися до такого прийому, зображаючи символ тризуба у вигляді стріли (Іл. 71), закривавлених вил (Іл. 72), зашифрувавши в ньому риси козака (Іл. 73), або об'єднавши два зображення тризуба з традиційним символом дерева (Іл. 74).

Перелік подібних книг, які покликані розповісти дитячій аудиторії про Україну, дуже великий. Не зважаючи на те, що всі вони оформлені в різній стилістиці, можна сказати, що вони мають спільні засоби виразності, якими користуються художники: жовто-блакитна колірна гама, використання традиційних орнаментів в ілюстрації, використання українських державних символів для підсилення ефекту урочистості, виразна національна приналежність героїв, що відображається у їхньому національному вбранні. Але, крім традиційних символів, якими художники маркують національну ідентичність в ілюстраціях, в українському інформаційному полі постійно з'являються нові. Як вже наголошувалося, український народ вирізняє надзвичайна здатність до символотворчості. Продукування символів, що несуть в собі потужне емоційне та ідейне навантаження, роками допомагало українцям переживати складні часи.

Початок ХХІ ст. ознаменувався для України доленосними подіями. Дві революції, а згодом війна Росії проти України, стали не тільки важкими випробуваннями, але й сприяли значним трансформаціям у свідомості українців, національному піднесенню та відновленню процесу відродження національної культури та пам'яті, значення якого для української нації важко переоцінити. Це призвело до зростання загального рівня національної свідомості, і як наслідок – до підвищення освіченості громадян, популяризації української культури та виникнення потреби у демонстрації власної національної ідентичності. І хоч побутує думка, що основою для відродження і розвитку українського мистецтва (зокрема – графічного) має бути традиційна національна культура, українське народне мистецтво та фольклор, проте такі важливі і націєтворчі події, як революції і війна, створюють нові символи національної ідентичності, які знаходять своє відображення у творчості художників-сучасників. Україна сама, як держава, стала міжнародним символом боротьби за свободу і рівність. Але і всередині країни з'являються нові візуальні образи, що асоціюються з ідеєю української боротьби за свободу, національною стійкістю і

волею до перемоги. Можна сказати, що ми є свідками виникнення нових візуальних символів України, окремі з яких будуть розглянуті у роботі.

«Піксель». Поруч з класичним, знайомим нам з дитинства, образом козака своє постійне місце героя-захисника займає образ українського воїна у «пікселі». І хоч зображення військового (-ої) не має певного сталого канону, але малюнок забарвлення української військової форми, який в народі називають «піксель», впізнає і відрізняє від інших кожен українець (Іл. 75). Він часто використовується в графічних роботах художників-ілюстраторів для оформлення періодичних видань, листівок, створення ілюстрацій книжок з військової тематики, соціальних плакатів (Іл. 76), різноманітного дизайну тощо, аби підкреслити українську ідентичність та патріотичність зображення. Найчастіше мотив «пікселя» використовують, щоб стилізувати традиційний орнамент української вишивки.

Таким чином, наприклад, вчинили художники-ілюстратори, що займалися оформленням книги-мандрівки «Нескорені», що вийшла у 2023 р. у видавництві «Книголав» (Іл. 77), на обкладинці якої наявне саме таке поєднання [95]. «Піксель» став ніби новітньою українською вишиванкою воєнного часу (Іл. 78). Подібне змішування двох яскравих символів української ідентичності (вишивка, вишиванка, рушник – як символ збереження української пам'яті і традиції та «піксель» – як символ української боротьби за незалежність), надає нового потужного і сучасного звучання обом компонентам.

«Півник з Бородянки». Керамічний півник виробництва Васильківського майолікового заводу став новим символом стійкості українців у своїй боротьбі. Зображення півника походить з фото кореспондентки Єлизавети Серватинської. На фото зображено розбомблену росіянами багатоповерхівку у Бородянці, де на стіні майже недоторканою залишилась кухонна шафка, на верхній полиці якої стояв вцілілий керамічний «півник» [131]. Зображення швидко поширилось Інтернетом, як ілюстрація стійкості і незламності. Півник став новим символом української ідентичності. Цей образ інтерпретували багато художників-ілюстраторів. Вперше «півник з Бородянки» з'явився в ілюстрації художника

О. Грехова (Іл. 79) і швидко поширився Інтернетом. Художниця з псевдонімом ann.tarri [178] поєднала зображення півника ще з одним символом української ідентичності – самчиківським розписом (Іл. 80), а у 2022 р. «Видавництво Старого Лева» видало дитячу книжку авторства О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» з ілюстраціями студії «Сері/граф», де «півник з Бородянки» постав у якості головного героя (Іл. 81) [86].

«Рідний дім». Одним із традиційних символів української ідентичності є українська хата. Образ затишної хати на тлі характерного українського пейзажу часто використовують в різних інтерпретаціях художники-ілюстратори для позначення українського «рідного краю». Зараз під час війни з'явилося нове прочитання цього символу – дім, як частина особистої ідентичності, яка потребує захисту. В цьому прочитанні «Дім» має значно ширшу семантику, ніж «оселя» чи навіть «батьківщина». Цей маленький будиночок – наша пам'ять, наш рід, наша надія, найдорожче, що в нас є. Цей дуже емоційний, майже одухотворений образ багато разів було використано художниками-графіками для створення листівок, ілюстрацій для періодичних видань і соціальних плакатів на підтримку біженців з України та всіх жертв війни Росії проти України. Цей образ зустрічається на плакатах авторства Р. Романишиної (Іл. 82) та П. Кучинського (Іл. 83). А також на обкладинках книжок, що так чи інакше торкаються проблематики російсько-української війни: «Це тиха ніч, мій астронавте» О. Луцевської з ілюстраціями К. Степанищевої (Іл. 84) [79], «Абрикоси зацвітають уночі» О. Русіної, дизайн обкладинки К. Сад (Іл. 85) [123], «Дім» К. Тихозорої, з ілюстраціями О. Продана (Іл. 86) [116], «Таємні історії маленьких і великих перемог» Т. Стус з ілюстраціями М. Кошулинської (Іл. 87) [136] тощо. Образ дому, зображений на таких ілюстраціях – це образ рідної душі, частини роду, осередок любові і затишку, найдорожчого, що ми маємо і мусимо зберегти.

«Бавовна». Новий символ українського супротиву, що виник та масово поширився під час повномасштабного російського вторгнення в Україну. «Бавовною» називають вибухи на тимчасово окупованій території України та на

території РФ. Квітка бавовни стала одним з іронічних символів подій повномасштабної війни. Цей образ виник у мемах і жартах українців, але художники-ілюстратори швидко підхопили цю ідею і розтиражували у численних інтерпретаціях. Зараз зображення бавовни можна зустріти на багатьох воєнних плакатах (Лл. 88), листівках (Лл. 89), марках.

Образ сильної жінки-захисниці. Це трансформований образ «жінки-берегині», охорониці дому, домашнього затишку. Впродовж років традиційне зображення жінки-українки, господині дому і матері мало мирний, домашній, ліричний і навіть жертвний характер. Проте з початком війни цей образ кардинально змінився. Багато жінок стали до лав ЗСУ. Ті, що лишились в тилу, зайнялись волонтерством, більшість – взяли на себе утримання дому і виховання дітей. Ці зміни одразу ж знайшли своє втілення в художніх символах. З'явився і набув широкого поширення образ войовничої українки, як втілення самої України (Лл. 90). Зі зброєю в руках, поранена, але стійка (Лл. 91), в камуфляжі (Лл. 92), в національному костюмі (Лл. 93), з відьомською атрибутикою та в образі ляльки-мотанки (Лл. 94), як символ берегині роду і зв'язку з предками. Ці картини, можливо, занадто буквальні і не позбавлені кітчєвого компонента, але можна стверджувати, що ця війна кардинально змінила семантику українських жіночих образів.

В цьому дослідженні розглянуто лише деякі з новітніх візуальних символів української ідентичності. Більшість з них не є новими, але вони принципово переосмислені і наділені новими сенсами. Ще рано стверджувати, що вони зайняли своє постійне місце серед візуальних символів української ідентичності, адже вони тільки з'явилися і зараз популярні в силу своєї актуальності через війну. Але можна припустити, що деякі з них залишаться в базі символів, які позначають українську ідентичність. Пригадуючи теорії становлення національних ідентичностей, розглянуті в першому розділі, варто зауважити, що саме ці нові символи є одними з необхідних компонентів для націєтворення. Вони створюють ту систему символів і кодів, зрозумілих лише людям з певною (українською) національною ідентичністю, яка необхідна для відчуття спільності

і приналежності до української нації. Адже такі важкі трансформаційні процеси, як війна, вимагають від українців не тільки пригадати свою національну ідентичність та ті символи, що надихали наших предків, але і шукати нові точки опори й знаки незламності, боротьби і віри, що підтримують, об'єднують і надихають на перемогу.

Висновки до розділу 3

Сучасна українська книжкова ілюстрація розвивається в умовах біполярності. З одного боку – завдяки глобалізації, культурній інтеграції та стандартизації, а також розвитку цифрових технологій, відбувається певна уніфікація стильових прийомів та універсалізація засобів виразності в графічному мистецтві. У світовій художній практиці набувають популярності мистецькі засоби, які дозволяють знайти єдиний «гомогенний» універсальний стиль в ілюстрації, без яскраво виражених національних ознак та етнічних особливостей. Це відбувається внаслідок процесів глобалізації суспільного життя та універсалізації духовних і культурних цінностей. З іншого боку, через постійні соціально-політичні трансформації, всередині України зростає необхідність відстоювання і збереження власної національної ідентичності, існує потреба (як зовнішня – для глядача, так і внутрішня – для художника) у національній самовизначеності та візуальній репрезентації своєї національної ідентичності. Як наслідок – у постійних пошуках і осмисленні українських національних відмінностей і характерних етнічних особливостей формуються зміни українського візуального мистецтва.

Ця потреба призводить до появи нових творів українських художників-ілюстраторів, які використовують в своїх роботах традиційні образи й символи, запозичені з українського традиційного мистецтва та народних промислів, для репрезентації української національної ідентичності. А також характерним є пошук нових національно ідентифікованих конструктів, що відображають актуальні тенденції в репрезентації української національної ідентичності.

З огляду на те, що кількість дитячих книжок, виданих в Україні за роки незалежності, є дуже значною, необхідні були чіткі критерії для підбору ілюстративного матеріалу для дослідження. Саме тому розглянуто продукцію декількох найбільших та найцікавіших видавництв. А саме – це здебільшого дитячі, якісно виконані видання, проілюстровані українськими художниками, в яких помітною складовою є репрезентація національної ідентичності. Серед таких видавництв: «Видавництво Старого Лева», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Книголав», «Грані-Т», «Ранок», «Веселка», «Навчальна книга Богдан», «Discursus». А також – об'єднання ілюстраторів, які співпрацюють з різними видавництвами – «Аграфка» і «Pictoric».

Що ж стосується пошуку візуальних компонентів національної ідентичності в ілюстраціях, то символи національної ідентичності було розподілено на групи: українська традиційна орнаментика та елементи традиційних ремесел і народного декоративно-ужиткового мистецтва; український традиційний ландшафт та природні символи; українська державна символіка та кольори.

Для кращого розуміння особливостей використання національного компонента в українській художній ілюстрації, було досліджено етапи розвитку місцевого книжкового ринку в період незалежності. Особливі умови, в яких опинилось українське книговидання, наклали свій відбиток на те, яким чином формувалась національна ідентичність в галузі української художньої ілюстрації. З одного боку – всебічний вплив на всі сфери життя з боку Росії, активна інвазія у всі сфери культурного життя українців, а з іншого – активний народний супротив, революції, зростання потреби у власному національному самовираженні стали підґрунтям для формування потужної національної ідеї, яка знаходила своє вираження не тільки у використанні традиційних символів, але й у створенні нових актуальних образів, що допомагають репрезентувати сучасну українську ідентичність, яка асоціюється з ідеєю української боротьби за свободу, національною стійкістю і волею до перемоги.

ВИСНОВКИ

В теоретичній частині роботи зазначено, що поняття національної ідентичності, її формування і розвиток є предметом наукових пошуків не одного покоління вчених. Для глибшого розуміння семантики поняття «національна ідентичність» та виокремлення чинників і факторів, що впливають на формування національної ідеї загалом та відчуття приналежності до певної нації в індивіда зокрема, розглянуто найпоширеніші теорії історичних, культурологічних та психологічних витоків національної ідентичності.

Теорія Е. Сміта про національну ідентичність базується на ідеї, що нації формуються завдяки спільному відчуттю приналежності до специфічної культури, спільної історії та спільних цінностей. Вона підкреслює важливість культурних символів і обрядів у формуванні національних ідентичностей та відзначає роль історії та спільної пам'яті як ключових компонентів національного самоусвідомлення. Теорія національної ідентичності Б. Андерсона визначає націю як спільність людей, що вірять в існування спільного минулого та спільні цінності, а також прагне створити спільне майбутнє. Згідно з концепцією Б. Андерсона, національна ідентичність будується довкола історичного досвіду, спільних міфів та символів, за творення і підтримку яких відповідають, зокрема, література і мова. Символи допомагають створити систему знаків, яка відображає певні цінності, що є важливими для національної ідентичності. Вони також допомагають підтримувати та розвивати цю ідентичність, передаючи її від покоління до покоління.

Щодо формування української національної ідентичності, то хоч воно і відбувалось відповідно до описаних вище принципів, проте має цілий ряд специфічних ознак, зумовлених українським колоніальним минулим, постійною близькістю до сусіда-агресора і поширенням діаспори у всьому світі, що також має вплив на виникнення спільних міфів, символів і кодів, необхідних для формування відчуття приналежності до певної нації. На думку Я. Грицака,

українська національна ідентичність розвивалась одночасно в декількох контекстах і вимірах (релігійному, історичному та ідеологічному), тож кожен з цих напрямів не може розглядатись без урахування інших, а центральним символом української ідентичності визнається українське козацтво. Схожої думки, що особливий статус козаків в Україні став ключовим фактором у процесі формування української нації як вільної й свободолюбної, дотримується І. Козловський.

Національно-визвольний рух ХХ ст. ставив за мету відновлення української національної ідентичності, що призвело до створення Української Народної Республіки. Згодом протягом 1920–1980-х рр. актуальною була модель «подвійної ідентичності» українців, що передбачала українську радянську ідентичність та ідентичність українців діаспори.

Для багатьох українців періоду незалежності України цей час став початком усвідомлення своєї національної приналежності. Даний процес торкнувся всіх сфер, необхідних для формування національної ідентичності, у становленні якої значну роль відіграють спільні символи, розуміння семантики яких дає індивіду відчуття приналежності до певної нації.

Задачею другого етапу дослідження було проаналізувати візуальні символи української національної ідентичності та систематизувати їх для подальшої ідентифікації в книжковій ілюстрації періоду незалежності. Для виконання цього завдання було опрацьовано значну кількість візуальних джерел, що містять інформацію про такі символи. Переважно це – етнографічні альбоми, тематичні підбірки фотографій традиційного вбрання і предметів побуту, каталоги музейних виставок, що містять зображення предметів декоративно-прикладного мистецтва, артбуки із зображеннями артефактів української культури, журнали зі схемами вишивок тощо. Під час цієї роботи було виокремлено категорії найвпізнаваніших візуальних символів української ідентичності. Серед них: елементи української традиційної вишивки та ткацтва (зокрема візерунок і колористика килимів; орнаменти й кольори вишивки; розпис по кераміці; традиційне різьблення по дереву тощо), елементи

українського народного костюма, українські державні символи й кольори, міфічні та релігійні символи, характерні для візуальної репрезентації України.

Аналіз книг, проілюстрованих і виданих на території України в період з 1991 до 2023 р., дозволяє зробити висновок, що ілюстрація в Україні цього періоду розвивалась у двоїстих умовах. З одного боку – відкриття кордонів і знайомство зі світовими тенденціями у книготворенні дали поштовх до пошуків новітніх засобів художньої виразності, зрозумілих і прийнятних на українському й міжнародному ринку, а з іншого – революції та зазіхання на національну ідентичність українців з боку Росії вимагали від художників власної національної самовизначеності та репрезентації її у своїх роботах. В результаті аналізу було виділено групи книжок, що мають найвиразнішу національну складову в ілюстраціях: українські народні казки й перекази (до цієї групи відносяться як моновидання казок, так і збірки казок чи віршів); перевидання творів українських літературних класиків, а також книжки, присвячені цим особистостям; видання з історії та культури України; навчальні посібники та енциклопедії; книги воєнного часу, видані у 2014–2023 рр.

Аналіз показав, що виразність національної складової в ілюстраціях ставала все помітнішою з кожним роком незалежності. Такі події, як обидві українські революції, закон «Про мову», закон, що обмежує ввіз і розповсюдження російських книжок і, звісно, російсько-українська війна, щоразу ставали поштовхами для вдосконалення української національної складової в ілюстраціях. Ускладнюються і стають більш продуманими образи, референси для стилізацій набувають автентичності, використовуються техніки, що імітують традиційні ремесла тощо. В національно забарвлених образах, які створюють ілюстратори, теж прослідковуються помітні зміни. Українські герої з часом позбавляються штампів та архаїчності, набувають сучаснішого вигляду. Козаки стають сучасними героями, персонажі традиційних творів осучаснюються і «оживають».

Вивчаючи книги, видані в Україні протягом російсько-української війни, починаючи від 2014 р., можна помітити, що загальний характер видань змінився

в бік інтенсивнішої репрезентації української ідентичності. Зросла загальна кількість видань, що мають освітній характер і розповідають про історію, культуру, територію України; з'явилося багато книжок сучасних українських авторів з підкреслено патріотичним змістом.

Крім того, з початком війни почали з'являтися нові візуальні образи, що асоціюються з ідеєю української боротьби за свободу, національною стійкістю й волею до перемоги. Деякі з них вже встигли закарбуватися, як потужні самостійні символи («пиксель», «бавовна», «півник з Бородянки» тощо). Не останню роль в цьому зіграли художники-ілюстратори, графіки та живописці, що ввели ці образи в ілюстрації до нових книжок для дітей та дорослих, плакатів, поштових марок і листівок, тим самим закріпивши їх місце в семантичному полі української ідентичності.

Дослідження показало, що репрезентація української ідентичності в українській ілюстрації – динамічний процес, який зараз набув свого максимального прискорення. Українська ілюстрація переживає трансформації та пошук власного стилю, який би дозволив їй зайняти гідне і помітне місце на світовому ринку і водночас бути віддзеркаленням цінностей і особливих якостей української нації.

Результати дослідження є актуальними в період часу, коли це дослідження проводилось, мають наукову новизну і можуть бути розвинені в подальших наукових розвідках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка / І. Малкович та ін. ; упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 1992. 36 с.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Рефлексії щодо походження та поширення націоналізму. 2-ге вид. Київ : Критика, 2001. 276 с.
3. Батуревич І., Хмельовська О. 30 років незалежного книговидання в Україні. *Читомо – портал про культуру читання і мистецтво книговидання*. URL: <https://chytomo.com/30-rokiv-knyhovydannia/> (дата звернення: 20.09.2023).
4. Белічко Н. Українська книжкова графіка 50–70-х років ХХ ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2003. № 8. С. 126–141.
5. Бердник Г. Заповіт мольфара : артбук. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 272 с.
6. Бердник Г. Знаки карпатської магії : артбук. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 224 с.
7. Бібліотека українського мистецтва – Головна. *Бібліотека українського мистецтва*. URL: <https://uartlib.org/> (дата звернення: 01.08.2023).
8. Боднар Л. *Illustration in Ukraine. Ілюстрація в Україні*. Київ : CP Publishing, 2021. 208 с.
9. Бочаров Д. Загальна теорія знаків Ч. С. Пірса та теорія доказів: точки перетину. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 293–299.
10. Бразелл Д., Девіс Д. Як стати успішним ілюстратором / пер. з англ. Л. Базь, Т. Кривояз. Київ : Arthuss, 2018. 208 с.
11. Бразелл Д., Девіс Д. Як зрозуміти ілюстрацію / пер. з англ. Т. Кривояз. Київ : Arthuss, 2019. 176 с.
12. Букмоль Р. Найкращі дитячі ілюстратори незалежної України. *Видавництво Старого Лева*. URL: <https://starylev.com.ua/news/naykrashchi-dytyachi-ilyustratory-nezalezhnoyi-ukrayiny> (дата звернення: 01.08.2023).
13. Букмоль. 25 найзнаковіших дитячих книжок незалежної України. *Видавництво Старого Лева*. URL: <https://starylev.com.ua/news/25->

- payznakovishyh-dytyachyh-knyzhok-nezalezhnoyi-ukrayiny (дата звернення: 01.11.2023).
- 14.Буковинські сорочки : альбом / упоряд. Т. Лозинський. Львів : Майстер книга, 2017. 336 с.
- 15.Вебсторінка творчої майстерні Аграфка. *Art Studio AGRAFKA*. URL: <https://agrafkastudio.com/> (дата звернення: 08.11.2023).
- 16.Великий тлумачний словник сучасної мови. *Slovnyk.me*. URL: <https://slovnyk.me/> (дата звернення: 13.11.2023).
- 17.Видавництву «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» – 15 років. *Новини українського книжкового проекту - UABooks.info*. URL: <http://uabooks.info/ua/about/news/?pid=2581> (дата звернення: 05.11.2023).
- 18.Винницька Я. У країні сирних коників. Львів : Terra Incognita, 2017. 60 с.
- 19.Винницька Я. Школа Різдва. Львів : Terra Incognita, 2018. 60 с.
- 20.Від Миколая до Різдва. Велика книга зимових розваг. Харків : АССА, 2023. 80 с.
- 21.Воронік Д. У пошуках універсального символу національної ідентичності: образ козака Мамає в українській культурній пам'яті початку ХХІ ст. *Студії молодих учених. Культура і сучасність*. 2016. № 2. С. 96–100.
- 22.Воропай Т. Національна ідентичність як теоретична і практична проблема сьогодення. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II міжнар. наук. конф., м. Одеса, 24–26 трав. 2002 р. Одеса, 2003. С. 126–135.*
- 23.Гладун О. Глобалізаційний і національний вектори розвитку графічного дизайну України. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: зб. наук. пр.* 2007. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, НАН України, № 7. С. 45–49.
- 24.Гладун О. До проблеми візуальної мови графічного дизайну України. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтва*. 2009. № 5. С. 42–46.

- 25.Гмиря А. Ідентичність: як зрозуміти, що я – українець?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-natsia/31951984.html> (дата звернення: 12.10.2023).
- 26.Головка Т. Як витинанка перевтілилася в книжкову ілюстрацію? *Публікації Тараса Головка*. URL: <https://holovkotaras.wordpress.com/2015/11/30/як-витинанка-перевтілилася-в-книжку/> (дата звернення: 03.11.2023).
- 27.Голозубів Володимир – художник-ілюстратор. *Роман Свередюк – офіційний сайт, блог та архів*. URL: <https://sverediuk.com.ua/golozubiv-volodimir-hudozhnik-ilyustrator/> (дата звернення: 12.10.2023).
- 28.Гончарова О. Проблема просторово-образного рішення в дитячій книжці останнього десятиліття ХХ ст. на прикладі видавництва «Грані-Т»: магістерська робота. Київ, 2011. 104 с.
- 29.Гречило А. Наш Герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення : Альбом / ред. Б. Завітій ; упоряд. Б. Завітій. Київ : Родовід, 2018. 402 с.
- 30.Григоренко М. Слідкуй за новинками: це 10 книжкових видавництв України. *НашКиїв.UA*. URL: <https://nashkiev.ua/life/tse-10-knizhkovih-vidavnitstv-ukraini> (дата звернення: 01.11.2023).
- 31.Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ : Критика, 2011. 176 с.
- 32.Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1991. 736 с.
- 33.Гуд Т. Незламне серце. Харків : Ранок, 2022. 128 с.
- 34.Гусейнова О. Супергерої. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 192 с.
- 35.Давиденко Л. Засоби художньої виразності у книжковій графіці: традиції та інновації. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету. серія : педагогіка*. 2014. № 1. С. 115–118.
- 36.Даниленко В. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури. Харків : ХДАДМ – «Колорит», 2005. 243 с.
- 37.Дибчук Л. Спадщина діячів літератури і мистецтва української діаспори Канади та країн Латинської Америки другої половини ХХ ст. –початку ХХІ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2011. № 16. С. 202–218.

- 38.Донченко Л. Художні моделі національної ідентичності : монографія. Київ : КНТ, 2014. 220 с.
- 39.Дубрівна А., Єрмак І. Цифрова ілюстрація в контексті російсько-української війни. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 2. С. 46–52.
- 40.Думанська О., Терещук Г. Шептицький від А до Я. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 72 с.
- 41.Єгорушкіна К. Скриня. Київ : Портал, 2020. 36 с.
- 42.Живка З. Півник. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 36 с.
- 43.Зайцева В., Бугайшева А., Стрельцова С. Образотворча своєрідність української книжкової графіки ХХ століття в загальноєвропейському культурному просторі. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мистецтвознавство*. 2021. Т. 2, № 40. С. 4–10.
- 44.Зайцева В. Українська книжкова графіка першої третини ХХ століття у загальноєвропейському художньому контексті. *Вісник Львівської академії мистецтв*. 2008. № 36. С. 223–231.
- 45.Зайцева В. Українське мистецтво книги: шляхи формування і розвитку. *Мистецтвознавчі записки. Збірник наукових праць*. 2021. № 40. С. 51–56.
- 46.Зайченко В. Вишивка козацької старшини XVII–XVIII століть. Техніки. Київ : Родовід, 2006. 128 с.
- 47.Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Рушники :кат. колекції Черніг. істор. музею ім. В. Тарновського / ред. Л. Линюк. Київ : Родовід, 2018. 256 с.
- 48.Залевська О. Графічний дизайн як засіб художньо-комунікативної системи. *Мистецтвознавство. Культура і сучасність*. 2015. № 2. С. 146–150.
- 49.Залевська О. Метафора як художній засіб формування образності в українському плакаті 1990-х–2010-х рр.(на прикладі плакатів VI Міжнародної трієнале 4-й Блок). *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2019. № 40. С. 204–211.
- 50.Залевська О. Український плакат: етнічні та народнокультурні мотиви. *Етнодизайн у контексті українського національного відродження та*

- європейської інтеграції*. : Кн. 2. Зб. наук. пр., м. Полтава, 4–6 листоп. 2015 р. Полтава, 2019. С. 336–341.
51. Захарченко О. Тільки не гавкай. Київ : Vivat, 2023. 120 с.
52. Зільбер Д. Розмова про ілюстрацію в піжамі та з філіжанкою кави. Київ : ArtHuss, 2023. 256 с.
53. Історія. Видавництво Старого Лева. URL: <http://ababahalamanha.com.ua/uk/Історія> (дата звернення: 30.11.2023).
54. Кадоркіна Ю. Сучасна українська книжкова ілюстрація. Оформлення прози та віршованих збірок. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (1). С. 19–22.
55. Карп'юк В. Олекса Довбуш. Таємниця сили. Київ : Дискурсус, 2022. 128 с.
56. Кирилюк О. Українські національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті* : зб. наук. пр. за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Львів, 11–12 черв. 2020 р. Львів, 2020. С. 226–229.
57. Клуб ілюстраторів Пікторік. *SupportUkrainePIC*. URL: <https://www.supportukraine-pic.com> (дата звернення: 20.11.2023).
58. Ковалишена І. Крута історія України. Від динозаврів до сьогодні. Київ : Моя книжкова полиця, 2022. 144 с.
59. Коваль Н. Чому художники часів УРСР йшли у дитячу ілюстрацію. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/chomu-khudozhnyky-chasiv-ursr-jshly-u-dytiachu-iliustratsiiu/> (дата звернення: 09.10.2023).
60. Коваль Н. Як зображали Україну та українців у графічному дизайні 1945–1989 років. *Читомо*. URL: https://chytomo.com/iak-zobrazhaly-ukrainu-ta-ukraintsiv-u-hrafichnomu-dyzajni-1945-1989-rokiv/?fbclid=IwAR0y4GuxloM4ZEYG52dn8hBwzwxo1d_HnL1-N93_hE_m2jmhbgAodSL6o (дата звернення: 03.11.2023).
61. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
62. Корніх М. Українська книжкова ілюстрація в контексті розвитку європейської графіки : магістерська робота. Кривий Ріг, 2021. 131 с.

- 63.Косів В. Глобалізація і національні моделі в сучасному графічному дизайні. *Пластичне мистецтво*. 2002. № 1. С. 66–71.
- 64.Косів В. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років. Київ : Родовід, 2019. 476 с.
- 65.Котубей О. Найзрозуміліший вид діалогу: війна в ілюстраціях українських художників. *Суспільне | Новини*. URL: <https://suspilne.media/culture/227609-najzrozumilisij-vid-dialogu-vijna-v-ilustraciah-ukrainskih-hudoznikiv/> (дата звернення: 04.10.2023).
- 66.Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Київ : Discursus. Видавнича колекція «Брустури», 2023. 136 с.
- 67.Кравченко-Дзондза О. Репрезентація національної ідентичності в дитячій літературі діаспори. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2016. II. Слово як засіб мистецького відображення етносвіту. С. 314–322.
- 68.Купріян О. Коляда з лицарями / іл. Ю. Вус. Київ : Портал, 2020. 80 с.
- 69.Курс «Хто ми є: як зрозуміти свою ідентичність» | Відеокурс. *Культурний Проект | Освітня організація*. URL: <https://culturalproject.org/who-we-are> (дата звернення: 14.11.2023).
- 70.Лагутенко О. Graphiein графіки: Нариси з історії української графіки ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2007. 168 с.
- 71.Ламонова О. Київська книжкова графіка кінця 50-х – початку 70-х років ХХ століття. Тенденції розвитку, стилістика, майстри : дис. на здоб. наук. ступ. канд. мист. Київ, 2006. 166 с.
- 72.Ламонова О. «Неслухняні нащадки»: шляхи української книжкової графіки 1970-х років (на прикладі ілюстрацій Галини Галинської до казки Шарля Перро «Попелюшка»). *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: зб. наук. пр.* 2011. № 11. С. 194–200.
- 73.Легенький Ю. Естетика українського етнодизайну: монографія. Київ : Ун-т «Україна», 2018. 253 с.
- 74.Лисенко О. Недосвідчені працівники, блекаути і російські атаки: боротьба української книжки за друк. *Українська правда*. URL:

- <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/08/1/255679/> (дата звернення: 03.11.2023).
75. Листвак Г. Зробити український книжковий дизайн помітним. *Goethe institut in Ukraine*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/08/1/255679/> (дата звернення: 08.11.2023).
76. Литвиненко О. Дитяча книга в мультимедійному середовищі: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук зі соц. комунікацій: 27.00.03. Харків, 2011. 22 с.
77. Лихач Л. Кольори і мелодії українського свята : кат. вист. Київ : Родовід, 2006. 120 с.
78. Луцевська О., Степаніщева К. Твої друзі – визначні українці. Книжка-розмальовка. Київ : Artbooks, 2022. 20 с.
79. Луцевська О. Це тиха ніч, мій астронавте. Київ : Книголав, 2022. 40 с.
80. Майовець А. Ілюстрування дитячих книг художниками-випускниками Української академії друкарства останньої чверті ХХ ст.: досвід художньо-технічного виконання. *Народознавчі зошити*. 2014. № 4. С. 750–756.
81. Макаренко Н. Національна ідентичність: особливості регіонального виміру. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 46. С. 100–116.
82. Малкович І., Куліш-Зіньків Л., Воронько П. Абетка / упоряд. І. Малкович. 2-ге вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 1999. 36 с.
83. Масенко В. «Пошта любові до ЗСУ». Українські ілюстратори створили серію листівок для військових. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/335915-poshta-lyubovi-do-zsu-ukrayinski-ilyustratori-stvorili-seriyu-listivok-dlya-viyskovih> (дата звернення: 08.11.2023).
84. Мельник О., Штець Я. Українські народні мотиви: практика застосування у дитячій книжковій ілюстрації ХХ ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 1. С. 85–89.
85. Мені це смакує / К. Луцишин та ін. Київ : Discursus, 2021. 80 с.

86. Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.
87. Міщенко І. Народне вбрання в образотворчості Буковини ХХ-ХХІ століття. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2022. № 2. С. 35–41.
88. Музейні колекції. *Музей Івана Гончара*. URL: <https://honchar.org.ua/collections/> (дата звернення: 01.11.2023).
89. Нагаєвська Д. Інтерв'ю із засновниками Pictoric – Оленою Старанчук, Олегом Грищенком, Анною Сарвірою та Анастасією Денисенко. *Всеосвіта. Національна освітня платформа*. URL: <https://vseosvita.ua/news/klub-illustratoriv-pictoric-2449.html> (дата звернення: 08.11.2023).
90. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії. *Теорія літератури й компаративістика : статті-розвідки*. 2006. С. 91–103.
91. Намалюю те, що думаю: як українці виражають свою позицію у плакатах. *Блог видавництва Arthuss*. URL: <https://www.arthuss.com.ua/books-blog/yak-ukrayintsi-vyrazhayut-svoyupozytsiyu-u-plakatakh-2> (дата звернення: 04.11.2023).
92. Недзельська О. Ілюстрації казок-бестселерів світової дитячої літератури як прояв естетики сьогодення : магістерська робота. Київ, 2021. 139 с.
93. Недзельська О. Ілюстрації казок-бестселерів світової дитячої літератури як прояв естетики сьогодення. *І Всеукраїнська конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості»*, м. Київ. 2020. С. 118–127.
94. Неймовірний світ Катерини Штанко. URL: <https://www.slideshare.net/estet13/ss-249844446> (дата звернення: 17.11.2023).
95. Нескорені. Книга-мандрівка / І. Тараненко та ін. Київ : #книголав, 2023. 56 с.
96. Никорак О. Гуцульська вишивка з колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття : монографія. Київ : Родовід, 2010. 200 с.
97. Нова радість стала. Улюблені українські народні колядки та щедрівки / упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 32 с.

98. Новік Г., Зємцова П. Сучасна ілюстрація. видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». *Теорія та практика дизайну: зб. наук. праць*. 2021. № 24. С. 88–96.
99. О. Бондаренко: «Друкована книжка має майбутнє». Розмова з директором видавництва дитячої літератури Веселка. *Телеканал I-UA.tv*. URL: <https://i-ua.tv/culture/1292-oleksii-bondarenko-drukovana-knyzhka-maie-maibutnie> (дата звернення: 14.09.2023).
100. Огар Е. Культура сучасної дитячої книжки. *Видавнича галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи : наук.-практ. зб.* 2002. С. 138–147.
101. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу : функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.
102. Огар Е. Сучасна дитяча книга як національний культурний продукт. *Поліграфія і видавнича справа*. 2014. Т. 1-2. С. 3–8.
103. Олійник В. Сучасний погляд українського художника-ілюстратора на оформлення дитячої книги (на прикладі творчості Костя Лавра). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 7. С. 146–149.
104. Олійник В. Українська ілюстрація: сучасні інтерпретації класичних форм. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мистецтвознавство*. 2022. Т. 3, № 55. С. 46–51.
105. Орел М. «Що більше страху, то яскравіші кольори». Як самчиківський розпис рятував людей. *hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/sho-bilshe-strahu-to-yaskravishi-kolori-yak-malyuvannya-ryatuvalo-lyudej#tag=kultura> (дата звернення: 10.10.2023).
106. Орлова Ю. Книги дорожчають, немає світла, а українці продовжують читати. Як книжковий ринок оговтався від війни – Forbes.ua. *Forbes.ua*. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/knigi-dorozhchayut-nemae-svitla-a-ukraintsi-prodovzhuyut-chitati-yak-knizhkoviy-rinok-ogovtavsvya-vid-viyni-29122022-10824> (дата звернення: 05.11.2023).
107. Орнамент української вибійки. Київ : Видавництво Акад. архітектури УРСР, 1950. 57 с.

108. Освіторія. Онлайн-трансляція лекції І. А. Козловського "Національна ідентичність як фундамент зрілого суспільства", 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y-8O2hcNSrQ> (дата звернення: 01.09.2023).
109. Остапчук І. Мисткиня Ірина Корчук створила витинанки-ілюстрації до колядок. ФОТО. *Новини Культури*. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/564385-mistkinya-irina-korchuk-stvorila-vitinanki-ilyustratsii-do-kolyadok> (дата звернення: 03.11.2023).
110. Пасічник І. Звір війни. Наївне мистецтво з України : кат. вист. Київ : Родовід, 2023. 125 с.
111. Петрова О. Фольклорні традиції в українській ілюстрації 70-х-80-х років ХХ сторіччя. *Матістеріум. Вип. 5. Культурологія* / упоряд. О. Погорілий. Київ, 2000. С. 61–68.
112. Пилипенко О. Казка про Юрка. Казка про Олесю. Київ : Олеся Пилипенко, 2011.
113. Показники національно-громадянської української ідентичності. *Домашня сторінка Київського міжнародного інституту соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=6> (дата звернення: 17.11.2023).
114. Портфоліо художниці Анастасії Стефурак. *Behance*. URL: https://www.behance.net/Anastasia_Stefurak (дата звернення: 06.11.2023).
115. Причепій Є., Причепій Т. Вишивка східного Поділля : монографія. Київ : Родовід, 2016. 334 с.
116. Продан О., Тихозора К. Дім. Харків : Ранок, 2022. 36 с.
117. Ренн О. Творча майстерня «Аграфка»: «Ми малюємо книжки для себе маленьких...». *Читомо*. URL: <https://archive.chytomo.com/news/tvorcha-mausternya-agrafka-my-malyuyemo-knyzhky-dlya-sebe-malenkykh> (дата звернення: 09.11.2023).
118. Розлуцький Н. Українці у світі: 33 правдиві історії. Харків : АССА, 2022. 144 с.

119. Романенко Н., Шинкаренко А. Витинанка як культурний код України. *Дизайн та мистецтво в контексті соціокультурного розвитку* : Матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Херсон, 7–8 листоп. 2022 р. Херсон, 2022. С. 18–22.
120. Романишин Р., Лесів А. Про молоко. Мальовані історії. Львів, 2011. 28 с.
121. Рукавичка (старє видання). Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 1997. 28 с.
122. Рукавичка. Українська народна казка : Казка-картинка для малят. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 24 с.
123. Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 144 с.
124. Рушники Наддніпрянської України : альбом / упоряд. Т. Лозинський. Львів : Ін-т колекціонерства укр. мист. пам'яток при НТШ, 2017. 376 с.
125. Рябчук М. «Химера національної ідентичності»: кілька методологічних проблем. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3/4 (95/96), трав. - серп. С. 3–30.
126. Савка М. Родинна абетка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 70 с.
127. Самрук Н., Борисова Г. Марія Примаченко. Дарую вам сонце : кат. колекції. Київ : Родовід, 2008. 228 с.
128. Северин Х. Видавництва й бібліотеки України під час війни: втрати, виклики, дерусифікація. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/vidavnitstva-y-biblioteki-ukraini-pid-chas-viyni-vtrati-vikliki-derusifikatsiya> (дата звернення: 17.09.2023).
129. Селівачов М. Візуальний фольклор. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2018. Т. 1 : Україна–Українці. С. 407–442.
130. Селівачов М. Лексикон української орнаментики. Київ : ТОВ «Задруга», 2009. 406 с.
131. Семенюк В. Інспірації фольклорних мотивів у графічній творчості Ярослави Музики та Олени Кульчицької. *Вісник львівської національної академії мистецтв*. 2011. № 22. С. 208–217.

132. Словник української мови : академ. тлум. слов. (1970–1980) в 11 т. Київ, 1973. Т. 4. 699 с.
133. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 223 с.
134. Соколюк Л. Проблема національної форми в українському мистецтві та мистецтвознавстві ХХ століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв*. 2002. № 7. С. 51–59.
135. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : Фенікс, 2011. 336 с.
136. Стус Т. Таємні історії маленьких і великих перемог. Київ : #книголав, 2023. 88 с.
137. Тараненко І., Невежина Є., Лешак М. Незалежні. Книга-мандрівка. Київ : #книголав, 2022. 68 с.
138. Таранушенко С. Квіти і птахи в дизайні українських килимів : монографія, кат. колекцій. Київ : Родовід, 2014. 408 с.
139. Тараторіна С. Оця Марія звірів малювала. Київ : Видавництво, 2020. 62 с.
140. Творчість. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/node/439> (дата звернення: 01.11.2023).
141. Титаренко В. Подільський килим. Київ : Родовід, 2018. 308 с.
142. Титар О. Українські національно-культурні ідентичності слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : докт. дисер. Харків, 2016. 493 с.
143. Тихозора К. Дім. Київ : Ранок, 2022. 36 с.
144. Тихолаз Н., Тихолаз Б. Франко від А до Я / іл.: Р. Романишин, А. Лесів. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 72 с.
145. Ткаченко І. «Дитячий Кобзар» Тараса Шевченка у видавничій інтерпретації «Видавництва Старого Лева»: квалілогічний ракурс : зб. наук. пр. Полтава, 2014. С. 244–248.

146. Токар М. Генеза художнього ілюстрування дитячої книги 1991–2000 років. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті : зб. наук. праць Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2017. № 2. С. 82–88.
147. Токар М. Національна складова в ілюструванні української дитячої, книги у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. 2018. № 1. С. 51–54.
148. Токар М. Образи героїв української дитячої літератури в книжковій ілюстрації другої половини ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. мист. : 26.00.01. Харків, 2018. 403 с.
149. Токар М. Трансформація образу української дитячої книги в контексті мистецтва графіки початку ХХІ ст. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті : зб. наук. праць Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2017. № 4. С. 111–114.
150. Токар М. Художньо-естетичні особливості дитячої книжкової ілюстрації. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. № 35. С. 220–233.
151. Удріс-Бородавко Н. Графічний дизайн з українським обличчям. Київ : Arthuss, 2023. 206 с.
152. Українка Л. Мавка. Лісова пісня. Київ : Ранок, 2023. 160 с.
153. Ушкалов Л. Шевченко від А до Я. Львів : Видавництво Старого Лева, 217. 80 с.
154. Федіна Ю. Освітньо-виховний потенціал ілюстрації дитячої книги. *Вісник Інституту розвитку дитини: філософія, педагогіка, психологія*. 2014. № 35. С. 119–124.
155. Франко І. Ріпка. Харків : Навчальна книга – Богдан, 2012. 24 с.
156. Харченко О. Дизайн оформлення української дитячої книги на прикладі казок. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 1. С. 63–66.
157. Харченко О., Семпсон М. Розповідь про Україну. Гімн слави та свободи. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 36 с.

158. Хмельовська О. Як змінився книжковий дизайн в Україні за 30 років. *Telegraf – журнал дизайнерів*. URL: <https://telegraf.design/yak-zminyvsya-knyzhkovyj-dyzajn-v-ukrayini-za-30-rokiv/> (дата звернення: 17.11.2023).
159. Ці дивовижні українці / І. Тараненко та ін. Київ : #книголав, 2022. 48 с.
160. «Читанка» – дитяча публічна онлайн-бібліотека. <http://chytanka.com.ua/>. URL: <http://chytanka.com.ua/> (дата звернення: 15.10.2023).
161. Чорноморченко Е. Як українські митці розповідають історії за допомогою ілюстрацій. *Bazilik Media*. URL: <https://bazilik.media/iak-ukrainski-myttsi-rozpovidaiut-istorii-za-dopomohoju-iliustratsij/> (дата звернення: 02.11.2023).
162. Шаповалова К. Вони змінили світ. Видатні жінки України. Харків : Талант, 2022. 120 с.
163. Шевченко Т. Дитячий кобзар. Львів : Видавництво Старого Лева, 2012. 64 с.
164. Шевченко Т. У нашій раї на землі... : Вибрані поезії / упоряд. Г. Рогач. Київ : Веселка, 2016. 159 с.
165. Шевчук С. Національно-культурна ідентичність у глобалізованому світі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. Серія: культурологія, № 18. С. 58–60.
166. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / пер. з гуцул. І. Андрусак. Київ : Discursus. Видавнича колекція «Брустури», 2023. 832 с.
167. Шекерик-Доників П. Опришки. Київ : Discursus. Видавнича колекція «Брустури», 2023. 272 с.
168. Шулеська Н., Манюхіна А. Ілюстративна культура сучасної дитячої книги: видавничі норми й читацькі вимоги. *Scripta manent: мол. наук. вісник інст. філології та журналістики м. Луцька*. 2016. С. 152–154.
169. Шухевич В. Гуцульщина (репринтне видання 1899–1908 рр.) / упоряд. О. Савчук. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1214 с.
170. Щетиніна А. Особливості сучасної української книжкової ілюстрації. *Дизайн та мистецтво в контексті соціокультурного розвитку* : Матеріали

- VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон ХНТУ, 7–8 верес. 2022 р. / ред. А. Білик. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 28–33.
171. Щетиніна А. Сильові особливості книжкових ілюстрацій: огляд проблеми. *II International Scientific and Theoretical Conference «Scientific forum: theory and practice of research»*. Section: arts and culture : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Валенсія, 16 верес. 2022 р.
172. Щокань Г. Революція Гідності в мистецтві: які твори можуть залишитись “у вічності” і про що вони розповідатимуть. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/02/20/252941/> (дата звернення: 01.11.2023).
173. Юр М. В. Український живопис ХІХ – початку ХХІ століття: національна, конвенціональна, авторська моделі : дис. ... д-ра мистецтвознавства : 26.00.01. Київ, 2021. 482 с.
174. 100 казок. / упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2005. Т. 1. 160 с.
175. 100 казок. / упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. Т. 2. 128 с.
176. 100 казок. / упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. Т. 3. 128 с.
177. 50 сучасних українських ілюстраторів. *Platfor.ma*. URL: <https://www.platfor.ma/specials/illustrators/> (дата звернення: 20.11.2023).
178. @Ann.tarri. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/ann.tarri/> (date of access: 30.11.2023).
179. Bainbridge J., Wolodko B. Canadian picture books: shaping and reflecting national identity. *Bookbird*. 2002. No. 40.2. P. 13–30.
180. “Love” - curated collection of unique Ukrainian posters. *SUNSEED-ART*. URL: <https://sunseed-art.com/en/collections/64772d8006130024c0d84126/love-surated-collection-of-unique-ukrainian-posters> (дата звернення: 01.11.2023).

181. Petrychuk (@petrychuk.bohdan). *Приватний етномузей Богдана Петричука*. URL: <https://www.instagram.com/petrychuk.bohdan/> (date of access: 01.11.2023).
182. Pictoric | історії українців. *Навіть у темні часи є світло. Проект ілюстраторів Пікторік для підтримки людей, що змушено покинули свої домівки*. URL: <https://www.uastories-pic.com/> (дата звернення: 15.09.2023).
183. Stefan S. Multiple identities in a unitary state: tracing the origins of the Ukrainian crisis back. *Law, territory, and conflict resolution*. 2016. P. 219–243.
184. Świetlicki M. "Oh, what a waste of army dreamers...": the revolution of dignity and war in contemporary Ukrainian picturebooks. *Filoteknos*. 2018. No. 8. P. 119–130.
185. Telegraf.Design. Креатив у війні / ред. А. Карнаух. 2-ге вид. Київ : Projector Publishing, 2022. 200 с.
186. Willis P. Symbolic creativity. *The everyday life reader*. 2002. P. 282–292.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського “Fata morgana”. 1957, лінорит [7].
2. Г. Якутович. Ілюстрація до казки «Про бідного парубка і Марка Багатого». 1975, лінорит, акварель [160].
3. Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 1975, дереворит [7].
4. Н. Лопухова. Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». 1970, дереворит [7].
5. С. Якутович. «Покрова». 2000, папір, туш [artukraine.com.ua].
6. О. Данченко. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда». 1969, офорт [7].
7. А. Базилевич. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда». 1968.
8. Г. Галинська. Ілюстрація до казки Ш. Перро «Попелюшка». 1975, офорт [72].
9. М. Примаченко. Ілюстрація до книги М. Стельмаха «Заєць спати захотів». 1989 [7].
10. В. Легкобит. Ілюстрація до збірки українських народних скоромовок «Женчик, женчик невеличкий». 1978 [160].
11. В. Голозубів. Ілюстрація до казки «Два півники». 1978. Видавництво «Веселка» [160].
12. С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до казки І. Франка «Лис Микита». 1973 [160].
13. В. Харченко. Обкладинка до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1].
14. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книги Н. Тихолаз «Франко від А до Я». 2016. «Видавництво Старого Лева» [144].

15. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка». 2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан» [155].
16. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки «Рукавичка». 2011. Видавництво «Навчальна книга – Богдан» [122].
17. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка». 2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан» [155].
18. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка». 2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан» [155].
19. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книжки «Про молоко». 2011 [120].
20. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книжки «Про молоко». 2011 [120].
21. О. Пилипенко. Артбук «Казка про Юрка. Казка про Олесю». 2011 [112].
22. Д. Луцишина. Ілюстрація для проєкту «Український Гелловін» [78].
23. Традиційна українська вишиванка з с. Вербовець, Закарпатської області [78].
24. Д. Луцишина. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2023. Видавництво “Discursus”. Видавнича колекція «Брустури» [66].
25. Д. Луцишина. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2023. Видавництво “Discursus”. Видавнича колекція «Брустури» [66].
26. Вбрання жіноче святкове. Буковина [88].
27. Д. Луцишина. Ілюстрації до повісті П. Шекерика-Доньківа «Дідо Іванчік». 2023. Видавництво “Discursus”. Видавнича колекція «Брустури» [78].
28. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво “Discursus” [85].
29. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво “Discursus” [85].

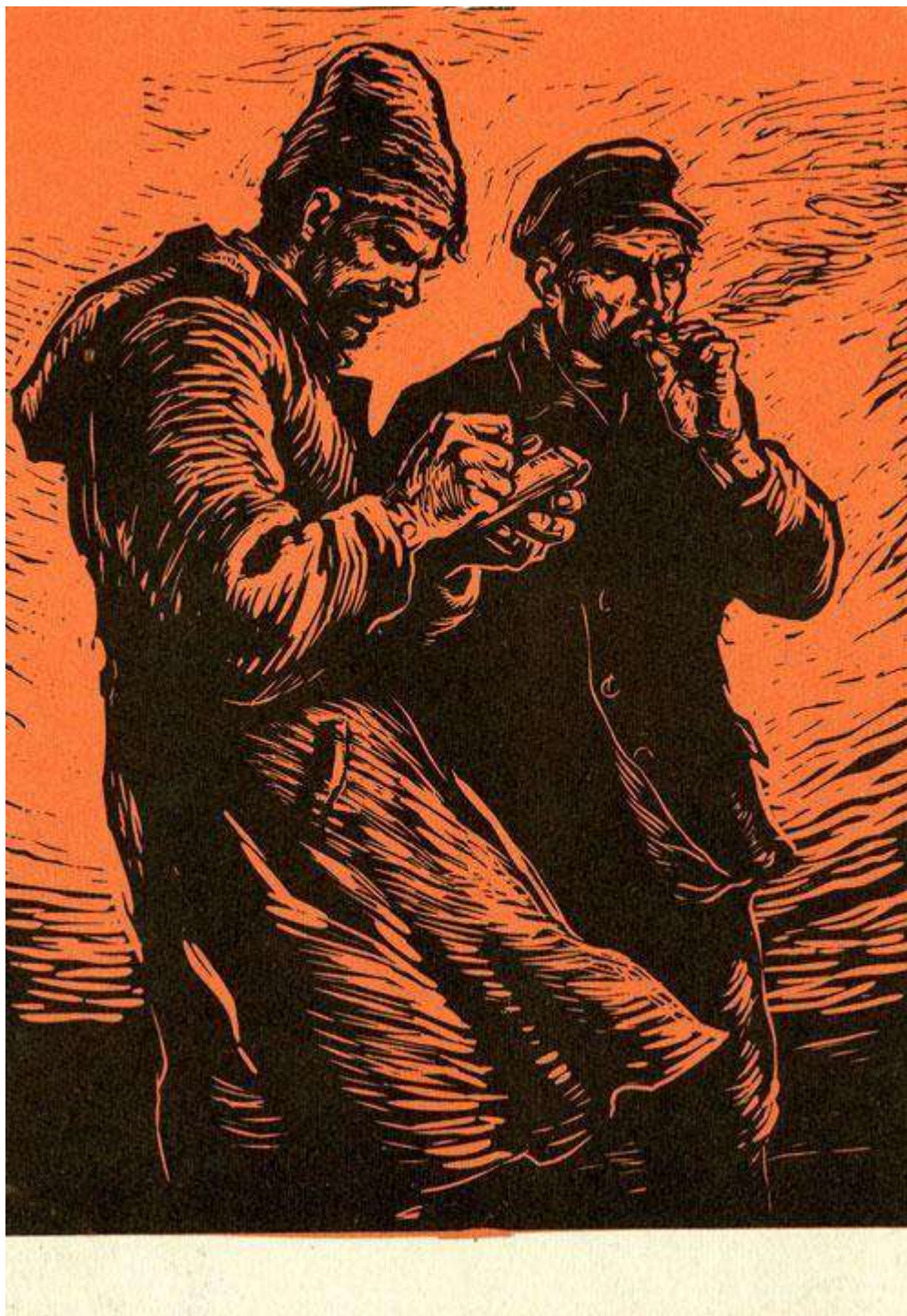
30. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво «Discursus» [85].
31. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво «Discursus» [85].
32. Чоловік у традиційному гуцульському вбранні [88].
33. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
34. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
35. П. Дорошенко. Форзац книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
36. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав» [159].
37. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав» [159].
38. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав» [159].
39. В. Корчинський. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2010, витинанка [26].
40. І. Корчук. Ілюстрації до колядок. 2022, витинанка [109].
41. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1].
42. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [82].
43. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1].
44. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [82].
45. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [82].

46. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1].
47. К. Штанко. Ілюстрація до збірки Т. Шевченка «Кобзар». 1989 [164].
48. К. Штанко. Ілюстрація до казки «Кобиляча голова» зі збірника «100 казок», Т. 2. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 2008 [175, 11].
49. К. Штанко. Ілюстрація до казки «Івасик Телесик» зі збірника «100 казок», том 1. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 2005 [174, 12].
50. Традиційний орнамент «кур'ячий брід» [130, 301].
51. А. Стефурак. Ілюстрація до артбуку Гроловиці Бердник «Заповіт мольфара». 2022. «Видавництво Старого Лева» [5].
52. Мотив традиційного орнаменту оленів [130, 306].
53. А. Стефурак. Ілюстрація до артбуку Гроловиці Бердник «Знаки карпатської магії». 2022. «Видавництво Старого Лева» [6].
54. А. Стефурак. Ілюстрація до книги Л. Ушкалова «Шевченко від А до Я». 2017. «Видавництво Старого Лева» [153].
55. А. Стефурак. Ілюстрація до книги Л. Ушкалова «Шевченко від А до Я». 2017. «Видавництво Старого Лева» [153].
56. М. Михайлишина. Ілюстрація до збірки поезій Т. Шевченка «Дитячий Кобзар». 2012. «Видавництво Старого Лева» [163].
57. М. Михайлишина. Ілюстрація до збірки поезій Т. Шевченка «Дитячий Кобзар». 2012. «Видавництво Старого Лева» [163].
58. М. Михайлишина. Ілюстрація до збірки поезій Т. Шевченка «Дитячий Кобзар». 2012. «Видавництво Старого Лева» [163].
59. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева» [34].
60. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева» [34].
61. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева» [34].

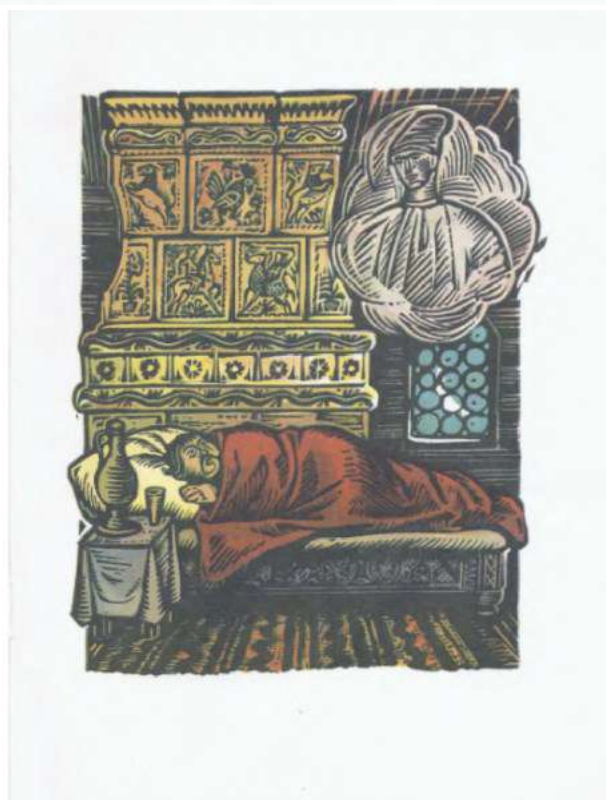
62. В. Єрко. Обкладинка до збірки колядок та щедрівок «Нова радість стала». 2019. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [97].
63. О. Сметана. Ілюстрації до артбуку «Школа Різдва». 2018. Видавництво «Terra Incognita» [19].
64. Ю. Табенська, О. Денисенко та О. Лозинський. Ілюстрації до артбуку «В країні сирних коників». 2018. Видавництво «Terra Incognita» [18].
65. М. Гончаров. Плакат «Юрій Змієборець». 2022 [68].
66. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
67. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
68. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева» [157].
69. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав» [159].
70. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав» [159].
71. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ» [83].
72. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ» [83].
73. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ» [83].
74. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ» [83].
75. Г. Олійко. «Військовий». 2022 [65].
76. М. Кінович. Плакат «Слава Україні». 2022 [65].
77. Обкладинка до книги-мандрівки «Нескорені». 2023. Видавництво «Книголав» [95].
78. О. Явір. Ілюстрація «Піксель – це розлючена вишиванка». 2022 [65].
79. О. Грехов. Ілюстрація «Тримаймося». 2022 [185].
80. Ann.tarri. «Півник». 2023 [178].
81. Студія «Сері/граф». Обкладинка книги О. Михеда «Котик, Півник, Шафка». 2023. «Видавництво Старого Лева» [86].

82. Р. Романишина. Ілюстрація «Дім». 2022 [185].
83. П. Кучинський. «Біженці». 2022 [65].
84. К. Степанищева. Обкладинка книги О. Луцєвської «Це тиха ніч, мій астронавте». 2022. Видавництво «Книголав» [79].
85. К. Сад. Обкладинка книги О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі». 2022. «Видавництво Старого Лева» [123].
86. О. Продан. Обкладинка книги К. Тихозорої «Дім». 2022. Видавництво «Ранок» [116].
87. М. Кошулинська. Ілюстрації до книги Т. Стус «Таємні історії маленьких і великих перемог». 2023. Видавництво «Книголав» [136].
88. Плакат «Бавовна». 2023 [65].
89. Набір листівок «Українська бавовна», 2023.
90. Д. Зіронька. Плакат «Україна». 2022 [185].
91. Плакат «Жінка-воїн». 2023.
92. Ж. Полосна. Ілюстрація «Військова». 2022 [185].
93. С. Різник. Плакат «Змієбориця». 2022.
94. Плакат «Ми на землі своїй, а ворог буде в ній». 2022.

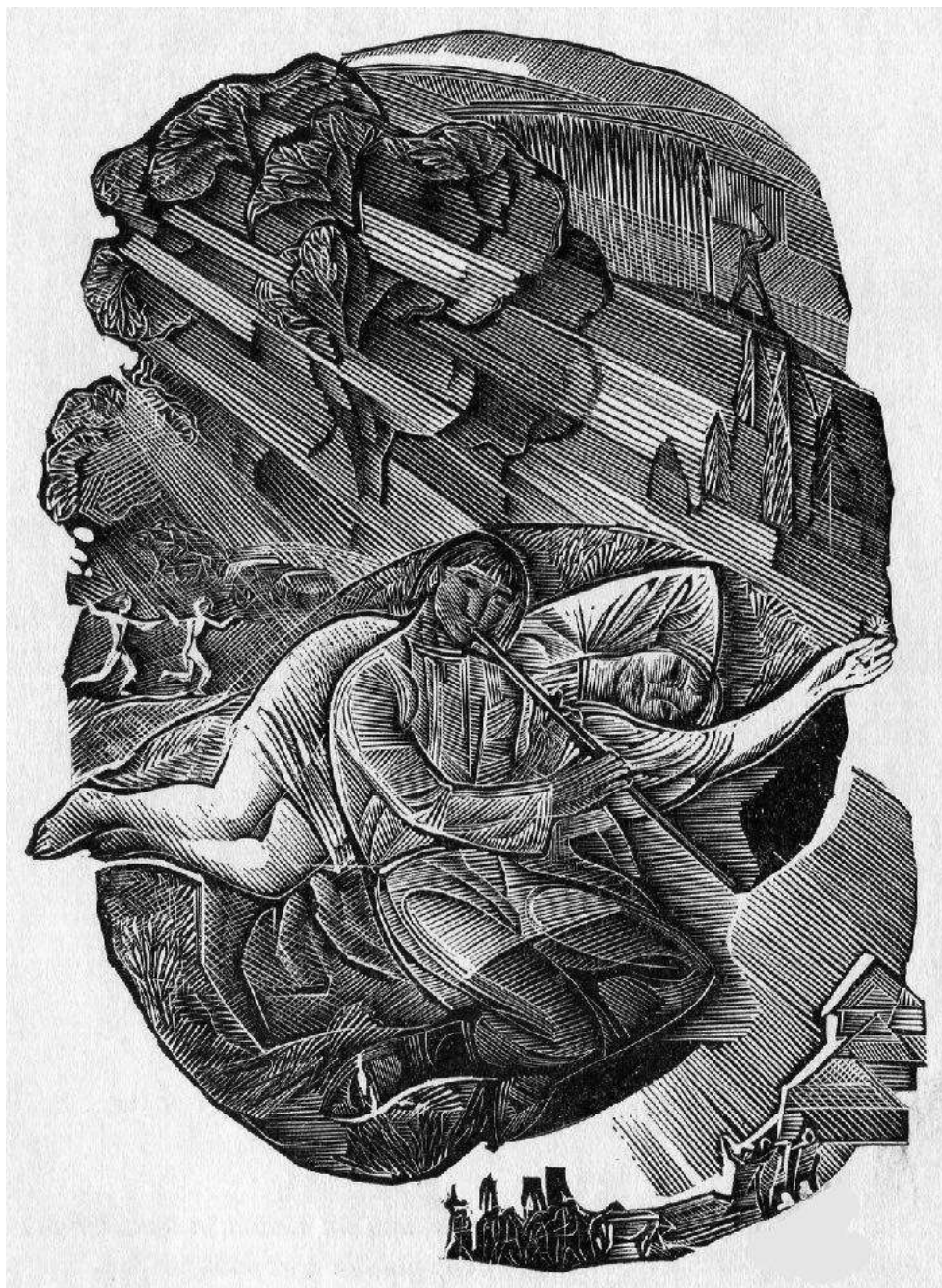
ІЛЮСТРАЦІЇ

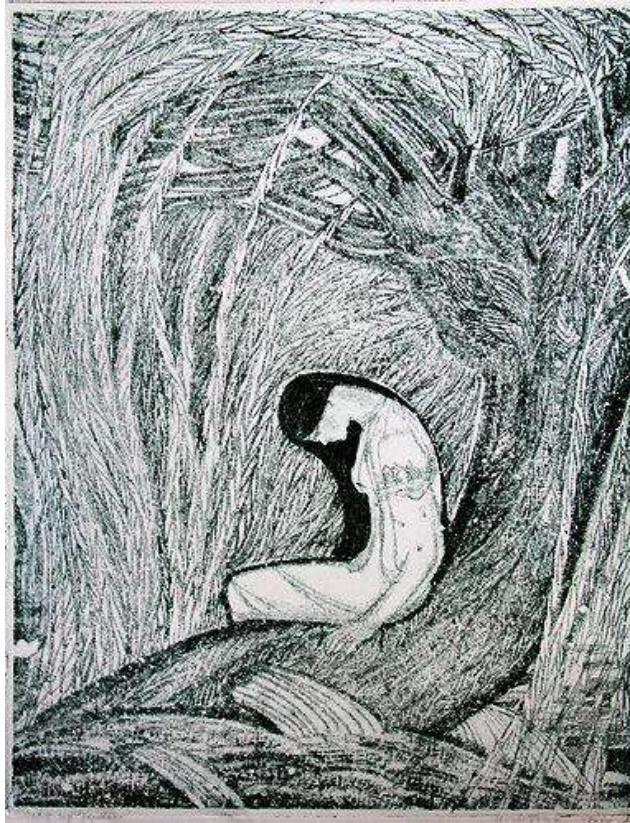
1. Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського
“Fata morgana”. 1957, лінорит

2. Г. Якутович. Ілюстрація до казки «Про бідного парубка і Марка Багатого». 1975, лінорит, акварель

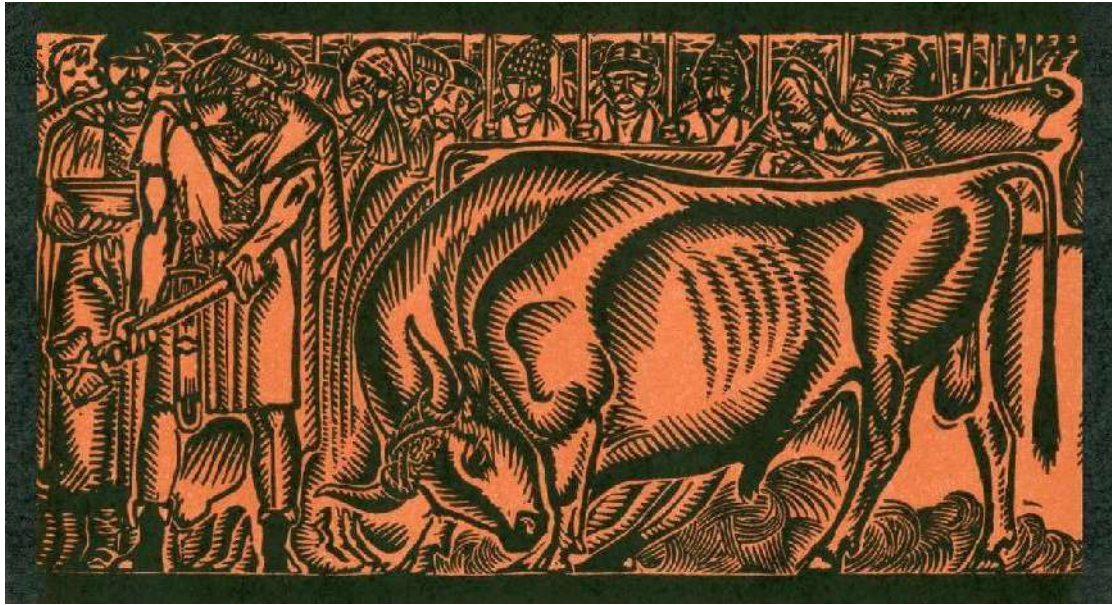
З. Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 1975, дереворит

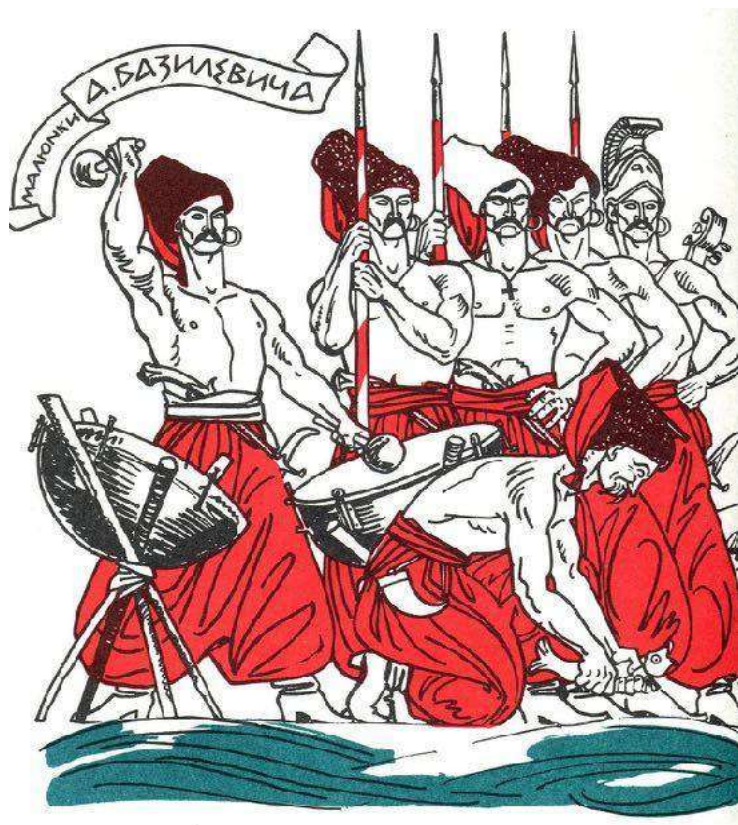
4. Н. Лопухова. Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».
1970, дереворит

5. С. Якутович. «Покрова». 2000, папір, туш

6. О. Данченко. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда». 1969,
офорт

7. А. Базилевич. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда»

8. Г. Галинська. Ілюстрація до казки Ш. Перро «Попелюшка». 1975, офорт

9. М. Примаченко. Ілюстрація до книги М. Стельмаха «Заєць спати захотів». 1989

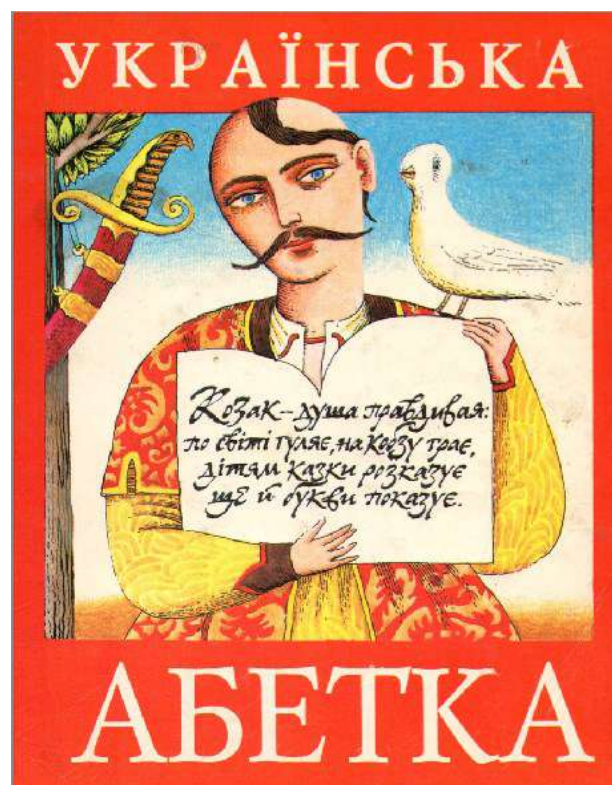
10. В. Легкобит. Ілюстрація до збірки українських народних скоромовок «Женчик, женчик невеличкий». 1978

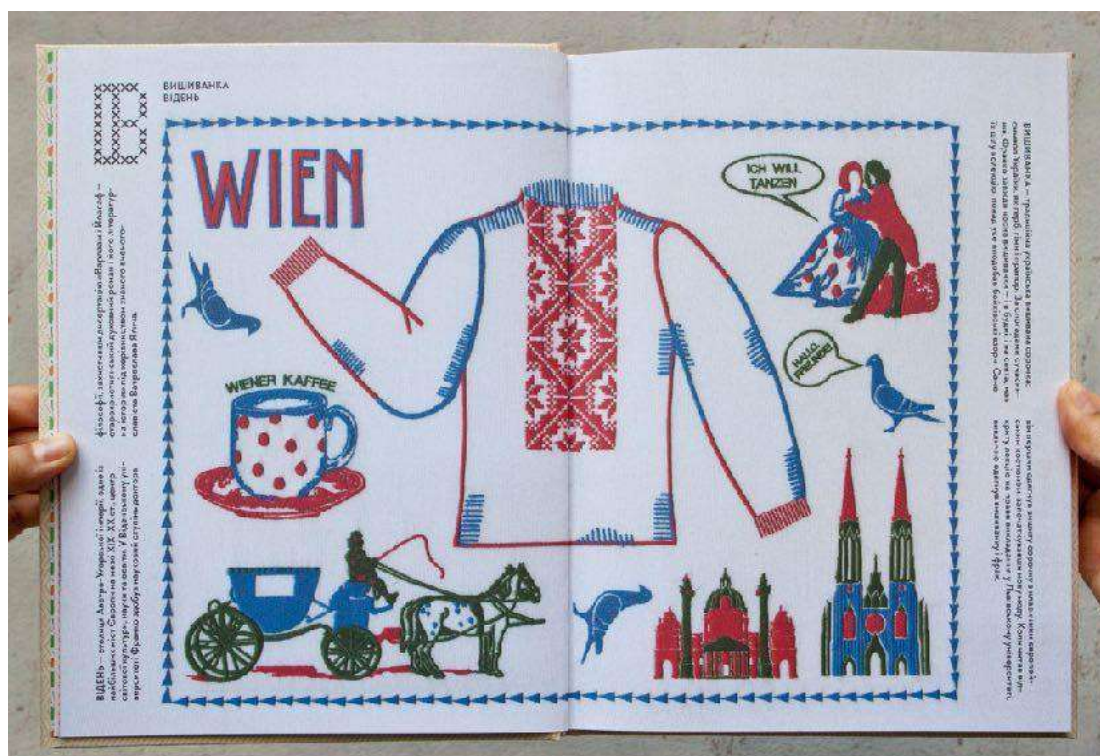
11. В. Голозубів. Ілюстрація до казки «Два півники». 1978. Видавництво «Веселка»

12. С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до казки І. Франка «Лис Микита». 1973

13. В. Харченко. Обкладинка до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

14. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книги Н. Тихолаз «Франко від А до Я». 2016. «Видавництво Старого Лева»

15. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка». 2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

16. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки «Рукавичка». 2011.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

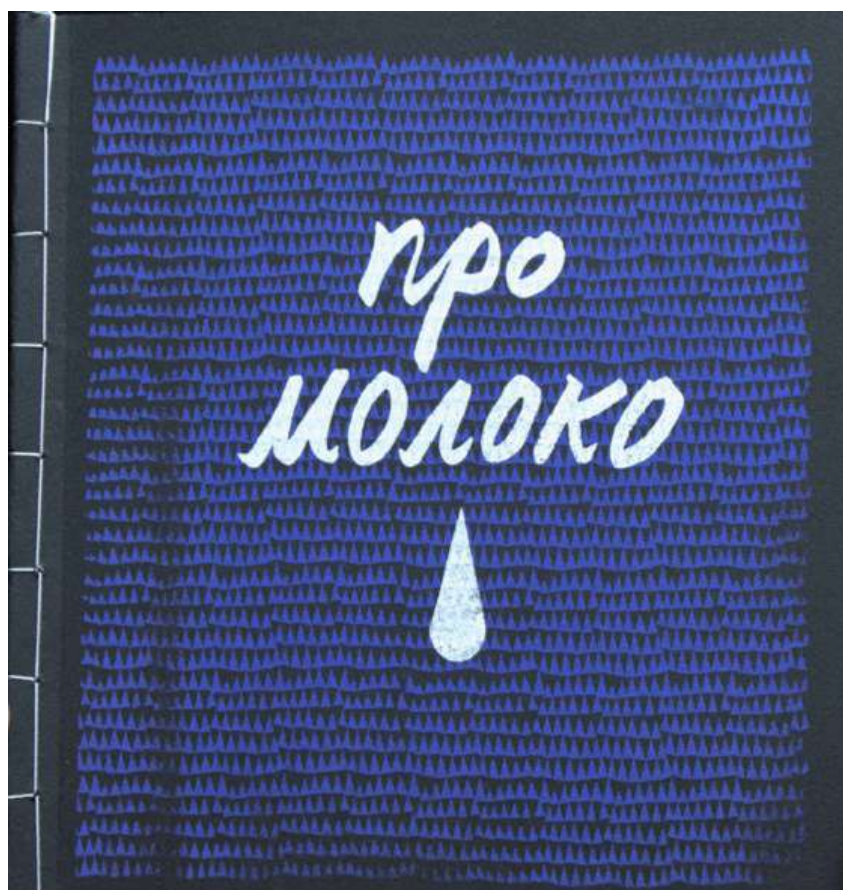

17. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка».

2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

18. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до казки І. Франка «Ріпка».
2012. Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

19. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книжки
«Про молоко». 2011

20. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до книжки
«Про молоко». 2011

21. О. Пилипенко. Артбук «Казка про Юрка. Казка про Олесю»

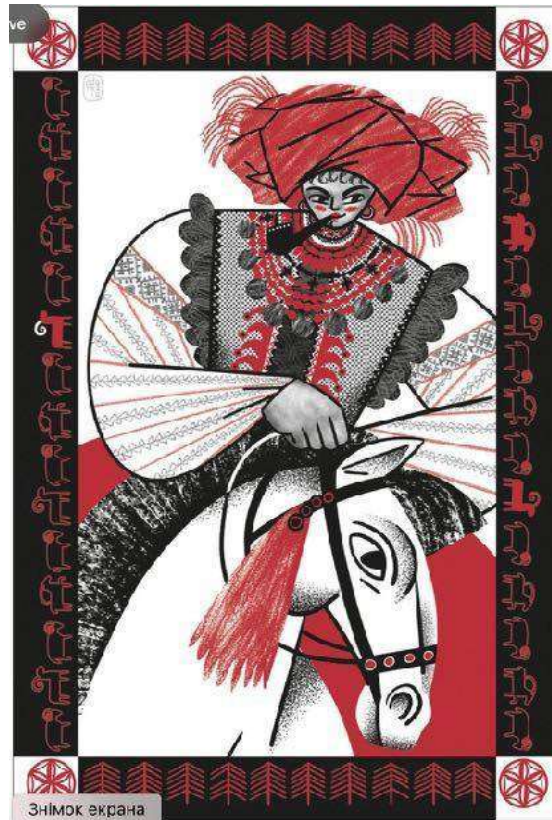
22. Д. Луцишина. Ілюстрація для проєкту «Український Гелловін»

23. Традиційна українська вишиванка з с. Вербовець,
Закарпатської області

24. Д. Луцишина. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2023. Видавництво «Discursus». Видавнича колекція «Брустури»

25. Д. Луцишина. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2023. Видавництво «Discursus». Видавнича колекція «Брустури»

[66]

26. Вбрання жіноче святкове. Буковина

27. Д. Луцишина. Ілюстрації до повісті П. Шекерика-Доньківа «Дідо Іванчік». 2023. Видавництво «Discursus».

Видавнича колекція «Брустури»

28. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво «Discursus»

29. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво «Discursus»

30. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво «Discursus»

31. А. Сарвіра. Ілюстрація до книги «Мені це смакує». 2023, Видавництво
“Discursus”

32. Чоловік у традиційному гуцульському вбранні

33. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

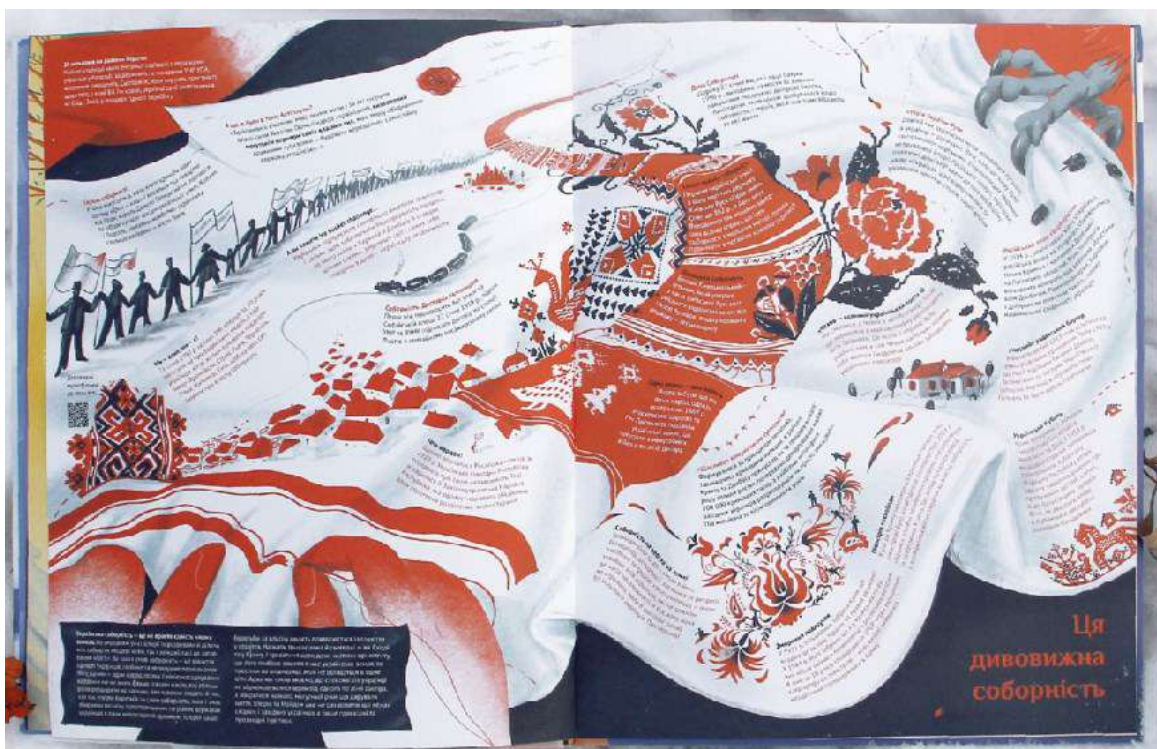
34. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

35. П. Дорошенко. Форзац книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

36. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022. Видавництво «Книголав»

37. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022.

Видавництво «Книголав»

38. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022.

Видавництво «Книголав»

39. В. Корчинський. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». 2010, витинанка

40. І. Корчук. Ілюстрації до колядок. 2022, витинанка

41. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-
БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

42. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-
БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

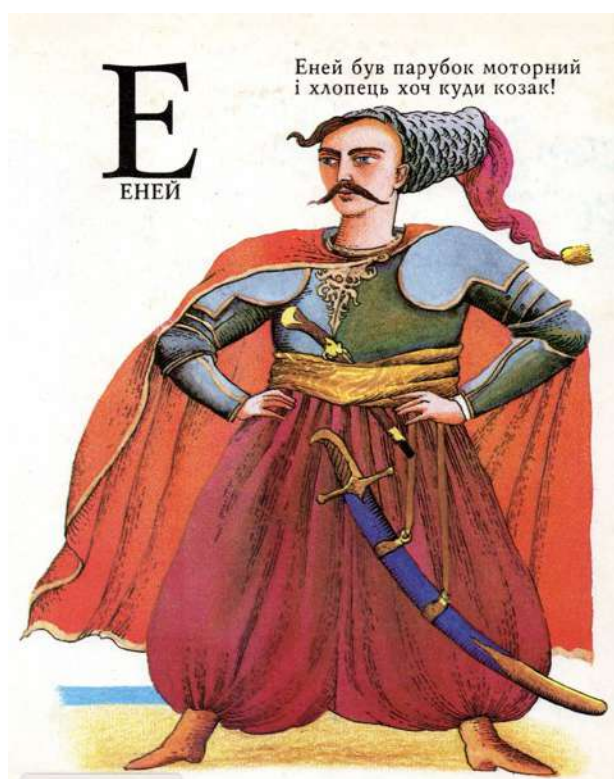
43. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

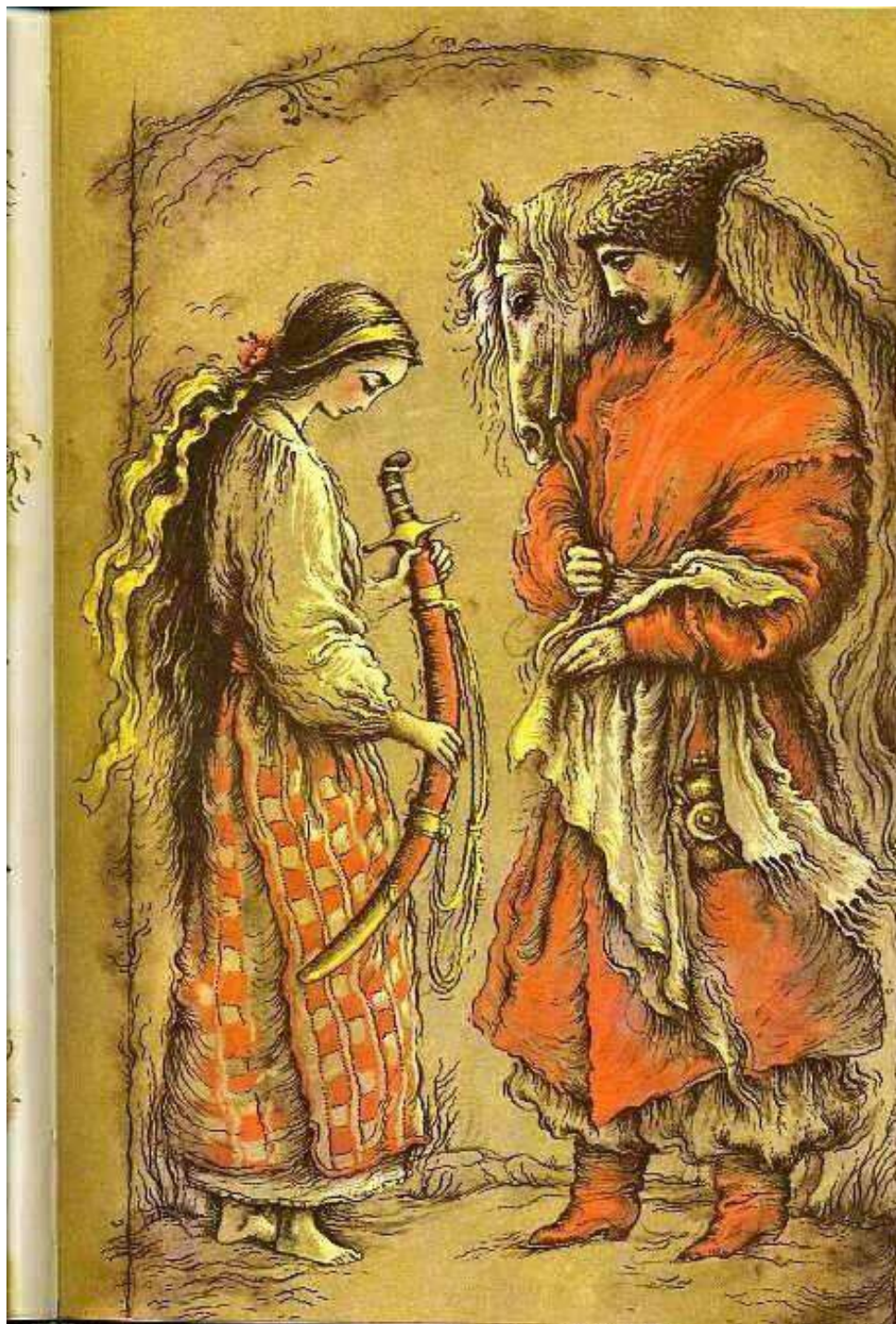
44. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

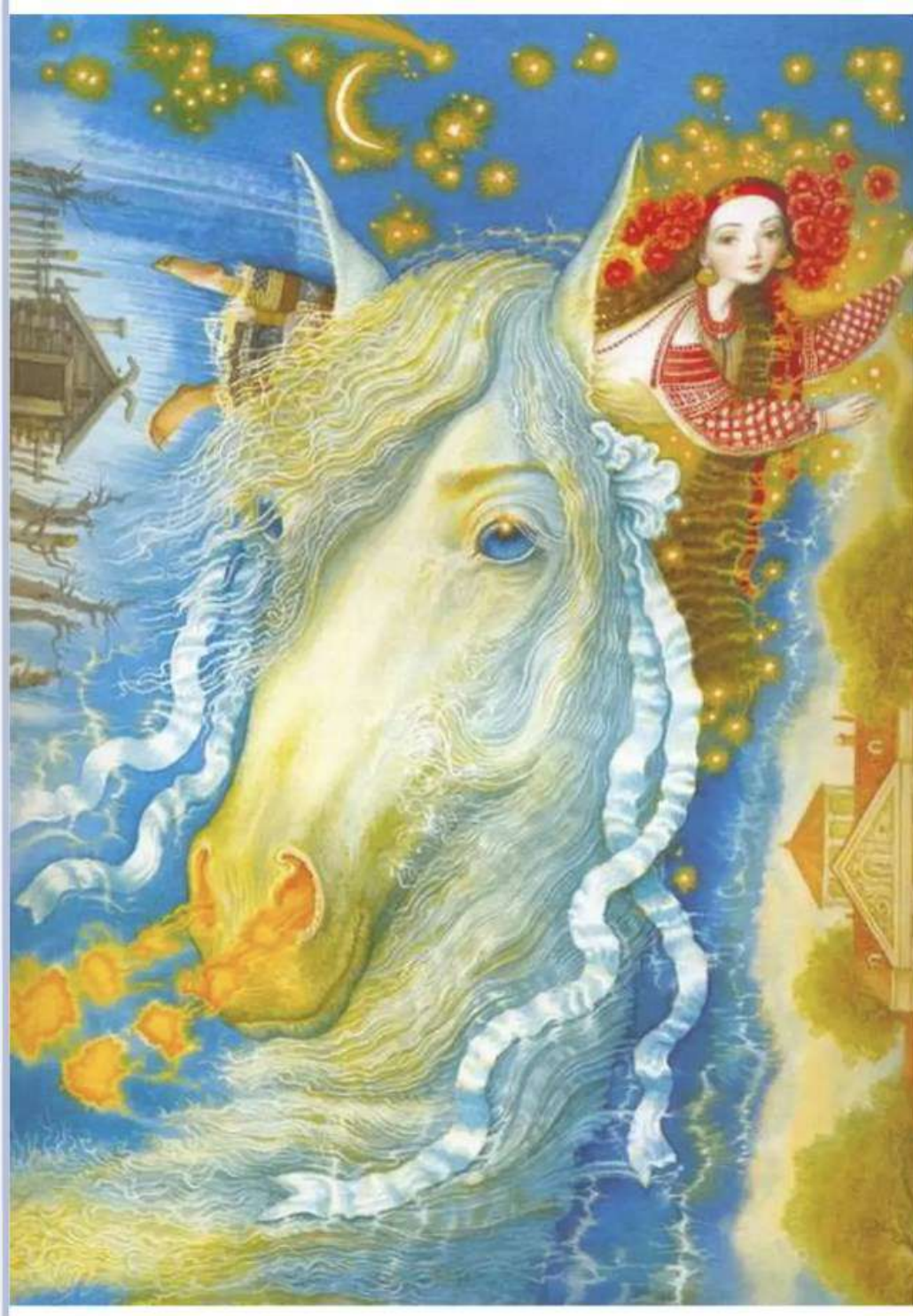
45. К. Лавро. Ілюстрація до книги «Абетка». 1999. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

46. В. Харченко. Ілюстрація до книги «Абетка». 1992. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [1]

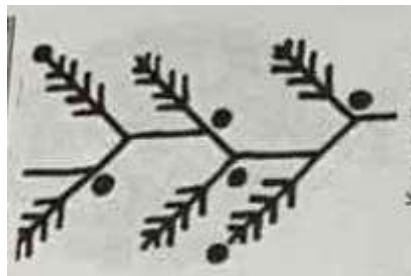
47. К. Штанко. Ілюстрація до збірки Т. Шевченка «Кобзар». 1989

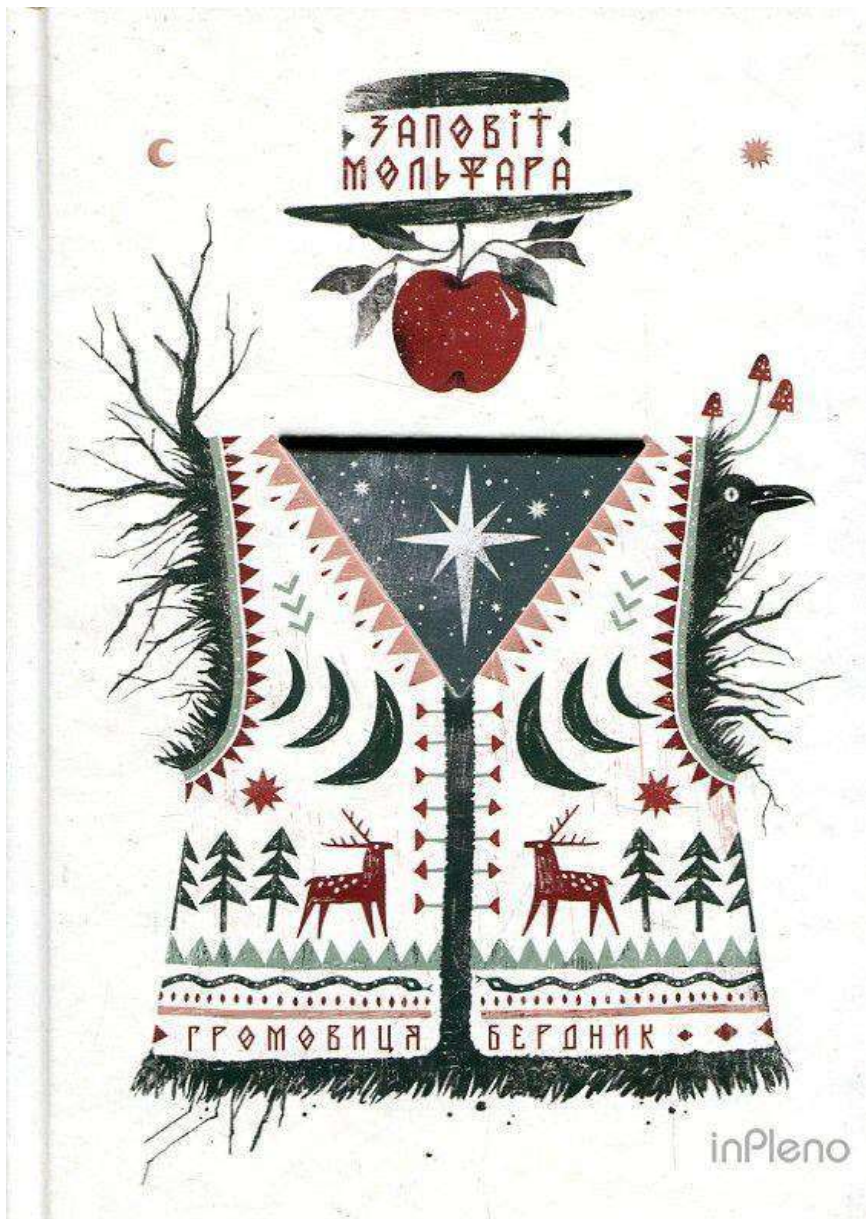
48. К. Штанко. Ілюстрація до казки «Кобиляча голова» зі збірника «100 казок», Т. 2. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 2008

49. К. Штанко. Ілюстрація до казки «Івасик Телесик» зі збірника «100 казок», том 1. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 2005

50. Традиційний орнамент «кур'ячий б'рид»

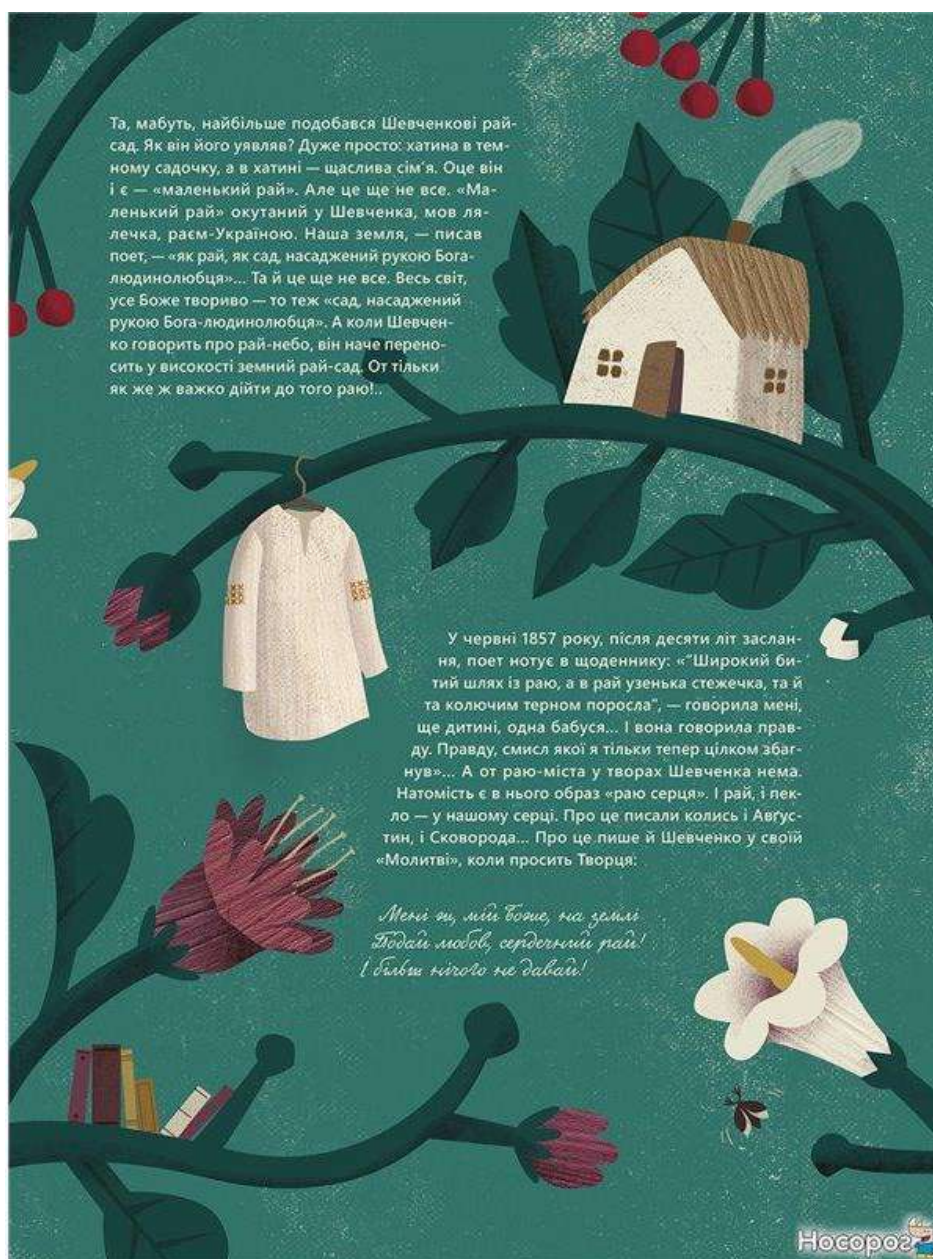
51. А. Стефурак. Ілюстрація до артбуку Громолиці Бердник «Заповіт мольфара». 2022. «Видавництво Старого Лева»

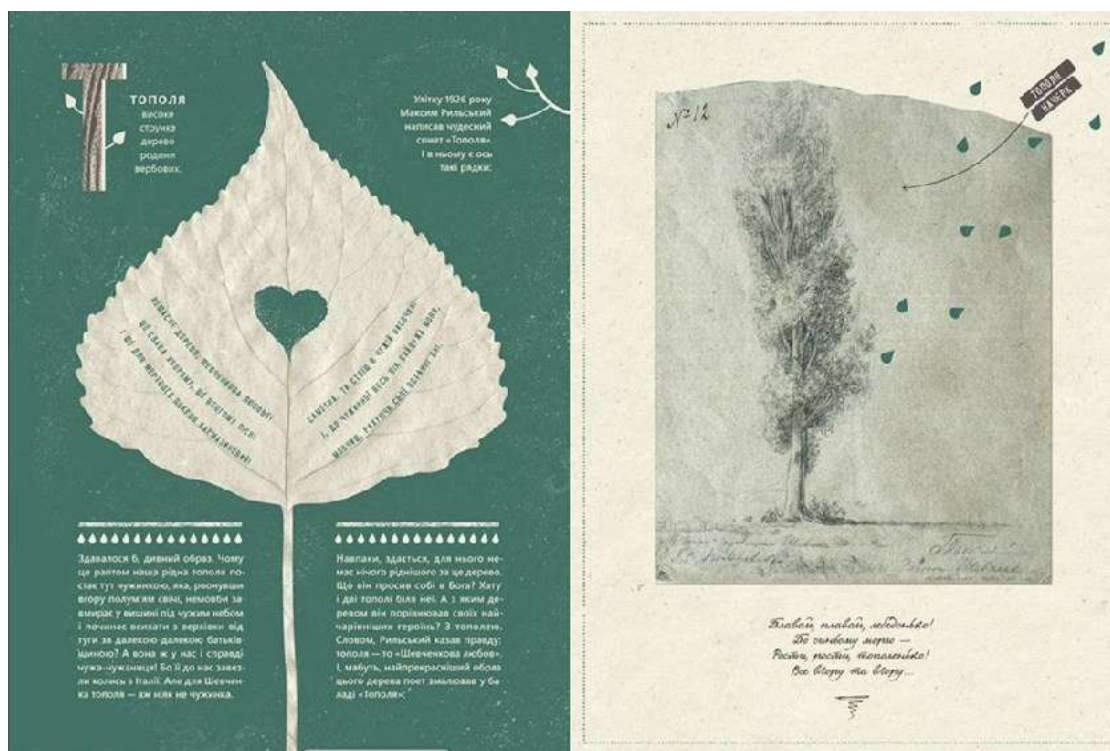
52. Мотив традиційного орнаменту оленів

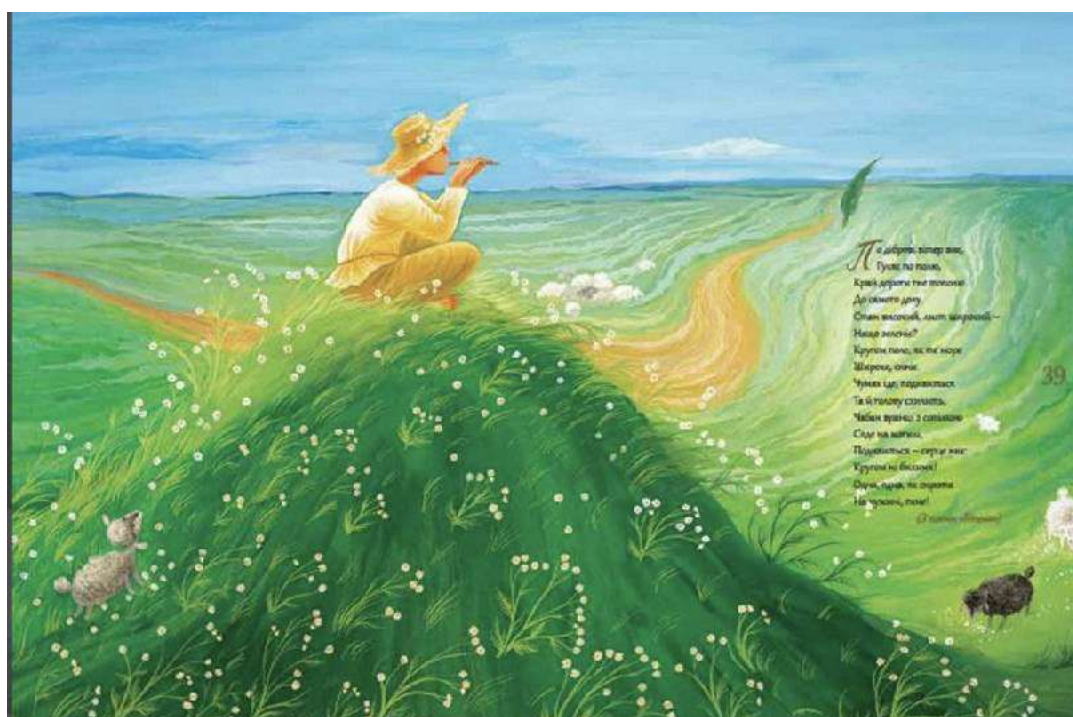
53.А. Стефурак. Ілюстрація до артбуку Гроновиці Бердник «Знаки карпатської магії». 2022. «Видавництво Старого Лева»

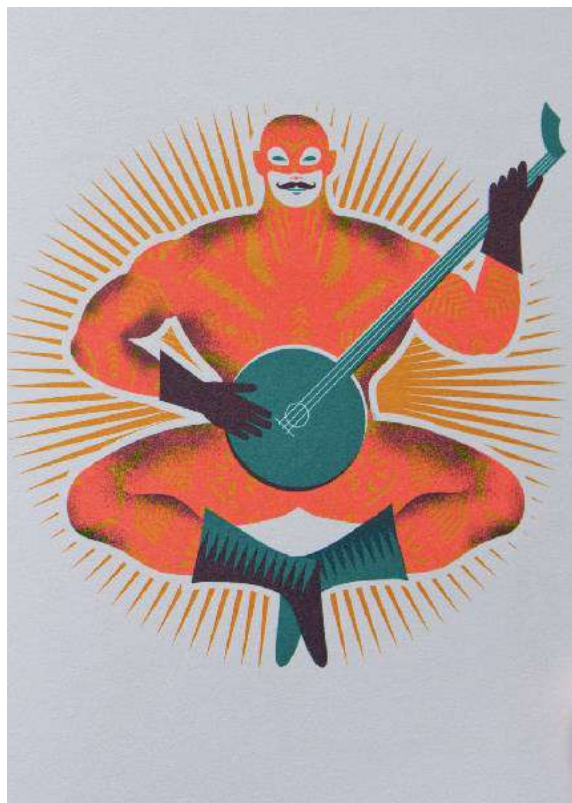
54. А. Стефурак. Ілюстрація до книги Л. Ушкалова «Шевченко від А до Я». 2017. «Видавництво Старого Лева»

55. А. Стефурак. Ілюстрація до книги Л. Ушкалова «Шевченко від А до Я». 2017. «Видавництво Старого Лева»

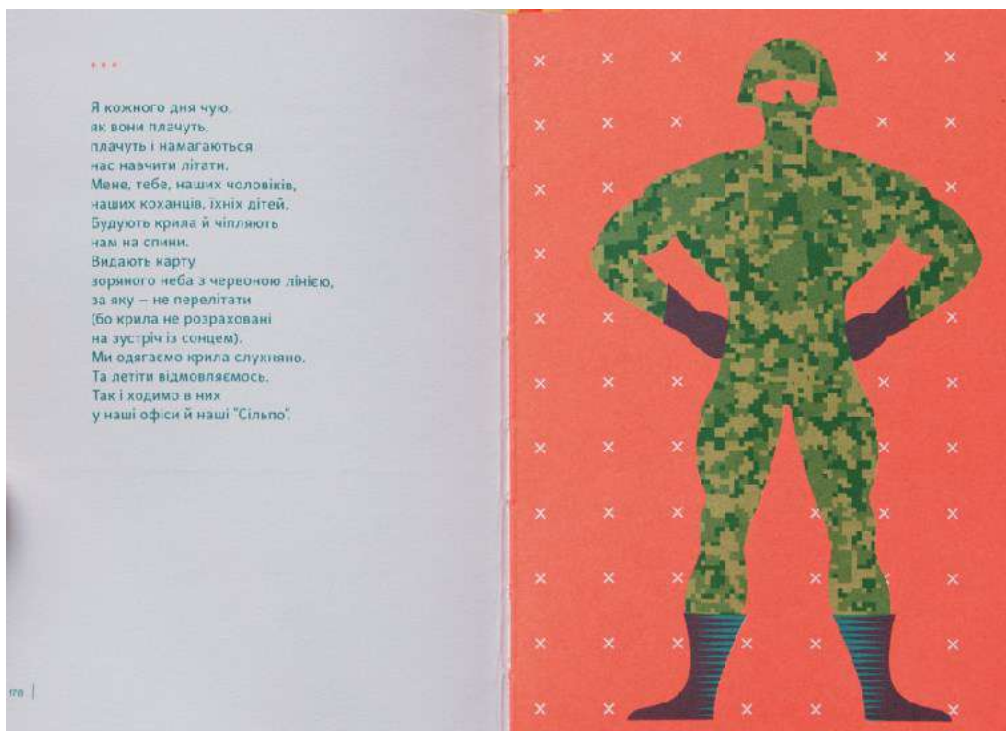
56. М. Михайлишина. Ілюстрація до збірки поезій Т. Шевченка «Дитячий Кобзар». 2012. «Видавництво Старого Лева»

59. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій
О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева»

60. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій
О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева»

61. Творча майстерня «Аграфка». Ілюстрація до збірки поезій
О. Гусейнової «Супергерої». 2016. «Видавництво Старого Лева»

62. В. Єрко. Обкладинка до збірки колядок та щедрівок «Нова радість
стала». 2019. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»

63. О. Сметана. Ілюстрації до артбуку «Школа Різдва». 2018. Видавництво
“Terra Incognita”

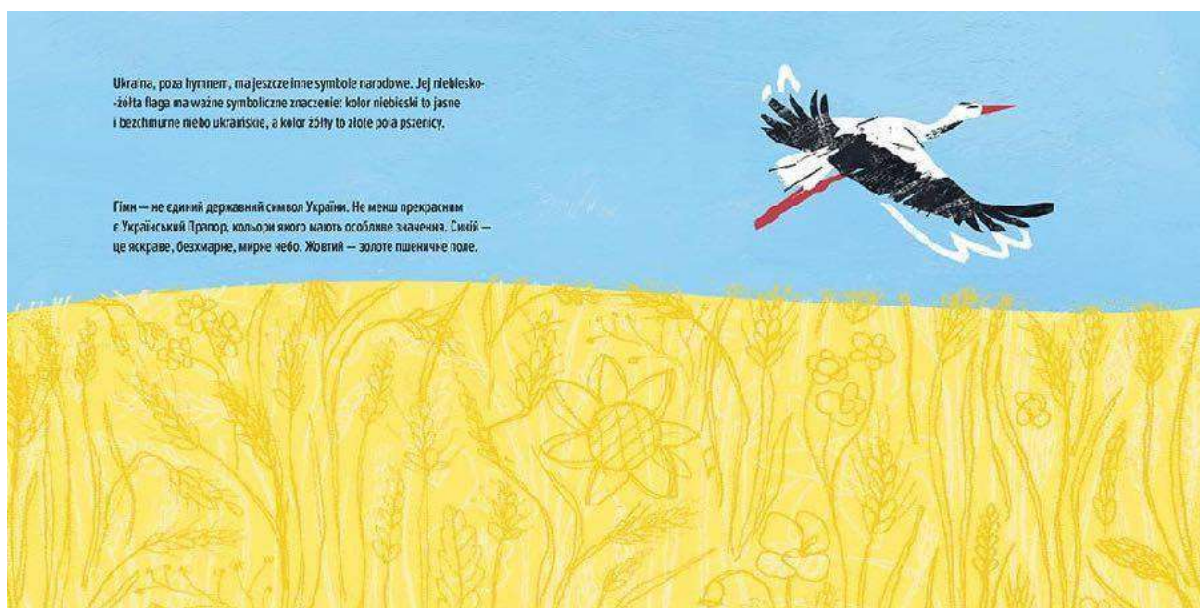
64. Ю. Табенська, О. Денисенко та О. Лозинський. Ілюстрації до артбуку «В країні сирних коників». 2018. Видавництво «Terra Incognita» [18]

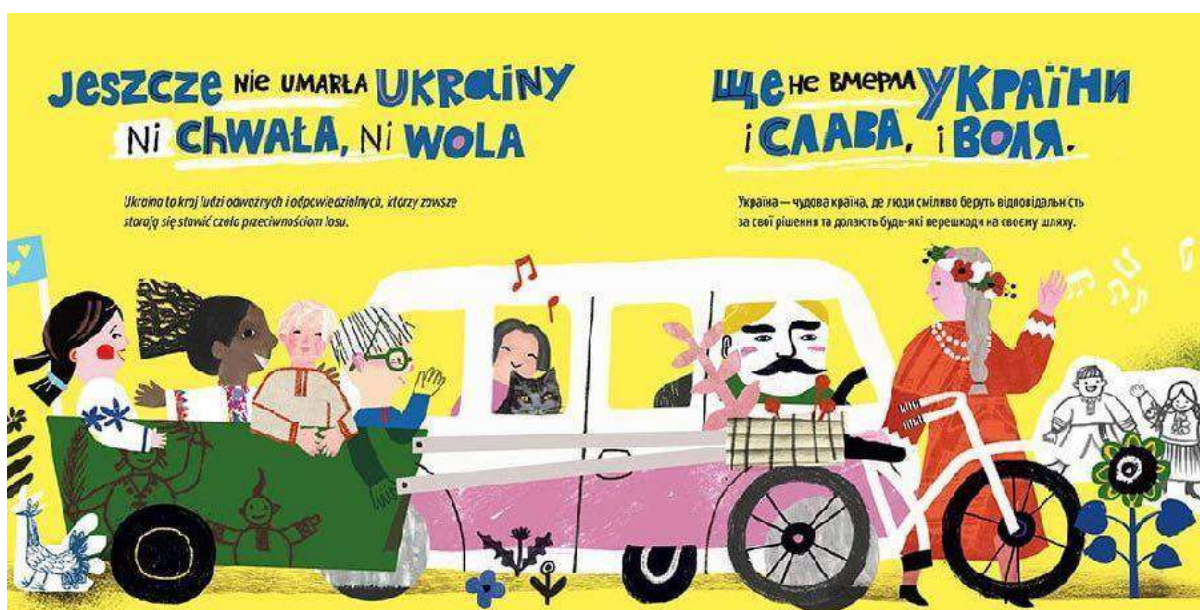
65. М. Гоначаров. Плакат «Юрій Змієборець». 2022

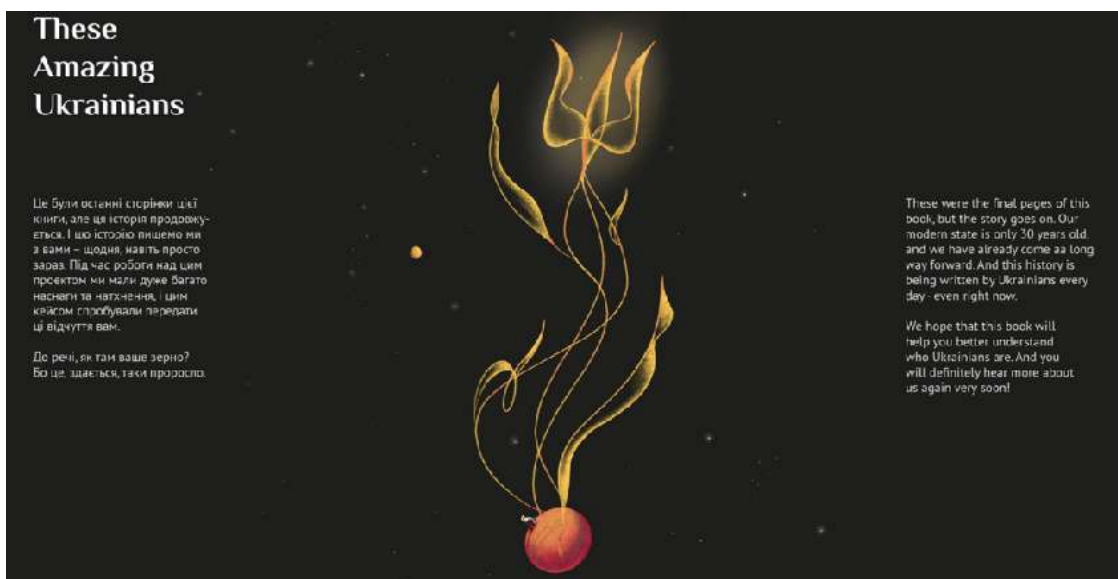
66. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

67. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

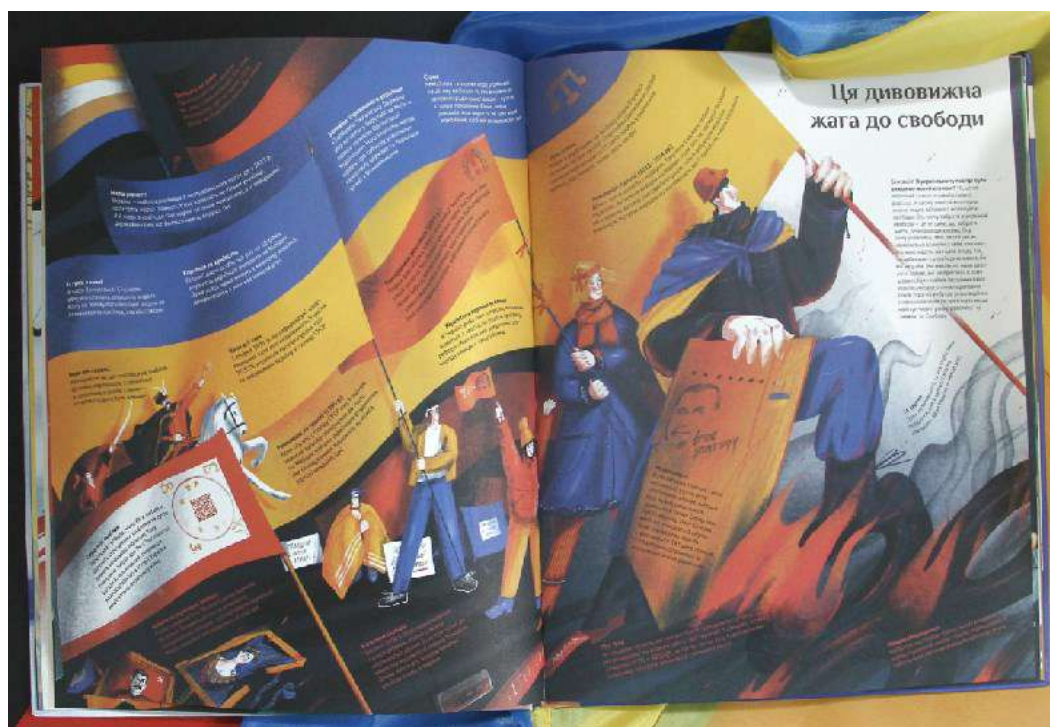

68. П. Дорошенко. Ілюстрація до книги «Розповідь про українців. Гімн слави та свободи». 2022. «Видавництво Старого Лева»

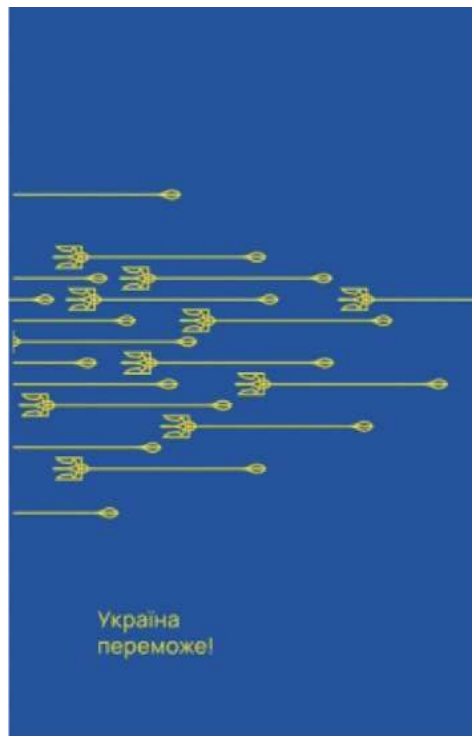
69. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022.

Видавництво «Книголав»

70. А. Шостко. Ілюстрація до книги «Ці дивовижні українці». 2022.

Видавництво «Книголав»

71. Дизайн листівки для проєкту «З любов'ю до ЗСУ»

72. Дизайн листівки для проєкту «З любов'ю до ЗСУ»

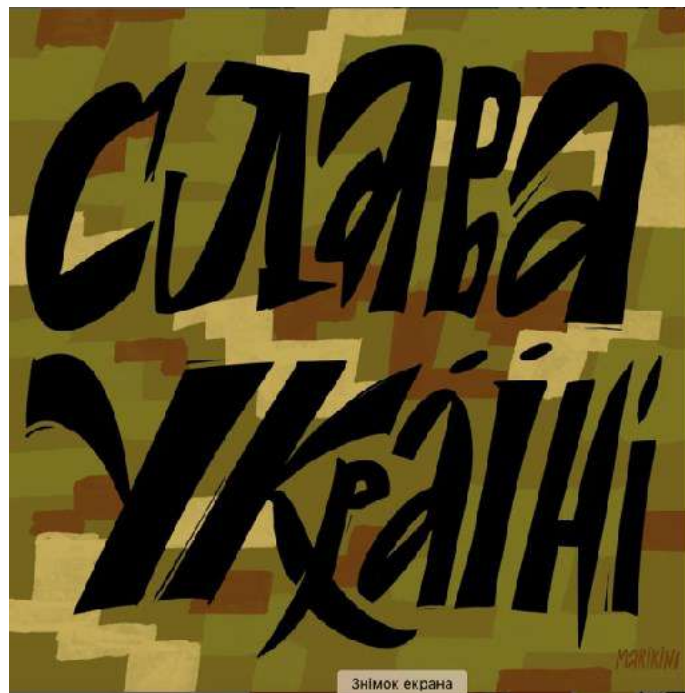
73. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ»

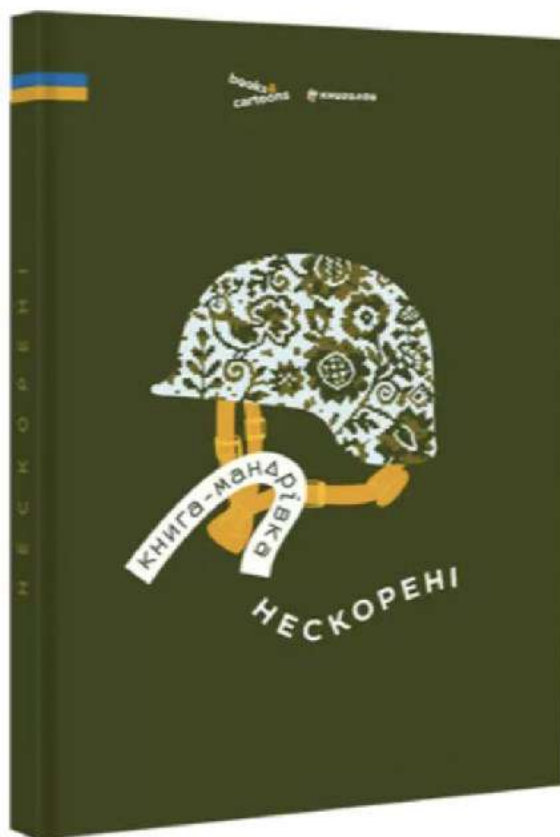
74. Дизайн листівки для проекту «З любов'ю до ЗСУ»

75. Г. Олійко. «Військовий». 2022

76. М. Кінович. Плакат «Слава Україні». 2022

77. Обкладинка до книги-мандрівки «Нескорені». 2023. Видавництво «Книголав»

78. О. Явір. Ілюстрація «Піксель – це розлючена вишиванка». 2022

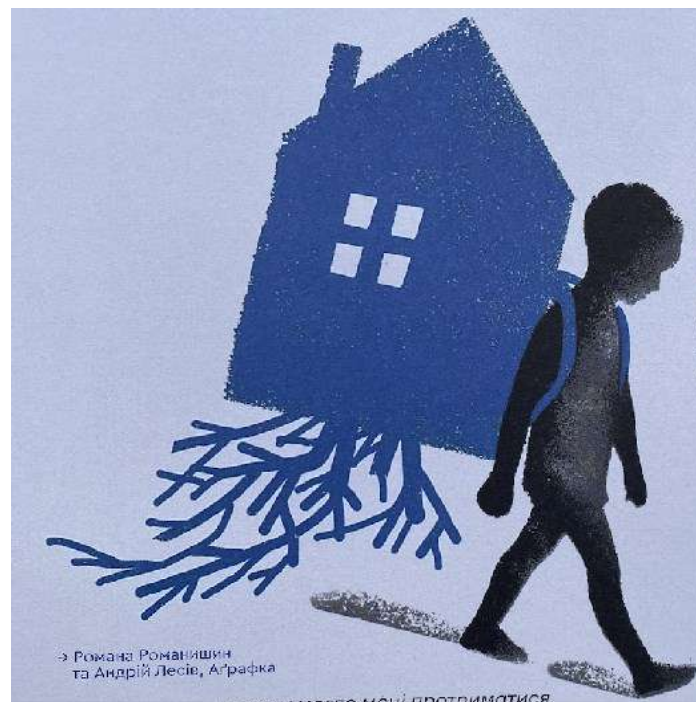
79. О. Грехов. Ілюстрація «Тримаймося». 2022

80. Ann.tarri. «Півник». 2023

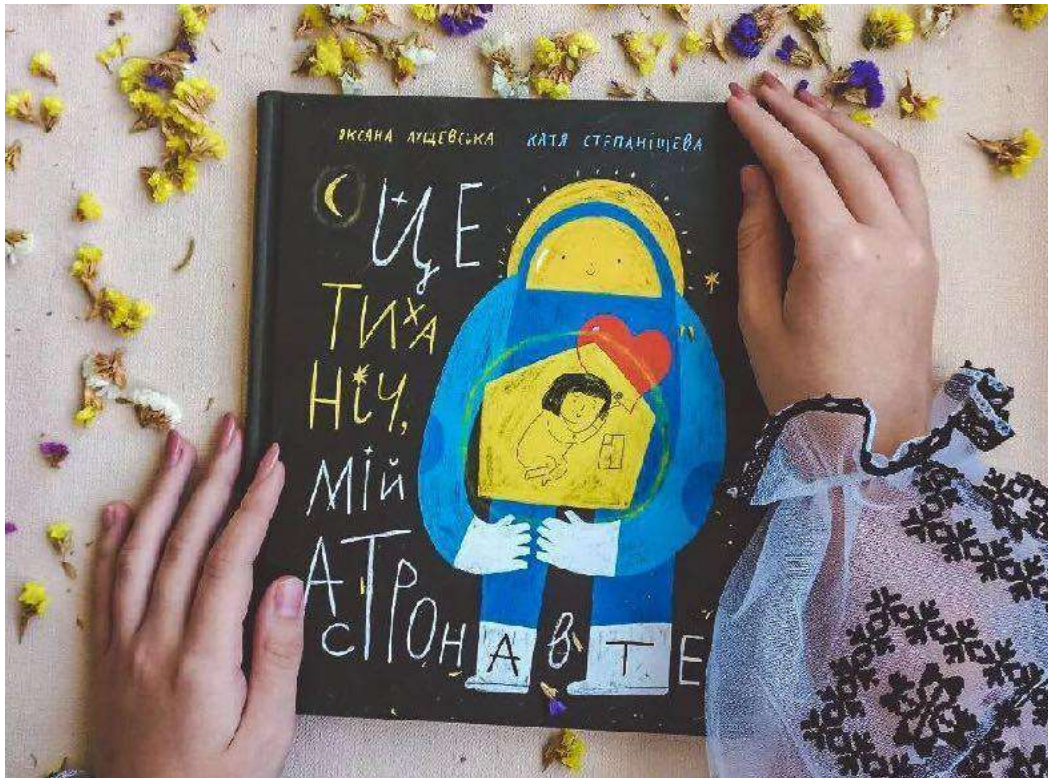
81. Студія «Сері/граф». Обкладинка книги О. Михеда «Котик, Півник, Шапка». 2023. «Видавництво Старого Лева»

82.Р. Романишина. Ілюстрація «Дім». 2022

83. П. Кучинський. «Біженці». 2022

84. К. Степанищева. Обкладинка книги О. Луцевської «Це тиха ніч, мій астронавте». 2022. Видавництво «Книголав»

85. К. Сад. Обкладинка книги О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі». 2022. «Видавництво Старого Лева»

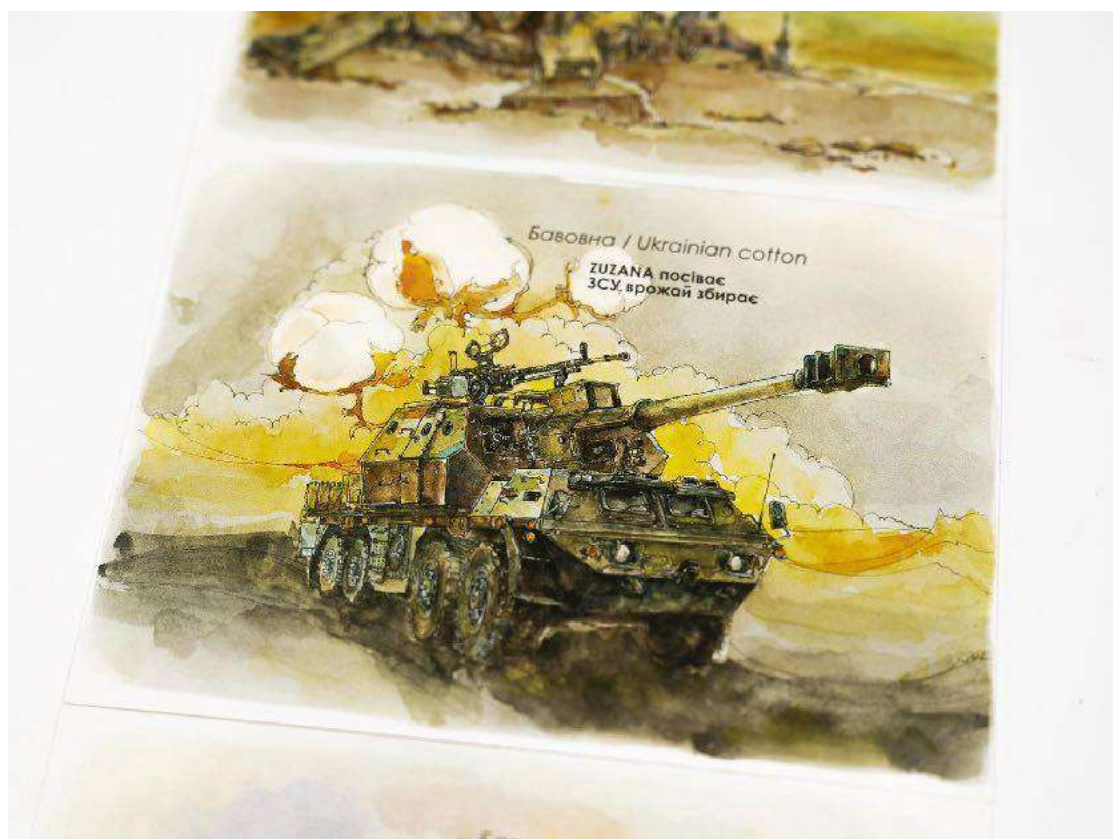
86. О. Продан. Обкладинка книги К. Тихозорої «Дім». 2022. Видавництво «Ранок»

87. М. Кошулинська. Ілюстрації до книги Т. Стус «Таємні історії маленьких і великих перемог». 2023. Видавництво «Книголав»

88. Плакат «Бавовна». 2023

89. Набір листівок «Українська бавовна», 2023

90. Д. Зіронька. Плакат «Україна». 2022

91. Плакат «Жінка-воїн». 2023

92. Ж. Полосна. Ілюстрація «Військова». 2022

93. С. Різник. Плакат «Змієбориця». 2022

94. Плакат «Ми на землі своїй, а ворог буде в ній». 2022